

Μάξιμος Χαρακόπουλος

Ρωμιοί της Καππαδοκίας

Από τα βάθη της Ανατολής στο θεσσαλικό κάμπο
Η τραυματική ενσωμάτωση στη μητέρα πατρίδα

Νέα έκδοση
βελτιωμένη και επαυξημένη

ΠΕΔΙΟ
Επιστημονικές Εκδόσεις
Σειρά: Ιστορία

Πρώτη έκδοση: Ελληνικά Γράμματα 2003
Νέα, αναθεωρημένη και επαυξημένη έκδοση: Πεδίο 2014

ISBN 978-960-546-242-0

© 2014 Εκδόσεις Πεδίο Α.Ε. – Μάξιμος Χαρακόπουλος
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Πεδίο
Δαβάκη 10 & Μυλοποτάμου, 11526, Αθήνα
Τηλ.: 210 3390204-5-6
Fax: 210 3390209
e-mail: info@pediobooks.gr
<http://www.pediobooks.gr/>

Κεντρική διάθεση-Βιβλιοπωλείο
Στοά του Βιβλίου, Πεσμαζόγλου 5, 10564, Αθήνα
Τηλ.: 210-3229620,
Fax: 210-3390209

Πεδίο
Αθήνα 2014

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΩΝ
ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ

1.1. Η Καππαδοκία το 19ο αιώνα

Ο όρος «Καππαδοκία» δεν είναι διαδεδομένος στον πληθυσμό των Ελλήνων της Ανατολής το 19ο αιώνα. Τον χρησιμοποιούν μόνο οι λόγιοι της εποχής, ενώ οι κάτοικοι της περιοχής δεν αυτοπροσδιορίζονται ως Καππαδόκες, αλλά ως Κονιαλήδες (από το Ικόνιο) ή Καϊσερλήδες (από την Καισάρεια), ενώ συνήθως αποκαλούνται Καραμανλήδες (από την ευρύτερη περιοχή του Καραμάν).

Η Καππαδοκία το 19ο αιώνα δεν ήταν ενιαία διοικητική περιφέρεια της Μικράς Ασίας, αλλά οι εκτάσεις της ήταν διαμελισμένες στα βιλαέτια της Άγκυρας, του Ικονίου, των Αδάνων και της Σεβάστειας. Απομονωμένοι στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, μακριά από τα μεγάλα παραθαλάσσια αστικά κέντρα, όπου ο ελληνισμός ανέπτυξε μεγάλη πνευματική δραστηριότητα, οι κάτοικοί της ζούσαν το πρώτο μισό του 19ου αιώνα με το δικό τους τρόπο. Κύριο στοιχείο που τους ένωνε ήταν η θρησκεία. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν δεν ήταν μόνο η ελληνική. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού ήταν τουρκόφωνο, γεγονός όμως που δεν επηρέασε την εθνική τους συνείδηση. Συσπειρωμένοι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Καππαδοκίας γύρω από τις μητροπόλεις τους, της Καισάρειας και του Ικονίου, αντιμετώπισαν αποτελεσματικά όχι μόνο την απειλή της εθνικής και πολιτιστικής αλλοτρίωσης από το υπέρτερο πληθυσμιακά τουρκικό στοιχείο, αλλά και τις διάφορες ξένες δογματικές πιέσεις που δέχθηκαν με ιδιαίτερη ένταση μετά τα μέσα του 19ου αιώνα.

Η γεωγραφική, αυτή, απομόνωση των Καππαδοκών λειτούργησε τελικά θετικά

Χάρτης 1.
Οι αρχαίες επαρχίες της Μικράς Ασίας.

γι' αυτούς κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, που χαρακτηρίστηκε από τις μεγάλες ελληνοτουρκικές κρίσεις, που ξεκίνησαν μετά την Ελληνική Επανάσταση το 1821 και συνεχίστηκαν κατά διαστήματα έως τη Μικρασιατική Καταστροφή. Οι ελληνικοί πληθυσμοί της Καππαδοκίας δεν γνώρισαν τις καταστροφές που γνώρισαν άλλες περιοχές από το μένος της τουρκικής εκδίκησης, όπως οι παραλιακές πόλεις στη δυτική Μικρά Ασία. Αδύναμοι οικονομικά οι ελληνικοί πληθυσμοί της Καππαδοκίας, περικυκλωμένοι από το πολυπληθέστερο τουρκικό στοιχείο, εφαρμόζοντας την πολιτική της επιφανειακής ευπειθείας στις τουρκικές αρχές και της δωροδοκίας, όταν κρινόταν αναγκαία από τους πρόκριτους των ελληνικών κοινοτήτων, ξεπέρασαν σχετικά εύκολα και ανώδυνα τους κραδασμούς από τις ελληνοτουρκικές κρίσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρόκριτοι της περιοχής της Καισάρειας, για να προστατεύουν τους ελληνικούς πληθυσμούς από ενδεχόμενες βιαιοπραγίες των Τούρκων, μόλις ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση του 1821, έσπευσαν να εγγυηθούν ότι «οι εν Καππαδοκία χριστιανικοί πληθυσμοί είναι πιστοί υπήκοοι της Κραταίας Βασιλείας»¹.

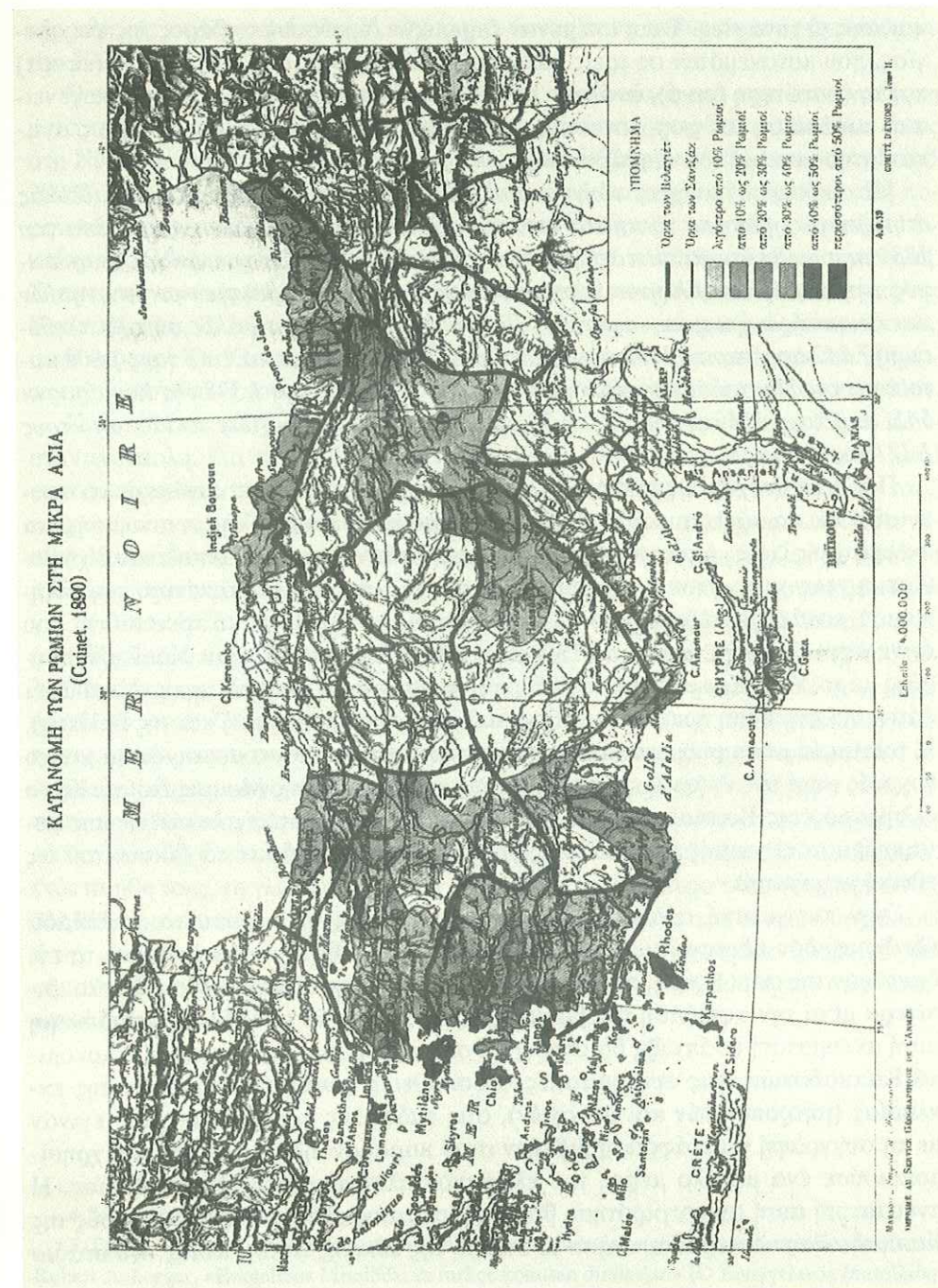
Ανώδυνα, οι Έλληνες της Καππαδοκίας, ελληνόφωνοι και τουρκόφωνοι, ξεπέρασαν και τις άλλες κρίσεις που δημιουργήθηκαν στις ελληνοτουρκικές σχέσεις: τα γεγονότα του Κριμαϊκού Πολέμου το 1853-1856, και την ένταση που δημιούργησαν οι κρητικές επαναστάσεις. Ο ελληνισμός της Καππαδοκίας μπόρεσε μέσα από αυτή την ειρηνική συμβίωση με τις τουρκικές αρχές να επιδοθεί, αργά αλλά σταθερά, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, στην πνευματική αναγέννησή του, την ίδρυση σχολείων, τη δημιουργία κέντρων πολιτισμού και την οικονομική ανάπτυξη, καλύπτοντας ένα μεγάλο μέρος από την απόσταση που τον χωρίζε από τις άλλες εστίες, όπου ζούσαν ελληνικοί πληθυσμοί, όπως τη Σμύρνη και τον Πόντο.

Η οικονομική και πνευματική αυτή ανάπτυξη αντιμετώπισε όμως και σημαντικά εμπόδια: τον ισχυρό σεισμό του 1835 που προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στην Καισάρεια και στην ευρύτερη περιοχή, τις επιδημίες της χολέρας το 1831 και το 1845 και της πανούκλας το 1839. Οι περιοχές της Καππαδοκίας δοκιμάστηκαν και αργότερα από τρομερούς λιμούς, κυρίως το 1873, που αποδυνάμωσαν αριθμητικά το ελληνικό στοιχείο, το οποίο εξάλλου ήταν ήδη αδύναμο.

Εκείνο, όμως, το γεγονός που έκανε το ελληνικό στοιχείο της Καππαδοκίας να αιμορραγεί πληθυσμιακά ήταν η μετανάστευση² των Ελλήνων κατοίκων προς τα μεγάλα αστικά κέντρα των νότιων και δυτικών παραλίων, αλλά κυρίως προς την Κωνσταντινούπολη. Αιτία σημαντική, εκτός από τα φτωχά εδάφη, η βαριά φορολογία. Συχνά, ολόκληρα χωριά μετανάστευαν σε άλλες πόλεις για να αποφύγουν τη φορολόγηση. Η φορολογία, κυρίως, βάρανε τον ενεργό ανδρικό πληθυσμό από την ηλικία των 15 έως 75 ετών, απαλλάσσοντας τα παιδιά, τους υπερήλικους

1. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, 1980, σ. 431.

2. Για τη δημογραφική εξέλιξη του ρωμαϊκού πληθυσμού στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας βλ. και Σία Αναγνωστοπούλου, Μικρά Ασία, 19ος-1919, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σσ. 225-238.

Χάρτης 2.

Πληθυσμιακή κατανομή των ελληνορθόδοξων στη Μικρά Ασία (1890) και διοικητική διαίρεση σε βιλαέτια. (Από το βιβλίο της Σίας Αναγνωστοπούλου, Μικρά Ασία, 19ος αιώνας-1919.)

και τους μετανάστες. Όσοι απέμεναν έπρεπε να σηκώσουν το βάρος της φορολογίας, που κατανεμόταν σε τρεις κατηγορίες: την πρώτη (αλά), τη μεσαία (εφσάτ) και την κατώτερη (ετνά), ανάλογα με τα περιουσιακά στοιχεία και την οικογενειακή κατάσταση του φορολογούμενου. Μετά το 1876 ο στρατιωτικός φόρος αντικατέστησε τυπικά τον κεφαλικό φόρο.

«Η οικονομική ανέχεια οδήγησε πολλούς από τους άνδρες της Καππαδοκίας στην ξενιτιά, ήδη από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Σε στατιστικό πίνακα του 1835 που φαίνεται ότι συντάχθηκε από στρατιωτική αρχή, σημειώνεται ο αρσενικός πληθυσμός των Ελλήνων, των παρόντων (συμπεριλαμβανομένων των νηπίων και των απόρων) και των απόντων, 18 χωριών της Καισαρείας. Σε σύνολο πληθυσμού 7.842 αρρένων το 1835 είχαν ξενιτευτεί 3.080. Ενδεικτικά, από τους 1.808 κατοίκους της Μονταλάσκης είχαν ξενιτευτεί οι 764, από τους 1.338 της Κερμίρας οι 541, από τους 114 της Σκοπής οι 53, από τους 305 του Έρχιλετ οι 126, από τους 1.121 της Καισαρείας οι 177»³.

Παρά τις δυσχέρειες αυτές, ο ελληνισμός της Καππαδοκίας κατάφερε να αφυπνισθεί και να κάνει σημαντικά βήματα σε όλους τους τομείς της οικονομικής και πνευματικής ζωής. Από την αναγκαστική χειμερία νάρκη, στην οποία τον είχε βυθίσει η γεωγραφική του απομόνωση από τα μεγάλα πνευματικά κέντρα του ελληνισμού, κατάφερε να βγει εκμεταλλευόμενος τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια που έγινε στην Τουρκία, αρχικά το 1839 με το Χάτι-Σερίφ του Γκιουλ Χανέ αλλά κυρίως με το Χάτι-Χουμαγιούν το 1856, που ο σουλτάνος αναγκάστηκε να εκδώσει κάτω από την πίεση των ξένων διπλωματών (κυρίως της Αγγλίας και της Γαλλίας). Η τελευταία μεταρρυθμιστική προσπάθεια εφαρμόστηκε πιο συστηματικά και το γεγονός αυτό ανακούφισε τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας. Και ο ελληνισμός της Καππαδοκίας ευνοήθηκε από τις ευεργετικές διατάξεις της μεταρρυθμιστικής αυτής προσπάθειας και άρχισε να διεκδικεί τα δικά του ως εθνική μειονότητα.

Στην πνευματική αναγέννηση της Καππαδοκίας η μητροπολιτική Ελλάδα έδειξε σχεδόν αδιαφορία. Την περίοδο εκείνη η Αθήνα είχε στραμμένο το ενδιαφέρον της στην Κρήτη, στη Θεσσαλία και λίγο αργότερα στη Μακεδονία, ιδιαίτερα μετά την αφύπνιση του βουλγαρικού εθνικισμού το 1872. Η αυτοδύναμη αυτή πνευματική ανάπτυξη θα στηριχθεί στις συνδρομές των ισχυρών οικονομικά Καππαδοκών, στις συστηματικές προσπάθειες φωτισμένων ανδρών της εκκλησίας (μητροπολιτών και μοναχών), στις εκδοτικές προσπάθειες που έγιναν με τη συγγραφή ή μετάφραση βιβλίων στην караμανλήδικη γραφή, που χρησιμοποιούσε ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού της Καππαδοκίας. Η πνευματική αυτή ανασυγκρότηση θα βοηθήσει τους ελληνικούς πληθυσμούς της Καππαδοκίας να περάσουν «από το στάδιο της εθνικής αυτογνωσίας στο στάδιο

3. Λήδα Ιστοπούλου, *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία (1860-1922)*, Εστία, Αθήνα 2000, σ. 72.

της εθνικής ανασυγκρότησης»⁴, ισχυροποιώντας τους πνευματικούς δεσμούς με την Ελλάδα.

Ο ελληνικός πληθυσμός της Καππαδοκίας παρουσίασε μια σημαντική αύξηση μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Σε πολλές περιπτώσεις υπερδιπλασιάστηκε, όπως στη Νίγδη, που μέσα σε 100 χρόνια παρουσίασε αύξηση του πληθυσμού της κατά 200%. Παρά το γεγονός ότι η μετανάστευση ως φαινόμενο την περίοδο αυτή παρουσιάζει σημαντική έξαρση, ιδιαίτερα μετά την ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η αύξηση του πληθυσμού είναι σημαντική. Σ' αυτό το γεγονός βοήθησε η οικονομική ευμάρεια που γνώρισαν οι Έλληνες της Καππαδοκίας, αλλά και γενικότερα η ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας στην περιοχή. Οι Καππαδόκες που ξενιτεύονται φέρνουν εμπορεύματα και χρήματα στις οικογένειές τους και βοηθούν τις ιδιαίτερες πατρίδες τους να αναπτυχθούν.

Κύριος τύπος μετανάστευσης είναι η πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας, η Κωνσταντινούπολη. Για την Πόλη ακόμα και σήμερα, οι Τούρκοι που συρρέουν κατά εκατομμύρια από το εσωτερικό της Ανατολής σε αυτήν, λένε «*Ιστανμπολούν τασί, τοπραγί αλτίντιρ / Το χώμα και οι πέτρες της Πόλης είναι από χρυσό*». Οι μετανάστες Καππαδόκες ήταν κατά βάση έμποροι. Ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο τροφίμων και υφασμάτων⁵ και οργανώνονταν σε αδελφότητες, που μεριμνούσαν για την αποκατάσταση των νέων μελών τους αλλά και για τη δημιουργία και συντήρηση σχολείων και ιδρυμάτων στην πατρίδα τους. Έτσι «*τα μέλη της συντεχνίας των Χαβιαράδων της Κωνσταντινούπολης ήταν αποκλειστικά Συνασίτες, ενώ όσοι μετανάστευαν στον Πόντο γίνονταν χονδρέμποροι καπνού (π.χ. ο Πορτοκάλολου), εμπειρογνώμονες καπνού και υπάλληλοι του μονοπωλίου, έμποροι υφασμάτων, σιδηρικών ή ίδρυναν μεγάλα καταστήματα (π.χ. Σουκιούρογλου)*»⁶. Γρήγορα οι κοινότητες που δημιουργήθηκαν στα αστικά κέντρα όπου μετανάστευαν οι Καππαδόκες απέκτησαν ισχύ και δυνατότητα παρέμβασης στην κρατική εξουσία. Διατήρησαν έτσι τα ήθη τους, τη γλώσσα τους, την αγάπη για τον ιδιαίτερο τόπο τους, τον οποίο βοηθούσαν οικονομικά. Συχνά έδιναν υποτροφίες σε νέους από την κοινότητά τους ή την ιδιαίτερή τους πατρίδα, την Καππαδοκία. Με αυτό τον τρόπο αναδείχθηκαν σημαντικές πνευματικές προσωπικότητες και δάσκαλοι, που βοήθησαν στην πνευματική αναγέννηση των Ελλήνων της Καππαδοκίας.

4. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σ. 431.

5. Για τα «εσνάφια», τις συντεχνίες και τις επαγγελματικές ασχολίες των Καππαδοκών βλ. και Robert Anhegger, «Evgelinos Misailidis ve turkçe konusan dindaslari» (Ο Ευαγγελινός Μισαϊλίδης και οι τουρκόφωνοι ομόθρησκοί του), *Tarih ve Toplum*, τεύχος 49, Ιανουάριος 1988, σ. 4/73 και συν. και Φεβρουάριος 1988, σ. 47/175 και συν.

6. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σ. 431.

1.2. Οι σχέσεις των κοινοτήτων της Καππαδοκίας με το εθνικό κέντρο

Το ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους αλλά και των μεγάλων δυνάμεων στη Μικρά Ασία εντοπίζεται κυρίως στα παράλια της χερσονήσου. Μόλις το 1906 δημιουργείται στο Ικόνιο η πρώτη ελληνική προξενική αρχή. Μέχρι τότε στην Καππαδοκία συναντούμε ελάχιστα υποπροξενεία ή προξενικά πρακτορεία της Γαλλίας, της Αγγλίας ή της Ρωσίας. Η κατανομή των ελληνικών διπλωματικών αρχών μόνο στις περιοχές με οικονομική ανάπτυξη μαρτυρεί την έλλειψη συγκροτημένης εθνικής πολιτικής. Η κατάσταση αυτή αλλάζει με την επανάσταση των Νεότουρκων το 1908. Και αυτό, γιατί το κίνημα των Νεότουρκων σηματοδοτεί την αλλαγή του οθωμανικού πολιτικού πλαισίου. Το κοινοβουλευτικό πολίτευμα, που επαγγέλλονται τα μέλη του κοιμιάτου «Ένωσης και Πρόοδος», προϋποθέτει την ανατροπή του παραδοσιακού συστήματος των Μιλλέτ και την αντικατάστασή του από Βουλή εκλεγμένη έμμεσα από το σύνολο των πολιτών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως γλώσσας ή θρησκείας.

Το εθνικό κέντρο (Αθήνα) σε συνεργασία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο (Κωνσταντινούπολη) θα κινητοποιήσει τις διπλωματικές του δυνάμεις για να επιτύχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αλλά και πιστή στη «μητέρα πατρίδα» εκπροσώπηση.

Η χώρα χωρίζεται σε εκλογικές περιφέρειες, ενώ ο πληθυσμός εκπροσωπείται ως ενιαίο εκλογικό σώμα: «Κάθε Διοίκηση (Σαντζάκι) αποτελεί εκλογική περιφέρεια. Σε κάθε Διοίκηση εκλέγεται ένας βουλευτής για 50.000 – 100.000 κατοίκους (...). Οι εκλογείς εκλέγουν εκλέκτορες. 250-750 εκλογείς, 1 εκλέκτορα. Οι εκλέκτορες εκλέγουν τους βουλευτές (...). Οι εκλογές γίνονται κατά Καζάδες (...). Κάθε Δήμος (Ναχές) αποτελεί εκλογικό τμήμα (...). Στην πρωτεύουσα του Σαντζακίου, συστήνεται Επιτροπή Εφορευτική των Εκλογών, όχι από υπαλλήλους, αλλά από εκλεκτά μέλη του Συμβουλίου Διοικήσεως και τους θρησκευτικούς αρχηγούς»¹.

Οι κοινότητες λοιπόν της Καππαδοκίας, οι περισσότερες άγνωστες μέχρι πρό-

«Ελευθερία - Ισότης - Δικαιοσύνη - Αδελφότης».

Το σύνθημα του κοιμιάτου των Νεότουρκων δημιούργησε φρούδες ελπίδες στις μειονότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (καρτ-ποστάλ της εποχής από τη συλλογή του Αντώνη Σ. Μαίλλη).

Οι Έλληνες βουλευτές στην οθωμανική Βουλή του 1908.

γεγονότος, δεν έχουν καμία εκπροσώπηση και στο εθνικό κέντρο, το οποίο ελάχιστα ασχολείται με αυτές τις κοινότητες. Αντιθέτως, οι κοινότητες της περιοχής Ικονίου, αν και με πολύ λιγότερο ρωμαίικο πληθυσμό, επειδή ανήκουν διοικητικά και πολιτικά στην περιφέρεια Ικονίου, στην οποία εντάσσεται και η περιοχή της Νίγδης, με σημαντικό αριθμό κοινοτήτων –κοινότητες οι οποίες πριν συγκροτούσαν γεωγραφικό και μιλλί σύνολο μ' αυτές της Καισαρείας– εκπροσωπούνται πολιτικά και εθνικά, πολύ περισσότερο που στο Ικόνιο δημιουργείται και ελληνικό προξενείο»².

Όλες οι συνεννοήσεις για την εκλογή κατάλληλων προσώπων ως υποψηφίων γίνονται ανάμεσα στους διπλωμάτες και τις κατά τόπους θρησκευτικές αρχές, και εγκρίνονται από την ελληνική κυβέρνηση. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά στην αλληλογραφία του Υπουργείου Εξωτερικών με την Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως:

1. Σουλιώτη – Νικολαΐδη, Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως, επιμέλεια Θ. Βερέμης – Κ. Μπούρα, 1984, σ. 74.

2. Σ. Αναγνωστοπούλου, Μ. Ασία, 19ος αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο ελληνικό έθνος, Ελληνικά Γράμματα, σσ. 502-503.

«Ορισθησόμενος υποψήφιος δέον πάντως να διαβεβαιώση ότι συνταχθήσεται Ελλ. ομάδι και ακολουθήση οδηγίας Β. Κυβερνήσεως. Εν Νίγδη υποψήφιος εμπιστοσύνης ημών είναι Κούρτογλου, ελεύθερος να κανονίσει ενεργείας του προς επιτυχίαν αυτού ή και δευτέρου Έλληνας ως θέλει κρίνη προσφορώτερον. Ανακοινώσατε τούτο εμπιστευτικώς Μητροπολίτη Ικονίου. Ενεργείαι υμών δέον να τείνωσιν καταλλήλως εις αποκλεισμόν Χαϊρη»³.

Έτσι βουλευτής Νίγδης εκλέγεται ο έμπορος Γ. Κούρτογλου, ο οποίος αργότερα θα εκλεγεί και βουλευτής Καρασής (Κυδωνίων)⁴. Αξίζει να σημειωθεί ότι καθ' όλη την περίοδο των Νεότουρκων, η πλειονότητα των Ελλήνων βουλευτών που αντιπροσωπεύουν το μιλλέτ των Ρωμιών είναι καππαδοκικής καταγωγής⁵.

Στις επόμενες εκλογές του 1912 η ανάμειξη του ελληνικού κράτους είναι πλέον ανοικτή. Η εντολή υποστήριξης του κόμματος της «Ελευθερίας και Συνεννόησης», που αποτελεί τον ισχυρότερο πόλο αντιπολίτευσης κατά των Νεότουρκων, και η υποστήριξη συγκεκριμένων υποψηφίων θα συναντήσουν αντιδράσεις, με κυριότερες στη Σμύρνη, όπου διαφώνησε και ο μητροπολίτης Χρυσόστομος. Έτσι, στις βουλευτικές εκλογές του 1912 θα συρρικνωθεί η ομάδα των Ελλήνων βουλευτών από 24 σε 15, αν και θα ηττηθεί η «Ένσις και Πρόοδος».

Με την επιβολή του πραξικοπήματος των Νεότουρκων το 1913, με αφορμή την ήττα της Τουρκίας στο βαλκανικό μέτωπο, θα διαφυστούν οριστικά οι ελπίδες όσων πίστευαν στη σταδιακή μετεξέλιξη-εκμοντερνισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τα δυτικά πρότυπα, σε πολυεθνικό κράτος, στη βάση της ισοπολιτείας και ισονομίας, με σεβασμό των δικαιωμάτων όλων των πολιτών της ανεξαρτήτως γλώσσας, θρησκείας ή καταγωγής. Γίνεται όμως πιο ενεργή η ανάμειξη του ελληνικού κράτους στην Καππαδοκία, το οποίο ενδιαφέρεται για την εθνική αφύπνιση των αγράμματων Καππαδοκών, συμβάλλοντας σε συνεργασία με το σύλλογο των Μικρασιατών στην Αθήνα, «Ανατολή», όλο και περισσότερο στη δημιουργία σχολείων. Με έγγραφο προς τις προξενικές αρχές, το Υπουργείο Εξωτερικών «... επιθυμεί να συγκεντρώσει παν χρήσιμον στοιχείον προς μόρφωσιν αρτίας γνώμης επί της

3. ΙΑΥΕ (Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 1912. Αρ. Πρωτ. 1995, Β/38).

4. «Στις πρώτες εκλογές που έγιναν με το σύνταγμα του 1908, δεν υπήρξε Κυδωνιάτης υποψήφιος, γιατί κανείς δεν πληρούσε τον απαραίτητο όρο, δηλαδή να γνωρίζει την τουρκική γλώσσα», Άννα Παναγιωταρέα, Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 88.

5. Βλ. Αλέξης Αλεξανδρής, «Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1850-1922», Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, 23 (1980), σσ. 391-7. Οι βουλευτές με καππαδοκική καταγωγή είναι: Παντ. Κοσμίδης (Κωνσταντινούπολη, 1908-12), Μιχαλάκης Στέλιος (Λήμνος, 1908-13), Αναστ. Μιχαηλίδης (Νικομήδεια, 1908-18), Γεώργ. Κούρτογλου (Νίγδη, 1908-12), Π. Καρολίδης (Σμύρνη, 1908-13), Αριστ. Γεωργαντζόγλου (Σμύρνη, 1908-11), Εμμ. Εμμανουηλίδης (Αϊδίνιο, 1911-18), Ανανίας Καλινόγλου (Νίγδη, 1912-18), Θεόδ. Αρζόγλου (Σαμψούντα, 1914-18), Ι. Γκεβενίδης (Καράχισαρ, 1914-18), Βαγγ. Μειμέρογλου (Σμύρνη, 1914-18), Βικτ. Τσορμπατζόγλου (Κωνσταντινούπολη, 1914-18).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΜΣ

Θερμή υποδοχή του βουλευτή Κοσμίδη από τους κατοίκους της κοινότητας Φερτεκίου. Ο βουλευτής στο μέσον με το μπάστον.

υποστάσεως και καταστάσεως του έξω Ελληνισμού, ασχέτως προς την ιθαγένειαν των συγκροτούντων τούτον ομογενών. Η Β. Κυβέρνησις, αναγνωρίζουσα τον εν τη ξένη βιούντα Ελληνισμόν ως ισχυρόν και πολύτιμον παράγοντα του Έθνους, έχει σκοπόν να καλλιεργήσει σήμερον μεθοδικότερον τον εθνικόν σύνδεσμον αυτού προς το κράτος και να επιδιώξει ζωηρότερον και αποτελεσματικώτερον το ενδιαφέρον αυτής περί την προστασίαν και υποστήρηξιν των εθνικών και οικονομικών συμφερόντων του έξω Ελληνισμού. Και ίνα τεθώσι στερεαί βάσεις προς υποστήρηξιν τούτου σοβαρού σκοπού αξιού παρά των Προξενικών Αρχών ενδελεχή εργασίαν περί την συγκέντρωσιν των αιτουμένων πληροφοριών. Παρακαλούμεν επομένως υμάς όπως μη αρκεσθήτε απλώς εις συμπλήρωσιν των πινάκων των αποστέλλομεν υποδείγματα, αλλά συν αυτοίς να υποβάλλετε προς το Β. Υπουργείον (Β' Πολιτικόν Τμήμα) έκθεσιν διαλαμβάνουσαν πάντα τα ζητήματα, τα κατά την κρίσιν υμών αφορώμενα, οπωσδήποτε, τον υπό την δικαιοδοσίαν της υφ' υμών Προξενικής Αρχής Ελληνισμόν, έστω και όσον ούτως κατ' αριθμόν είναι ασήμαντος»⁶.

6. ΙΑΥΕ (Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 1916 Β/55 Περί Μητρών Προξενικών Αρχών). Η επιστολή υπογράφεται από το γενικό διευθυντή του Υπουργείου, Ν. Πολίτη.

Ποια είναι όμως η κατάσταση των ελληνικών κοινοτήτων της Ανατολής; Περιγράφεται εύγλωττα στην αναλυτική έκθεση του προξένου του Ικονίου, ο οποίος τη χαρακτηρίζει «...θλιβεράν εν πλείστοις και αξιολάκρτον... υπό εθνικήν, θρησκευτικήν, ηθικήν και ιδία εκπαιδευτικήν έποψιν». Και συμπληρώνει: «Αιτία δε της κακοδαιμονίας ταύτης καθ' ημάς είναι ότι η εν Ανατολή ομογένεια από αμνημονεύτων ετών καταδικασθείσα εις βαρυτάτην δουλείαν δεν ηξιώθη της δεούσης ενεργούς συμπαθείας και προσοχής εκ μέρους των αρμοδίων εθνικών κέντρων, διέρχεται δε τον αβίωτον βίον αυτής ονειδηζομένη υπό μεν των κρατούντων διά του αφορήτου Γκιαούρ υπό δε των ημετέρων διά του Καραμανλή, ούτω δε αφεθείσα εις τας ιδίας αυτής ασθενείς δυνάμεις ελέω μόνον θεού διεσώθη από της γενικής πανωλεθρίας του έθνους, ως υφίσταται και έχει σήμερα, διά τούτο δε οφείλει χάριτας εις την ασύνετον κατ' αυτής πολιτεία των κρατούντων, οίτινες εκ φανατισμού τυφλού και μωρού και πολιτικής ασυνείας δεν ηδυνήθησαν να σκεφθώσι ή διανοηθώσι καν μέσα ήπια προς αφομοίωσιν αυτής αρκούμενοι εις τον συνεχή και αδιάλειπτον ονειδισμόν αυτής διά του Γκιαούρ»⁷.

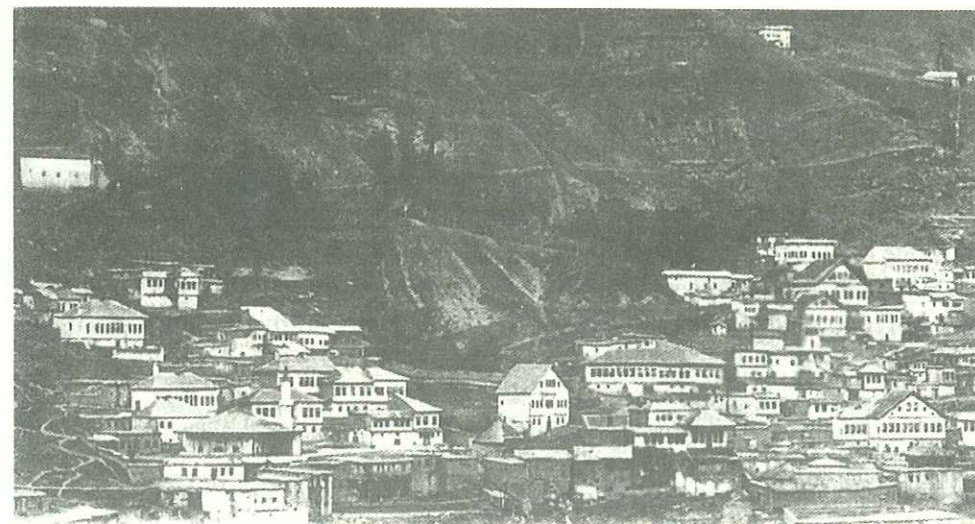
7. ΙΑΥΕ (Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως 1916, Β/59). Έκθεση 42 σελίδων για τις ελληνορθόδοξες κοινότητες του νομού Ικονίου. Υποπροξενείο της Ελλάδος εν Ικονίω. Ικόνιο 5 Ιουλίου 1916, αρ. Πρωτ. 57.

1.3. Η Σουλούτζοβα / Υδατοπέδιον

Η Σουλούτζοβα ήταν ένας από τους 49 τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους οικισμούς και μια από τις επτά ποντιακές αποικίες στο χώρο της Καππαδοκίας¹. Σύμφωνα με την τουρκική διοίκηση, υπαγόταν στο μουδουρλίκι του Ένεχιλ, το καϊμακαμλίκι της Νίγδης και το βαλελίκι του Ικονίου. Οι κάτοικοί της πριν την ανταλλαγή υπολογίζονται σε 800 ψυχές.

Στα αρχεία της μητρόπολης Χαλδίας και Χερροϊανών, στην οποία εκκλησιαστικώς υπαγόταν, η Σουλούτζοβα συναντάται ως Υδατοπέδιον. Η ονομασία της κοινότητας στην τουρκική είναι ακριβής μετάφραση της ελληνικής ονομασίας. Το τοπωνύμιο Sulucova/Σουλούτζοβα είναι σύνθετη λέξη αποτελούμενη από δύο συνθετικά Su-lu / με νερό και ona / πεδιάδα².

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση στο όνομα του οικισμού.

Souvenir de Gumche-Χανέ.

گو شخا

Vue panoramique de Gumche-Χανέ.

Η Αργυρούπολη (Gumushane) γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη λόγω των μεταλλείων της και των προνομίων που της παραχωρήθηκαν από την Πύλη. Το 1722 ο πληθυσμός της υπερέβαινε τις 5.000 οικογένειες (καρτ-ποστάλ της εποχής, από τη συλλογή του Αντώνη Σ. Μαΐλλη).

1. Οι σπουδαιότερες εξ αυτών ήταν το Μπερεκετλί Μαντέν και το Μπουγά ή Μπουλγά Μαντέν. Οι υπόλοιπες ποντιακές αποικίες είναι το Καρατζάβιραν και οι αποικίες του Μπουγά Μαντέν: Καβουκλού, Εμνίκ και Οβατζίκ.

2. Καθώς στην Καππαδοκία το νερό δεν ήταν άφθονο, «η σχέση των οικισμών με το νερό φαίνεται και από τα ονόματά τους: Σούβερμεζ, Λίμνα, Ποτάμια...», Λήδα Ιστικοπούλου, *Η ελληνική ταπεινουργία και η ταπεινουργός στη Μικρά Ασία (1860-1922)*, Εστία, Αθήνα 2000, σ. 59.

σμού από τους διάφορους μελετητές της Καππαδοκίας. Έτσι, στον Καρολίδη το συναντάμε ως Σουλουτζόβασι, στον Αρχέλαο ως Σουλούτζ-ουβασί Μααδέν, στο χάρτη του Kiepert ως Σουλουτζά-οβα και στο χειρόγραφο του Λεβίδη ως Σουλαδζά-οβά.

Μετά την τουρκοφώνηση των κατοίκων, η ελληνική ονομασία χάνεται και επικρατεί μέχρι και τον ξεριζωμό των τελευταίων Ελλήνων Καππαδοκών, το 1924, η τουρκική, Σουλούτζοβα³.

Η Σουλούτζοβα βρίσκεται 83 χλμ. νοτιοδυτικά της Καισάρειας και 41 χλμ. ανατολικά-βορειοανατολικά της Νίγδης, στις βόρειες-βορειοδυτικές υπώρειες του Χουρτζ νταγ (Αλά-νταγ) και στην κοιλάδα του Αγκιρμέν ντερέ. Βρίσκεται δηλαδή στη δυτική Καππαδοκία⁴ και αποτελούσε πέρασμα για τους κατοίκους της ανατολικής Καππαδοκίας (Φάρασα) που πήγαιναν στην περιφέρεια Νίγδης⁵.

Οι οικιστές της Σουλούτζοβα ήταν Πόντιοι αργυρομεταλλωρύχοι από την Αργυρούπολη (Gumushane)⁶. Η Αργυρούπολη, κέντρο των μεταλλευτικών δραστηριοτήτων στον Πόντο, της οποίας οι κάτοικοι ήταν Έλληνες στην πλειονότητα, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη την εποχή της ακμής των μεταλλείων (1722) και ο πληθυσμός της υπερέβαινε τις 5.000 οικογένειες⁷.

Λόγω των προνομίων που παραχώρησε το οθωμανικό κράτος στους Έλληνες κατοίκους των μεταλλοφόρων περιοχών (οι Τούρκοι δεν γνώριζαν τη δουλειά του μεταλλωρύχου), τα μεταλλεία της Χαλδίας του Πόντου αναδείχθηκαν σε κιβωτό, που διέσωσε μεγάλο τμήμα του ποντιακού ελληνισμού κατά την περίοδο της πιο σκληρής δουλειάς.

Μετά την παρακμή των μεταλλείων, στις αρχές και τα μέσα του 19ου αιώνα, ο μεγαλύτερος αριθμός των μεταλλουργών της Χαλδίας διασκορπίσθηκε σε άλλες

3. Τα τοπωνύμια των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Καππαδοκίας είτε προσαρμόσθηκαν φωνητικά στην τουρκική, π.χ. Προκόπιο/Ουργκιούπ, είτε μεταφράστηκαν στην τουρκική, π.χ. Υδατοπέδιον/Σουλούτζοβα. Περισσότερα για τα τοπωνύμια και την εξέλιξή τους βλ. στο D. Georgacas, *The names for the Asia Minor Peninsula*, 1971.

4. «Το Ένεχιλ και η Σουλούτζοβα είναι ανατολικότερες προφυλακές της Νίγδης και της Δυτικής Καππαδοκίας», ΚΜΣ, Μ. Μερλιέ, *Οι ελληνικές κοινότητες της Καππαδοκίας*, σ. 63.

5. «Στα Α. - Β.Α. της Νίγδης, μια άλλη ομάδα κοινοτήτων, από τρία χωριά, εξασφαλίζει το πέρασμα από την περιοχή της Νίγδης σε αυτή των Φαράσων. Τα χωριά αυτά -το Ένεχιλ, η Σουλούτζοβα και το Καβλάκτεπέ- εντελώς ορεινά, βρίσκονται πάνω στο Αλά-νταγί σε υψόμετρο 2.814 μ. και συνιστούν περάσματα για τους κατοίκους των Φαράσων στον πηγαιμό τους για τη Νίγη. Είναι, με άλλα λόγια γέφυρα, που συνδέει την Ανατολική με τη Δυτική Καππαδοκία», Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος, Ελληνικά Γράμματα*, σ. 171.

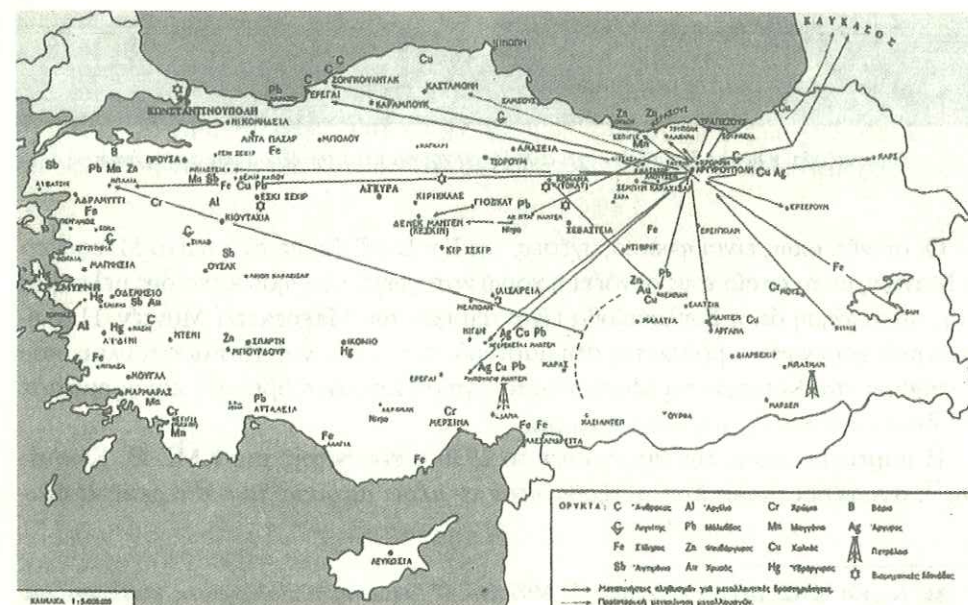
6. «Απαντα τα μεταλλεία τα εν τη Μεσοποταμία και εν τη Μικρά Ασία εξ αυτής απωκίσθησαν», Γ. Παπαδόπουλος, *Εισηγητής της των Αργυρουπολιτών Επιτροπής, Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, τομ. Θ', 1874-75, σσ. 188-89.

7. «Εις τους Ρωσοτουρκικούς Πολέμους το 1829 και 1878 ηλαττώνει ο πληθυσμός λόγω των μεταναστεύσεων», Η. Δ. Οικονομίδης, «Αργυρούπολις», *Αρχαίον Πόντου*, τόμος 3ος (1931), σ. 154.

περιοχές του Πόντου ή στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας σε αναζήτηση άλλων μεταλλοφόρων ή και καλλιεργήσιμων εδαφών⁸.

Το γεγονός ότι ο Αρχέλαος⁹ αναφέρει τη Σουλούτζοβα ως Σουλούτζ-ουβασί Μααδέν (Maden/μεταλλείο) τονίζει την καταγωγή των Σουλουτζοβαλήδων (madenli/μεταλλωρύχοι) και όχι την ύπαρξη μεταλλείου στη Σουλούτζοβα, που δεν επιβεβαιώνεται από κανένα στοιχείο. Άλλωστε, οι ασχολίες των κατοίκων, όπως θα δούμε στη συνέχεια (αγροκτηνοτρόφοι, οικοδόμοι), δεν συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης.

Η εσωτερική μετανάστευση των Ποντίων στην Καππαδοκία και η δημιουργία των επτά ποντιακών αποικιών σε αυτή υπολογίζεται ότι έλαβε χώρα στις αρχές του 19ου αιώνα. Όπως σημειώνεται στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, στο Βιλαέτι Ικονίου «ανήκαν και τα χωριά γύρω από τα Μεταλλεία του Ταύρου που είχαν εποίκισθεί το 1826 από Πόντιους της περιοχής Αργυρουπόλεως, παρόλο που δεν έπαψαν όλο το 19ο αιώνα να εξαρτώνται εκκλησιαστικά από τη μακρινή Μητρόπολη Χαλδίας»¹⁰.

Χάρτης 3.

Οι μετακινήσεις των Ποντίων μεταλλουργών της Αργυρούπολης σε άλλες μεταλλοφόρες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τον Καύκασο.
 (Από το βιβλίο της Χαράς Λιουδάκη, *Μεταλλεία της Μικράς Ασίας και του Πόντου*.)

8. Βλ. και Διαμαντίς Λαζαρίδης, «Τα μεταλλεία Χαλδίας», *Καθημερινή*, 19 Μαΐου 1996.

9. Αρχαίο ΚΜΣ, Ι. Σαραντίδης Αρχέλαος, *Η Συνασός*, σσ. 133-134.

10. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, 1980, σ. 430.

Σουλούτζοβα, η βρύση. Τίποτα δεν έχει αλλάξει 80 χρόνια μετά την έξοδο των προσφύγων.

Οι στενές, όπως είναι φυσικό, σχέσεις της Σουλούτζοβα με το κοντινό Μπερεκετλί Μαντέν, με το οποίο τους συνδέει η κοινή καταγωγή, οδήγησε κάποιους μελετητές στην παρανόηση ότι η Σουλούτζοβα είναι αποικία του Μπερεκετλί Μαντέν. Η αλήθεια ενδεχομένως να βρίσκεται στη μαρτυρία του Δαμιανού Παπαδόπουλου, που γεννήθηκε στο Μπερεκετλί Μαντέν (από μητέρα Σουλουτζοβαλού) και χρημάτισε επί διετία δάσκαλος στη Σουλούτζοβα.

Η μαρτυρία, όπως την κατέγραψε το 1936 ο ερευνητής του ΚΜΣ Θ. Κωστάκης¹¹, αναφέρει ότι «η Σουλούτζοβα ήταν εν μέρει αποικία του Μπερεκετλί Μα-

11. Αρχείο ΚΜΣ, Δελτία «Μπερεκετλί Μαντέν». Ο Δαμιανός Παπαδόπουλος γεννήθηκε στο Μπερεκετλί Μαντέν. Διατέλεσε δάσκαλος για 4 χρόνια στο Μπερεκετλί και στη συνέχεια για δύο χρόνια στη Σουλούτζοβα. Ο πατέρας του ονομαζόταν Σπύρος και η μητέρα του Μαρία Μερτζάνογλου. Υπηρέτησε στη Σουλούτζοβα γύρω στα 1895-97. Η μαρτυρία του, στον Θ. Κωστάκη, το 1936, καταγράφηκε ως εξής: «Η μητέρα μου ήταν από τα Σουλούτζοβα. Είναι Σουλουτζά-οβά = πεδιάς αρδευόμενη, υδατοπέδιο. Έχει 150-200 οικογένειες, Τούρκους και χριστιανούς μαζί. Περισσότεροι είναι οι χριστιανοί... Είναι ορθόδοξοι. Οι Τούρκοι είναι 15-20 οικογένειες μόλις. Είναι Β. Α. της Νίγδης ως 12 ώρες. Το κοντινότερο χωριό είναι το Ένεχιλ, 1 ½ ώρα Β. Δ. από τα Σουλούτζοβα. Ψωνίζει από το Ένεχιλ και τη Νίγδη. Το Ένεχιλ από τη Νίγδη είναι 12 ώρες. Τα Σουλούτζοβα έχουν εκκλησία επ' ονόματι του Αγίου Χαράλαμπος και γιόρταζε στις 11 Φεβρουαρίου. Δεν πήγαιναν από άλλα χωριά, γιατί ήταν απόκεντρο μέρος και έκανε και βαρύ χειμώνα».

ντέν, μερικοί κάτοικοί της είχαν έλθει κατ' ευθείαν από τον Πόντο. Αυτό το έλεγε ο παπα-Χαράλαμπος, από το Κιουμούς Χανέ, ο παπα-Δράκος που είχε πολύ βοηθήσει τους χριστιανούς».

Ως πρώτος οικιστής της Σουλούτζοβα μνημονεύεται από τους πρόσφυγες ο Ηλίας Μερτζάνογλου. Άτομο δραστήριο και διορατικό, που λόγω του προσκυνηματός του στους Αγίους Τόπους απέκτησε το προσωνύμιο Χατζής και αποτέλεσε έτσι τον γενάρχη της μεγάλης οικογένειας των Χατζηλιαδαίων¹². Ο Ηλίας Μερτζάνογλου, εκμεταλλευόμενος την αντιδικία των ντερεμπέδων, που εξουσίαζαν και νέμονταν όλες τις πλούσιες γαίες της περιοχής, Μαντέν Αγά και Μελεμετζόγλου, λέγεται ότι έφτασε μέχρι την Υψηλή Πύλη, που του παραχώρησε τη διαφιλονικούμενη περιοχή, στην οποία οικοδομήθηκε ο νέος οικισμός.

«Το αρχικό χωριό στο οποίο κατοίκησαν οι Πόντιοι Αργυρουπολίτες βρισκόταν στην τοποθεσία Κελάρ-ντερεσί ή Εβρέν-τσοκάι ή Γιαλαχλί. Η τοποθεσία αυτήν ήταν ανοιχτή στους ανέμους και εύκολα προσιτή στους ληστές και στους επιδρομείς. Γι' αυτούς τους λόγους οι Πόντιοι αναγκάστηκαν να μετοικήσουν και να χτίσουν το νέο τους χωριό, τη Σουλούτζοβα, στους πρόποδες του Μηνάς-νταγ»¹³.

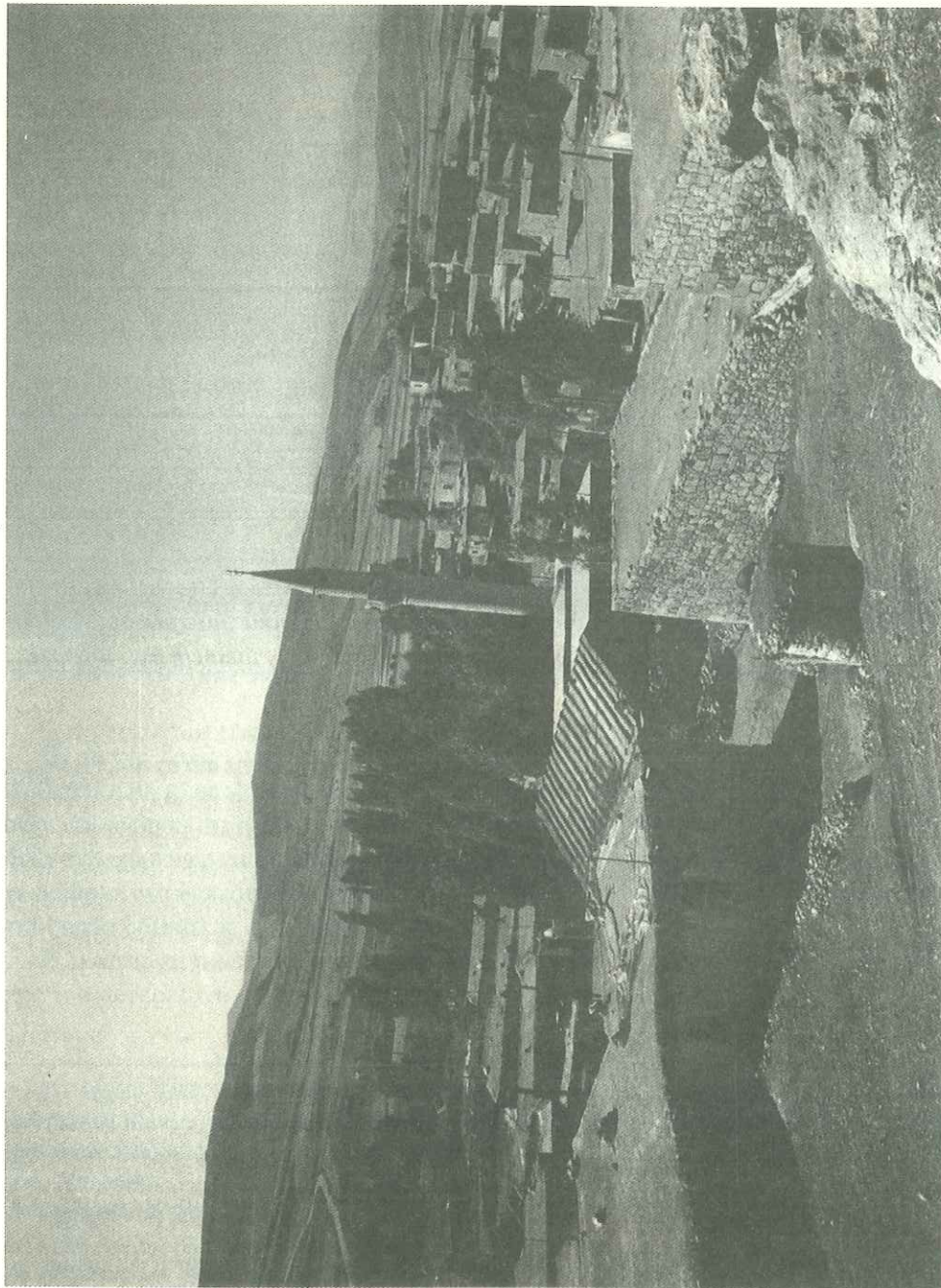
Η Σουλούτζοβα ήταν ένα μικρό χωριό 120 οικογενειών, εκ των οποίων 5 τουρκικές με ποντιακή όμως και αυτές ρίζα¹⁴ (Μπεκιρίν Οσμάν, Χατζή Τσαούς, Αχμέτ Ουστά, Κοσενίν Μουσταφά)¹⁵. Ήταν χωρισμένη σε τρεις συνοικίες/μαχαλάδες: Yokarı mahle/Άνω συνοικία, Orta mahle/Μεσαία συνοικία και Asay mahle/Κάτω συνοικία.

12. Με αυτό το επώνυμο συναντούμε σήμερα πολλούς Βουναισιώτες.

13. Μαρτυρία στον γράφοντα των Θεόδωρου Αγγλόπουλου και Ανέστη Χατζηλιάδη, στις 4. 4. 1988.

14. Αρχείο ΚΜΣ, Δελτία Ένεχιλ. Μαρτυρία Γεώργιου Θάναπα στη Σοφία Αναστασιάδη, το 1949: «Καμιά εκατοστή οικογένειες είναι οι χριστιανοί, καμιά εικοσιπενταριά οι Τούρκοι της. Ακούσαμε πως και οι Τούρκοι της Σουλούτζοβα από το ακ - dag ήρθαν μαζί με τους Χριστιανούς. Είναι πάνω σε ψηλά βουνά η Σουλούτζοβα. Πιο ψηλά από μας».

15. Μαρτυρία του Παναγιώτη Δ. Χατζηλιάδη στον γράφοντα, το 1988.

Πανοραμική άποψη της Σουλούτζοβα.

Το μόνο νέο κτίσμα είναι ο μιναρές που προστέθηκε στο σχολείο, το οποίο μετατράπηκε σε τζαμί. Η σκεπή που ξεχωρίζει από τις επίπεδες οροφές είναι της εκκλησίας.

1.4. Η οικονομική ζωή στη Σουλούτζοβα

Η Σουλούτζοβα ήταν ένα αγροκτηνοτροφικό χωριό, με κύρια γεωργική παραγωγή τα δημητριακά, κυρίως το σιτάρι και το κριθάρι. Σχεδόν κάθε σπίτι διέθετε ένα ζευγάρι βόδια ή άλογα για την καλλιέργεια της γης.

Όπως φαίνεται από τους καταλόγους περιουσιακών στοιχείων που συντάχθηκαν πριν την ανταλλαγή, στις 2/15 Δεκεμβρίου 1923, αλλά και τις «δηλώσεις εκκαθαρίσεως» της «Μεικτής Επιτροπής επί της ανταλλαγής των ελληνoturκικών πληθυσμών», το 1927, οι Σουλουτζοβαλήδες πέραν της οικίας τους δηλώνουν στην κατοχή τους αλώνι (συνήθως 3 στρεμμάτων), ενώ ο γεωργικός τους κλήρος εμφανίζεται πολυτεμαχισμένος και διαιρείται σε ποτιστικά και ξερικά κτήματα.

Η απόδοση των κτημάτων όμως δεν είναι επαρκής για την επιβίωση των Σουλουτζοβαλήδων, ούτε βεβαίως και η απόδοση της κτηνοτροφίας, που περιορίζεται απλώς και μόνο στην κάλυψη των άμεσων αναγκών κάθε νοικοκυριού, το οποίο συνήθως έχει λίγες αγελάδες και αιγοπρόβατα.

Η οικονομική ζωή του χωριού δεν στηρίχθηκε μόνο στην, έτσι κι αλλιώς, πενιχρή γεωργική παραγωγή, το 1/8 της οποίας, άλλωστε, με τη μορφή του φόρου της δεκάτης, θα πρέπει να αποδοθεί στο σουλτάνο. Στηρίχθηκε ουσιαστικά στην τέχνη του ασβεστοποιού, που κατείχαν οι Σουλουτζοβαλήδες, αλλά και στην καλή φήμη του οικοδόμου που απέκτησαν στην ευρύτερη περιοχή της Κιλικίας. Σημειώνει ο Γεώργιος Θάναπας¹ από το κοντινό Ένεχιλ, το 1949, στην ερευνητήρια του ΚΜΣ Σοφία Αναστασιάδη για τη Σουλούτζοβα: «Πολύ στάρι δεν βγάξει. Μα δεν είναι φτωχό χωριό. Οι χριστιανοί του είναι όλοι τεχνίτες ασβεστάδες και χτίστες. Εμείς απ' αυτούς μάθαμε την τέχνη του ασβεστά. Όλοι σχεδόν κατεβαίνανε το χειμώνα στην Κιλικία. Σαν χτίστες ήταν πολύ καλοί. Τους ζητούσανε χριστιανοί και Τούρκοι. Χτίζαν τα μεγάλα σπίτια, χτίζαν και τα τζαμιά των Τούρκων. Χτίσαν και σε εμάς -στα χρόνια του Χουριέτ επάνω- την εκκλησία μας του Μιχαήλ Αρχάγγελου»².

1. ΚΜΣ. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης. Καππαδοκία, φάκελος Ένεχιλ.

2. Για τη Σουλούτζοβα, η Μαρία Β. Ασβέστη θα γράψει: «Βουνίσιο χωριό και άγονο. Είχε 100 οικογένειες χριστιανικές και πολύ λίγες τουρκικές. Δύο ήταν οι μαχαλάδες: το "Ασά μαχλέ" και το "Γιοχαρί μαχλέ". Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στη μνήμη του Αγίου Χαράλάμπους. Στο μεσοχώρι του χωριού "Κοϊνορτασί" υπήρχαν δύο μπακάλικα.

ΓΕΩΡΓΙΑ. Λίγα ήταν τα καλλιεργήσιμα χωράφια τους. Για να ζήσουν πήγαιναν ως τεχνίτες στην Κιλικία, κυρίως χτίστες και εργάτες σε καμίνια. Από τα τέλη Οκτωβρίου ως τις 15 Απριλίου "κατεβαίναμε πόστα-πόστα, είκοσι-είκοσι πρόσωπα μαζί", λέει ο Μάξιμος Χατζηλιάδης, "στα Άδανα και στα γύρω χωριά".

Το σιτάρι τους "πιο γερό" από του Ένεχιλ, καθώς αναφέρουν οι πληροφορητές, "όμως χωρίς αξία

Εύληνη σφραγίδα για αντίδωρο από τη Σουλούτζοβα.

Επιβεβαιώνοντας τα παραπάνω ο Αναστάσιος Ευφραίμιδης³, επίσης από το Ένεχιλ, θα πει και αυτός το 1956 στην Αγλ. Λουκοπούλου του ΚΜΣ: «Οι Σουλουτζοβαλοί πήγαιναν και δούλευαν σαν χτίστες και ασβεστάδες σε άλλα χωριά. Ήξεραν καλά τη δουλειά του χτίστη και ήταν περιζήτητοι. Και την εκκλησία μας, του Μιχαήλ Αρχάγγελου, Σουλουτζοβαλοί τη χτίσανε. Ξέρω και τα ονόματά τους, ο Παναγιώτουστα και ο Κιρέγιονστα. Αυτοί ήταν οι αρχιμάστοροι. Είχανε όμως μαζί τους και πολλούς άλλους χτίστες. Δεκαοκτώ χρόνια χτιζόταν η εκκλησία αυτή».

Πρόκειται για τους δύο αδελφούς πρωτομάστορες, τον Κυριάκο και τον Παναγιώτη Χατζηλιάδη, και τα παιδιά τους, που εξάσκησαν την τέχνη του οικοδόμου/ουστά στην κεντρική Μικρά Ασία. Εμπειρικοί τεχνίτες, καταξιώθηκαν από Έλληνες και Τούρκους, χτίζοντας σπίτια, βρύσες, φούρνους, εκκλησίες αλλά και τζαμιά. Γρήγορα η φήμη τους έγινε γνωστή στην ευρύτερη περιοχή του Ικονίου, των Αδάνων και της Ταρσούς, όπου και κυρίως δραστηριοποιήθηκαν. Μετά την καταστροφή του ελληνισμού στη Μικρά Ασία και την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Κυρέ-ουστάς και Παναγιώτ-ουστάς ήρθαν στην Ελλάδα, αλλά τους θέρισε στο Τσαμπασλάρ η ελονοσία. Την τέχνη τους τη μετέδωσαν στα παιδιά τους.

Πιο κατατοπιστικός, ο δάσκαλος από το Μπερεκετλί Μαντέν, Δαμιανός Παπαδόπουλος⁴, κατέθεσε τη δική του μαρτυρία το 1936 στον Θ. Κωστάκη του ΚΜΣ: «Έβγαζε πράγματι (η Σουλουτζοβα) ασβέστη. Έκαιγαν τη φωτιά (για τον ασβέστη) με τραγάκανθα (κεβένια, σίγρια). Είχαν μάλιστα χαρίσει και αρκετό ασβέστη για τον άγιο Ιωάννη το Ρώσο στο Προκόπι. Και η Νίγδη έπαιρνε από τα Σουλουτζοβα ασβέστη και το Προκόπι και η Μελεκόπη και τα Μεταλλεία Περεκετλί και το τουρκικό χωριό Σιχλάρ (ανατολικά της Σουλουτζοβα ως μια ώρα). Τον Σουλουτζοβα οι κάτοικοι είναι κτίσται και γεωργοί. Το καλοκαίρι γεωργοί και το χειμώνα κτίσται. Κατεβαίνουν το χειμώνα στο νομό Αδάνων όπου πάλι κάνουν ασβέστη και πουλούν στη γύρω περιφέρεια. Μεταξύ των κτιστών διεφημίζονται οι αρχιτέκτονες Κυριάκος Τατάρογλου, Παν Χ'Αλεξιάδης και τα παιδιά των».

Είναι γεγονός ότι την τέχνη του ασβεστά τη γνώριζαν μόνο οι χριστιανοί από

ήταν τα στάγια στη Σουλουτζοβα". Οι γεωργοί έσπερναν τα χωράφια τους χρονιά παρά χρονιά.

ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ. Επειδή είχαν πολλά χιόνια τα λίγα πρόβατα τα έστελναν να χειμωνιάσουν στο Σαζ.

ΕΜΠΟΡΙΟ. Είχαν δύο μπακάλικα. Για περισσότερα ψώνια πήγαιναν στο παζάρι του Ένεχιλ, δυο ώρες απόσταση, δυτικά.

ΑΣΒΕΣΤΑΔΕΣ. Οι "Σουλουτζοβαλί" δούλευαν σα χτίστες αλλά και ασβεστάδες σε άλλα χωριά.

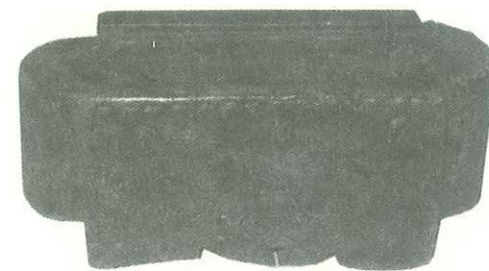
Και η Σουλουτζοβα έβγαζε πολύ ασβέστη στα ασβεστοποιεία της. Έκαιγαν τη φωτιά με τραγάκανθα (κεβένια, σίγρια). Είχαν μάλιστα χαρίσει και αρκετό ασβέστη για τον άγιο Ιωάννη το Ρώσο στο Προκόπι. Η Νίγδη, το Προκόπι, η Μελεκόπη, το Περεκετλί, το τουρκικό χωριό Σιχλάρ έπαιρναν ασβέστη από τη Σουλουτζοβα, Μαρία Ασβέστη, Οι επαγγελματικές ασχολίες των Ελλήνων της Καππαδοκίας, σ. 134.

3. ΚΜΣ. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης. Καππαδοκία, φάκελος Ένεχιλ.

4. ΚΜΣ. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης. Καππαδοκία, φάκελος Μπερεκετλί Μαντέν.

τα Μαντένια. Από το Μπουλγάρ, το Μπερεκετλί και το Ακ νταγ Μαντέν. Οι Σουλουτζοβαλήδες, που είχαν κι αυτοί κοινή καταγωγή από την Αργυρούπολη, γνώριζαν καλά τα μυστικά του καμινιού⁵. Η καλή αμοιβή για τη δουλειά τους δικαιολογούσε την πολύμηνη απουσία τους από τα σπιτικά τους. «Το μερομίσθι γι' αυτή τη δουλειά (ασβεστά) ήταν πάρα πολύ καλό, 2½ γρόσια τον παλιό καιρό (τέλη 19ου αιώνα). Έτσι μαζευτότανε και χρήμα στο χωριό, πράγμα οπωσδήποτε δύσκολο», παρατηρεί η Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ⁶, η οποία και επιβεβαιώνει ότι «την εκκλησία των Ταξιαρχών (Ένεχιλ) πάνω σε παλιά, φαίνεται, θεμέλια άρχισαν να κτίζουν στα 1907, στην εποχή της Κρητικής επανάστασης, λένε οι πληροφορητές μας. Αρχιτέκτονας ήταν ο Κυριάκος Τατάρογλου».

Οι Σουλουτζοβαλήδες δεν ασχολήθηκαν με το εμπόριο. Μπορεί να μην έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τεχνογνωσία του εμπορεύεσθαι, ωστόσο ανέπτυξαν ιδιαίτερες οικονομικές σχέσεις με τα γύρω χριστιανικά χωριά και κυρίως το Ένε-

Εύλινο καφεκούτι που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες από τη Σουλουτζοβα.

5. Περιγράφοντας τη δράση των ασβεστάδων ο Μιχ. Αβράμογλου από το Ένεχιλ θα πει στην ερευνήτρια του ΚΜΣ Σοφία Αναστασιάδου: «Δουλεύαμε στην περιοχή της Ταρσούς και της Μερσίνας. Εκεί ο ουστάς γύριζε τα χωριά και μελετούσε να βρει σε ποια τοποθεσία μπορούσε να ετοιμάσει καμίνι: έπρεπε να έχει εκεί κοντά κατάλληλη ξυλεία για ν' ανάψει το καμίνι, κατάλληλη πέτρα για να βγάλει τον ασβέστη της.

Έδινε ο ουστάς στο νοικοκύρη της τοποθεσίας 10-20 καντάρια ασβέστη, για να τη νοικιάσει. Ένα καμίνι κατά μέσο όρο έβγαζε 150 καντάρια ασβέστη και το κάθε καντάρι πουλιότανε 15-18 γρόσια στην Ταρσό και στ' Άδανα. Αν λογαριάσεις πως ο κάθε ουστάς έκαιγε 5-6 τέτοια καμίνια κάθε χειμώνα –μερικοί που δούλευαν με περισσότερους εργάτες έφταναν και στα 8 καμίνια–, θα καταλάβεις πως οι ουστάδες ήταν απ' τους πιο "πλούσιους" του χωριού μας.

Δεν μπορούσαν βέβαια να είναι όλοι ουστάδες – όλοι δεν ξέρουν την τέχνη να κλείνουν ένα καμίνι. Εμείς, οι απλοί εργάτες, σκάβαμε το λάκκο και κλείναμε έπειτα το καμίνι πάνω στα σχέδια του ουστά. Δύσκολη δουλειά. Δουλεύαμε με το λαστό και το βαριό να βγάλουμε την πέτρα, να ξεριζώσουμε αγριοειλιές, πουρνάρια, θυμάρια, για να κάψουμε το καμίνι. Όμως έτσι είχαμε να ζήσουμε τα σπίτια μας καλύτερα, παρά αν δουλεύαμε γη δική μας.

Καμίνια στην Κιλικία δεν κάνανε από πολλά χωριά. Αυτή τη δουλειά προπάντων την κάνανε χριστιανοί απ' τα Μαντένια: απ' το Μπουλγάρ, το Μπερεκετλί και το Ακ νταγ Μαντέν. Οι Σουλουτζοβιανοί, που ήταν κι αυτοί απ' το Ακ νταγ Μαντέν –έτσι λέγανε οι πατεράδες μας– έκαιγαν καμίνια και στο χωριό τους, πάνω στα βουνά τους και πουλούσανε έπειτα τον ασβέστη στα χωριά της περιφέρειάς μας», ΚΜΣ. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης. Καππαδοκία, φάκελος Ένεχιλ.

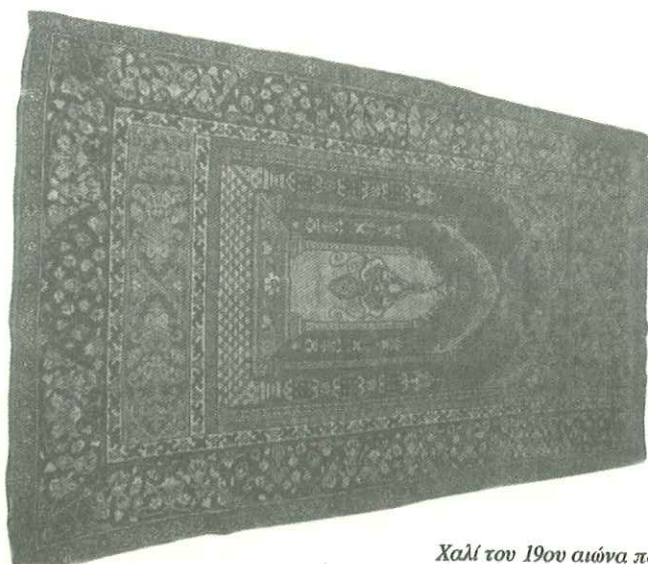
6. ΚΜΣ. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης. Καππαδοκία, φάκελος Ένεχιλ. Ανέκδοτη εργασία της Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ για την ιστορία των τελευταίων 150 χρόνων του Ένεχιλ.

Μικρά κορίτσια υφαίνουν και σήμερα, στη Σουλούτζοβα, στους όρθιους αργαλειούς (τεζκιάχ).

τερο και είχε πολλά μαγαζιά. Έφερναν και πουλούσαν τις σοδειές τους –σιτάρι, κριθάρι, βριζα– και αγόραζαν από τα μαγαζιά μας ό,τι ήθελαν. Έρχονταν και στα σιδηρουργεία μας και έφτιαχναν τα εργαλεία, που τους χρειαζόνταν: κασμάδες, φτυάρια, υνιά. Αν είχανε λεφτά να πληρώσουν, πλήρωναν. Αν δεν είχανε λεφτά, πλήρωναν σε είδος ή ψώνιζαν βερεσέ, και την εποχή της σοδειάς ξεχρεώνονταν».

Λόγω της πολύμηνης απουσίας των ανδρών στην Κιλικία, το χειμώνα, το βάρος της ευθύνης του νοικοκυριού και των αγροκτηνοτροφικών ασχολιών έπεφτε στα χέρια των γυναικών. Στη Σουλούτζοβα ο χειμώνας ήταν βαρύς. Τέλη Οκτωβρίου έπεφτε το πρώτο χιόνι. «Το χειμώνα, οι κάτοικοι έπρεπε να ρίχνουν το χιόνι από τα δώματα στο

Χαλί του 19ου αιώνα που υφάνθηκε στη Σουλούτζοβα.

χιλ, η τοπική αγορά του οποίου προσφερόταν για αγορά ή ανταλλαγή αγαθών και εμπορευμάτων. Οι εμπορικές συναλλαγές περιορίζονταν σ' αυτόν το μικροχώρο λόγω της φυσιογνωμίας του εδάφους της Καππαδοκίας, που με τους ορεινούς όγκους έκαναν δύσκολη την τακτική επικοινωνία με τη Νίγηδα και το Ικόνιο ή την Καισάρεια. Λέει χαρακτηριστικά ο Αναστάσιος Ευφραιμίδης το 1956 στην Αγλ. Λουκοπούλου του ΚΜΣ: «Από τη Σουλούτζοβα έρχονταν στο δικό μας χωριό, που ήτανε μεγαλύ-

τρόμο για να μην καταρρεύσουν οι οροφές. Στα γεωργικά χωριά ήταν αδύνατο να ασχοληθούν οι κάτοικοι με τα χωράφια τους. Αν υπήρχαν καφενεΐα, οι άνδρες σύχναζαν σε αυτά. Οι ηλικιωμένοι σύχναζαν στους οντάδες και οι γυναίκες, εκτός από τις συνηθισμένες οικιακές ασχολίες και την περιποίηση των μελών της οικογένειας,

έγνεθαν μαλλί στο σπίτι, έπλεκαν κάλτσες και υφαίνουν χαλιά»⁷. Επιπλέον, στο οικογενειακό εισόδημα συμβάλλουν οι γυναίκες του σπιτιού υφαίνοντας χαλιά πάνω στους όρθιους αργαλειούς. Κόμπο τον κόμπο, με νήματα που βάφουν οι ίδιες, με πατροπαράδοτες τεχνικές, δημιουργούν τις περισσότερες φορές έργα τέχνης και όχι απλά χρηστικά αντικείμενα. Στους όρθιους αργαλειούς τεζκιάχ⁸ οι Σουλουτζοβαλήδες υφαίνουν χαλιά, κιλίμια, γιαστίκ, σετίρ (για τους τοίχους) και τσούλια από μαλλί καραμάνικων προβάτων, που είχαν γνέσει με τα κερμένια. Ύφαιναν κυρίως για δική τους χρήση. Μεμονωμένες είναι οι περιπτώσεις εμπορίας χαλιών. Οι περισσότεροι σπάνια πουλούσαν χαλιά ή δάνειζαν (δάνειο σε είδος) σε όποιον είχε ανάγκη χρήματα. «Η γιαγιά μου διαμαρτυρόταν, γιατί ο παππούς μου έπαιρνε από το γιούκο το χαλί και το έδινε σε όποιον ερχόταν σπίτι για δανεικά», θα πει η Χατζημαρία Χαρακοπούλου για τον παππού της, Παναγιώτη Πορλούογλου⁹.

Ωστόσο, με γυναίκες που ήξεραν καλά την τέχνη της ταπητουργίας, όπως την Κερέκι Αθανηλίδου, συνεργάζεται ο Χασάν εφέντης του Καβλάκ Τεπέ, ο οποίος της έδινε νήμα για να υφαίνει επί παραγγελία (βλ. κεφ. Οι σχέσεις των χριστιανών με τους Τούρκους). Οι Σουλουτζοβαλήδες όταν έγιναν πρόσφυγες έφτιαξαν τεζκιάχ και στη νέα πατρίδα και υφαίνουν σ' αυτούς μέχρι τον πόλεμο του 1940.

7. Λήδα Ιστικοπούλου, *Η ελληνική ταπητουργία και η ταπητουργός στη Μικρά Ασία (1860-1922)*, Εστία, Αθήνα 2000, σ. 58.

8. Ο αργαλειός τεζκιάχ «αποτελείτο από δύο δοκούς, συνήθως από πεύκο, μήκους 4-10 μέτρων, για τα μεγάλα χαλιά και ανάλογα με το μέγεθος του χαλιού που επρόκειτο να εκτελεσθεί, και διαμέτρου 0,20-0,40μ. Αυτοί οι δοκοί ήταν τοποθετημένοι παράλληλα μεταξύ τους σε απόσταση 2,5-3μ. και σε υποδοχές όρθιων μαδεριών που είχαν τοποθετηθεί παράλληλα και σταθερά στη γη. Οι δοκοί στα άκρα τους έφεραν κυλινδρικές οπές ενισχυμένες με φύλλα σιδήρου, στις οποίες είχαν τοποθετηθεί σιδηροί μοχλοί για την περιστροφική κίνηση των δοκών, ώστε στη διάρκεια της εργασίας να τεντώνονται όσο το δυνατόν περισσότερο τα νήματα του στημονιού. Για να γίνει το στημόνι, οι εργάτριες κάρφωναν στο έδαφος δύο πασσάλους σε τόση απόσταση μεταξύ τους όσο θα ήταν το μήκος του χαλιού και περιέφεραν γύρω από τους πασσάλους το νήμα τόσες φορές όσες και το νήμα που ήταν αναγκαίο για να δημιουργηθεί το πλάτος του χαλιού. Το στημόνι που είχε δημιουργηθεί με αυτό τον τρόπο τυλιγόταν στις δοκούς του αργαλειού, οι οποίοι περιστρέφονταν με σιδερένιο μοχλό, ώστε να τεντωθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Άλλη μικρότερη δοκός, διαμέτρου 0,05-0,06μ. τοποθετημένη στο μέσον της παραλληλογράμμου εγκαταστάσεως και σε ίση απόσταση από τις δύο δοκούς του αργαλειού, συντελούσε ώστε το νήμα να τεντώνεται ανά δύο κλωστές σε όλο το μήκος του χαλιού», Λήδα Ιστικοπούλου, ό.π., σσ. 32-33.

9. Μαρτυρία στον γράφοντα, τον Οκτώβριο του 2000.

1.5. Η στρατεύση των χριστιανών στον τουρκικό στρατό αιτία μετανάστευσης

Η χρόνια δυσπραγία που ταλάνιζε τον αγροτικό πληθυσμό, οι συχνές σιτοδείες αλλά κυρίως οι αλλεπάλληλες κρίσεις του ανατολικού ζητήματος και οι ελληνοτουρκικοί πόλεμοι, που επέβαλλαν τις στρατιωτικές κινητοποιήσεις της χώρας (1897, 1912-13, 1917-22) και κατ' επέκταση τις συχνές επιστρατεύσεις των χριστιανών, επηρέασαν τη μετανάστευση των ελληνικών πληθυσμών που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία¹. Ήδη από το 1837 Έλληνες από τη Νίγη είχαν στρατευθεί στον τουρκικό στρατό².

Η ψήφιση στις 11-7-1908 του νέου τουρκικού συντάγματος, που προέβλεπε την υποχρεωτική στρατεύση των ετεροδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και η γενική επιστράτευση του 1914 (seferberlik/ σέφερ μπερλίκ) ανάγκασαν Σουλτουζοβαλίδες, που μέχρι τότε απαλλάσσονταν των στρατιωτικών υποχρεώσεων με την καταβολή κάποιου χρηματικού τιμήματος,³ να μεταναστεύσουν εκτός συνόρων, στην υπερπόντια κοινοπολιτεία της Δύσης. Ωστόσο, αυτοί που τόλμησαν το ταξίδι στην Αμερική, με όλες τις δυσκολίες της εποχής, που έθεταν σε κίνδυνο και την ίδια τη ζωή του υποψήφιου μετανάστη, ήταν μια μικρή μειονότητα, με πρώτο τον Ευθύμιο Αγγλόπουλο⁴. Μάλιστα, όπως

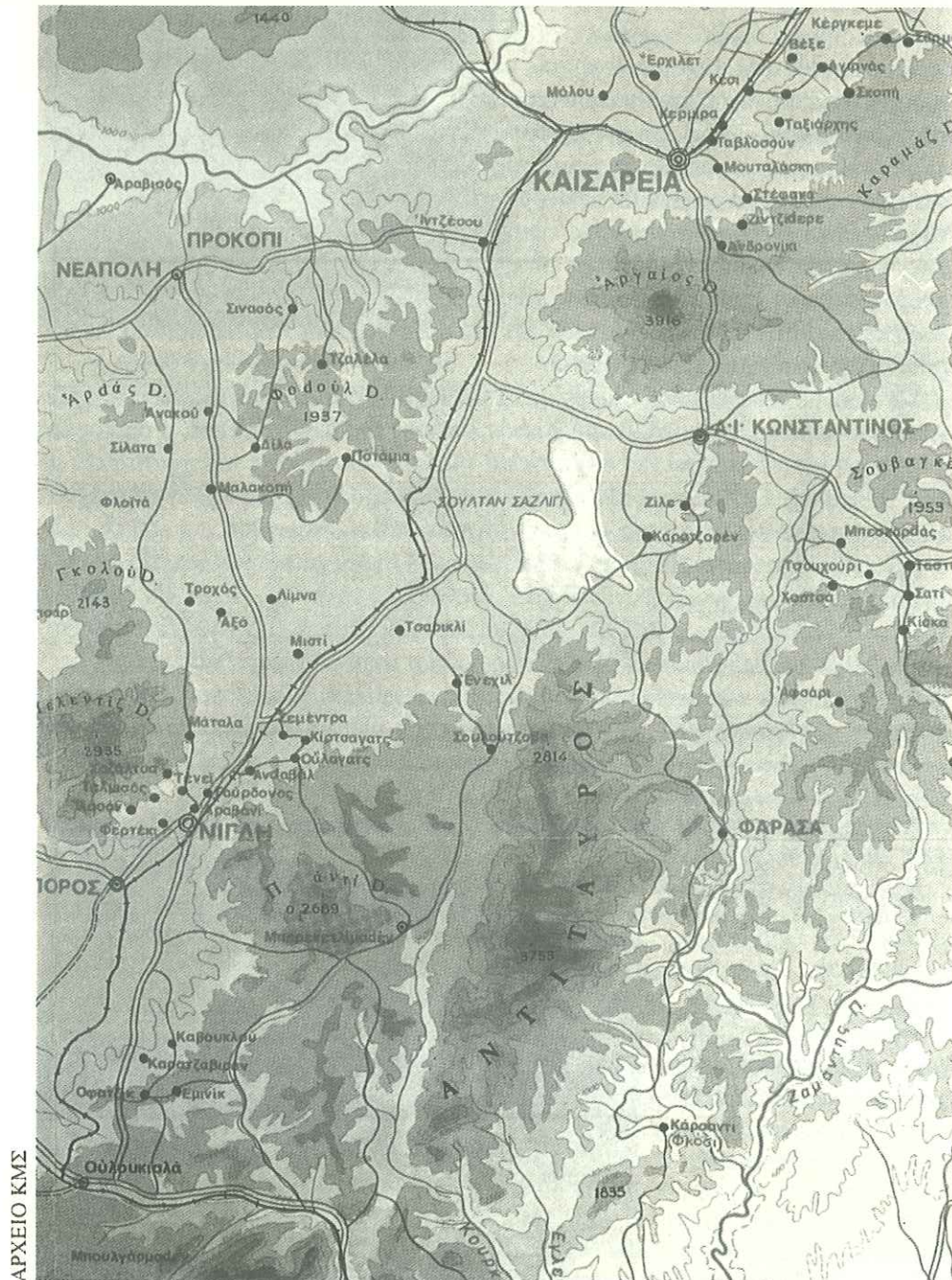
Από τους λίγους Σουλτουζοβαλίδες που αναζήτησαν καλύτερη τύχη στην Κωνσταντινούπολη ήταν ο Παναγιώτης Χατζηλιάδης.

1. «Στην εξηκονταετία 1880-1940 πέρασαν στην Αμερικανική Συμπολιτεία 512.000 Έλληνες μετανάστες. Σ' αυτούς θα πρέπει να προστεθούν και κάπου 100.000 Έλληνες που γεννήθηκαν εκτός ελληνικών συνόρων και καταγράφονται με άλλη εθνότητα», Ιωάννης Κ. Χασιώτης, Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας στο ΑΠΘ, Καθημερινή, 15.12.96.

2. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni* (Η περιπέτεια της στρατιωτικής θητείας των μη μουσουλμάνων Οθωμανών υπηκόων), εκδόσεις Simurg, Istanbul 2000, σ. 39.

3. Ο Ιωακείμ Κεγίσογλου-Καριτιάδης είναι ένας εξ αυτών που εξαγόρασαν τη στρατιωτική τους θητεία.

4. Μετά την καταστροφή και μέχρι το θάνατό του διατήρησε αλληλογραφία με τους συγγενείς του στα Βούρνανα. Το ταξίδι στην Αμερική επιχείρησαν και οι Χρύσανθος και Μιχαήλ Χατζησάββας.

ΑΡΧΕΙΟ ΚΜΣ

Χάρτης 4.
Χωριά της περιφέρειας Νίγδης της Καππαδοκίας.

Γεώργιος Π. Χατζηλιάδης.
Τραυματίστηκε στους Βαλκανικούς
Πολέμους και μέχρι την έξοδο
συνταξιοδοτούνταν από το οθωμανικό
δημόσιο.

σημειώνει ο Ufuk Gülsoy, πριν και κατά τη διάρκεια του Βαλκανικού Πολέμου αναζητήθηκαν να στρατευθούν χριστιανοί και από τη Νίγη, αλλά δηλώθηκε στις αρχές ότι είχαν αναχωρήσει στην Αμερική⁵.

Αντίθετα, οι περισσότεροι Σουλουτζοβαλήδες έμειναν στην πατρίδα και υπέστησαν τις συνέπειες της παραμονής τους. Έτσι, στους Βαλκανικούς Πολέμους, μεταξύ άλλων έλαβαν μέρος οι Σουλουτζοβαλήδες Γεώργιος Π. Χατζηλιάδης⁶, Σοφρώνης Χατζηλιάδης, Ιερεμίας Ιγγιλίζογλου, Παντελής Χατζηλιάδης και Γεώργιος Κοσμ. Χατζηλιάδης. Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο μετά την κήρυξη της γενικής επιστράτευσης πολέμησαν οι Μουράτ Κυριλίδης, Χαράλαμπος Β. Χατζηλιάδης, Κυριάκος Περτζεμλίδης και ο Δαμιανός Θ. Χατζηλιάδης με τον γιο του, Παναγιώτη Χατζηλιάδη⁷.

Δεν είναι λίγοι οι ανυπότακτοι αλλά και εκείνοι που λιποτακτούν από το στράτευμα και είναι αναγκασμένοι να κρύβονται για μεγάλα διαστήματα ακόμη και μέσα στις καμινάδες των τζακιών ή φυγαδεύονται σε συγγενείς στην Κωνσταντινούπολη, όπως ο Ιωακείμ Δ. Χατζηλιάδης, προκειμένου να αποφύγουν τις σκληρές συνέπειες της λιποταξίας.

Ωστόσο, σε ελληνικές κοινότητες όπως το Μισί γίνεται λόγος για χριστιανούς φυγέστρατους και λιποτάκτες (kacak/κατσάκ) από τον τουρκικό στρατό σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι στη Σουλούτζοβα. Τούτο ενδεχομένως να οφείλεται και στη γλωσσική αφομοίωση των Σουλουτζοβαλήδων από τους Τούρκους, σε αντίθεση με τους Μισιλιδες, που μιλώντας το καππαδοκικό ιδίωμα δυσκολότερα συνεννοούνταν με τους Τούρκους, και κατ' επέκταση είχαν περισσότερα προβλήματα.

5. Ufuk Gülsoy, ό.π., σ. 164. Για τη μετανάστευση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας στην Αμερική βλ. και Ηλίας Καζάν, *Ο Ανατολίτης*.

6. Το 1912 τραυματίστηκε στη Θεσσαλονίκη και έκτοτε ως την έξοδο συνταξιοδοτούνταν από το τουρκικό δημόσιο.

7. Πολέμησε τα συμμαχικά στρατεύματα στο Τσανάκαλε/Δαρδανέλια.

«Ήμουν αναγκασμένος να πολεμήσω. Έκλεινα τα μάτια και έριχναν στον αέρα», είπε στον γράφοντα το 1988.

Για τη μάχη της Καλλίπολης, που εξελίχθηκε σε ομαδικό τάφο των Συμμάχων, προκαλώντας όμως το θάνατο και σε πολλούς στρατιώτες της τουρκικής πλευράς, γράφτηκε και τραγούδι-μοιρολόι:

«Çanakele içinde vurdular beni, ölmeden mezara koydular beni» / Με σκότωσαν μέσα στα Δαρδανέλια, μ' έθαψαν πριν πεθάνω.

Γεγονός πάντως είναι ότι η Σουλούτζοβα καταγράφεται ως κοινότητα χωρίς ιδιαίτερες προστριβές με την επίσημη διοίκηση. Αντίθετα, το Μισί κράτησε πιο αγέρωχη στάση, αρνούμενο πολλές φορές ακόμη και την καταβολή φόρου στο οθωμανικό κράτος, «εξαφανίζοντας» τους φοροεισπράκτορες στην υπόγεια πολιτεία του.

Εκτός όμως της υποχρεωτικής στράτευσης στον τουρκικό στρατό, κύρια αιτία μετανάστευσης των Καππαδοκίων προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας είναι η αναζήτηση ενός καλύτερου μέλλοντος. Η κινητικότητα που παρατηρείται στα ελληνορθόδοξα χωριά της Καππαδοκίας οφείλεται σε οικονομικούς λόγους και παίρνει τη μορφή μαζικής εξόδου το 19ο αιώνα. Σε αντίθεση με τη γενική αυτή εικόνα, που ισχύει στη μεγάλη πλειονότητα των Ρωμιών της μικρασιατικής ενδοχώρας, στη Σουλούτζοβα δεν καταγράφεται ιδιαίτερο μεταναστευτικό ρεύμα. Μετρημένες στα δάχτυλα είναι οι περιπτώσεις Σουλουτζοβαλήδων που εγκατέλειψαν το χωριό τους αναζητώντας καλύτερη τύχη. Τούτο οφείλεται στην ιδιαιτερότητα των κατοίκων της Σουλούτζοβα, οι οποίοι δεν ζούσαν αποκλειστικά από τα εισοδήματα που τους προσέφερε η ενασχόλησή τους με τη γεωργία, όπως συνέβαινε τις περισσότερες φορές με τους Καππαδόκες. Αντίθετα, το βασικό τους έσοδο προερχόταν από την άσκηση της τέχνης, που μόνο αυτοί κατείχαν στην περιοχή, του ασβεστοποιού. Κάθε χειμώνα οι ικανοί προς εργασία άνδρες μετέβαιναν στην Κιλικία, όπου εξασκούσαν το επάγγελμα του ασβεστοποιού αλλά και του οικοδόμου, διασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα επιβίωσης στο γενέθλιο τόπο τους.

1.6. Ο ρόλος της εκκλησίας στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης των Καππαδοκών

Παντού, όπου υπάρχει πυρήνας ελληνισμού, η εκκλησία αποτελεί το συνδετικό κρίκο και σημείο αναφοράς μεταξύ των Ελλήνων. Η εκκλησία στην Καππαδοκία αποτέλεσε το συνεκτικό ιστό της ελληνορθόδοξης κοινότητας και πραγματική κιβωτό διαφύλαξης της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων. Δεν περιοριζόταν απλώς και μόνο στην πνευματική καθοδήγηση. Με την επανάληψη κατ' έτος της πληθώρας των εορτών¹, πανηγύρεων, τελετών αλλά και μυστηρίων, κατάφερε να διατηρήσει άγρυπνη όχι μόνο τη θρησκευτική αλλά –κυρίως– την ελληνική συνείδηση² των ορθόδοξων χριστιανών της Καππαδοκίας, και μάλιστα των τουρκόφωνων.

Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Octave Merlier στην εισαγωγή της μελέτης του *Proverbs de Farasa*: «Πράγματι η γλώσσα ενδέχεται ενίοτε να εξαφανιστεί, αλλ' οι τουρκόφωνοι Έλληνες καππαδοκικών τινών κοινοτήτων, ουδ' επ' ελάχιστον έπαυσαν, ως εκ τούτου να παραμένουν γνήσιοι Έλληνες. Και τότε η Εκκλησία διεφύλαξε τον Ελληνισμό των. Και περισσότερον από την Εκκλησίαν καθ' εαυτήν ο Χριστιανισμός... Αι κοινότητες αυταί είχαν διατηρήσει την γλώσσαν και την ορθοδόξιαν ως όργανα διαρκείας. Εκεί όπου η γλώσσα είχε παραχωρήσει την θέσιν εις την τουρκικήν, ο Χριστιανισμός είχε γίνει η ζύμη του Ελληνισμού...»³.

Η ορθόδοξη εκκλησία διατήρησε την εθνική ταυτότητα των τουρκόφωνων της Ανατολής, έτσι ώστε να τονίζουν πως «αν και η γλώσσα μου είναι τουρκική, η καρδιά μου είναι ελληνική»⁴. Αν και μιλούν την τουρκική γλώσσα, το γεγονός αυτό όχι μόνο δεν επηρέασε τη βιωματική σχέση των Καππαδοκών με την ορθοδοξία, αλλά, κατά γενική ομολογία, οι τουρκόφωνοι πρόσφυγες θεωρούνται από τους πιο θρησκευόμενους και προσκολλημένους στην εκκλησία Έλληνες. Γι' αυτούς η εκκλησία ήταν ο συνδετικός ιστός της συλλογικής τους ταυτότητας.

1. Τα Χριστούγεννα, τα Φώτα (κατά τα οποία όλα τα παιδιά θα έπρεπε να «βαπτιστούν» στα παγωμένα νερά της κεντρικής βρύσης του χωριού), του Αγίου Χαράλάμπους (προστάτη του χωριού), ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, του Αγίου Γεωργίου, το Πάσχα, του Προφήτη Ηλία, της Παναγίας τον Δεκαπενταύγουστο και του Αγίου Δημητρίου ήταν οι κυριότεροι σταθμοί της εκκλησιαστικής ζωής, που παρακολουθούσαν διακριτικά ακόμα και οι Τούρκοι της Σουλούτζοβα.

2. «Η Εκκλησία εν ταις ημέραις εκείναις των μεγάλων θλίψεων, παρίστατο άγγελος παρήγορος των δουλωθέντων, συγκρατούσα αυτούς και σώζουσα. Αυτή δεν υπήρξεν μόνον η της θρησκείας αντιπρόσωπος, αλλά και διέτηρε την γλώσσαν, τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα, τον πολιτισμόν, τον εθνικόν αυτών χαρακτήρα, πρώτη υφισταμένη και πρώτη τα βαρύτερα πλήγματα αποκρούουσα. Ο ιερός Κλήρος, ρακένδυτος και αμαθής, το πλείστον εν τοις ζοφεροίς εκείνοις χρόνοις της δουλείας, υπήρξε θαυμάσιον της Εκκλησίας όργανον, παράγων πνευματικός και ηθικός ανεκτίμητος», Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, Η θέσις της εκκλησίας και του ελληνικού έθνους εν τω τουρκικώ κράτει, εν Αθήναις 1935, σ. 21.

3. Octave Merlier, *Proverbs de Farasa*, Αθήναι 1951. Collection de l'Institut Francais d'Athenes.

4. Clogg Richard, *Anatolica: Studies in the Greek East in the 18th and 19th centuries*. Hamshire, Variorum, 1996, σ. 82.

Η οργάνωση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων έχει επίκεντρο την εκκλησία. Η εθναρχεύουσα εκκλησία⁵, που δεν περιορίζεται μόνο στα θρησκευτικά της καθήκοντα αλλά είναι ουσιαστικά η αρχή του Γένους, συσπειρώνει γύρω της όλους τους Έλληνες. Η εκκλησία μεταλαμπαδεύει τις διαχρονικές αξίες του ελληνισμού και θωρακίζει με το κήρυγμά της τις ψυχές των Ρωμιών στο δύσκολο καθημερινό αγώνα της ζωής, καλλιεργώντας την ελπίδα: «Πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα 'ναι». Τους εφοδιάζει με καρτερία και υπομονή στις αυθαιρεσίες του Τούρκου, με την προσδοκία της ανάστασης του Γένους. Γεγονός είναι ότι η εκκλησία κατάφερε να κρατήσει τους Έλληνες ξένο σώμα στο οθωμανικό κράτος. Η συμβολή της εκκλησίας στη διατήρηση του πολιτισμού, των πατροπαράδοτων ηθών και εθίμων και κατ' επέκταση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων της Ανατολής είναι αδιαμφισβήτητη.

Η θρησκεία αποτελούσε, λοιπόν, βασικό προσδιοριστικό στοιχείο της ταυτότητας των Καππαδοκών, οι οποίοι δεν ξεχώριζαν εθνικά από τους μουσουλμάνους Τούρκους παρά μόνο λόγω της διαφορετικής τους θρησκείας/Rum orthodox. Η γλώσσα δηλαδή αποκτά δευτερεύουσα σημασία ως προσδιοριστικός παράγοντας του εθνικού στοιχείου. Η εθνική υπόσταση των τουρκόφωνων είναι ταυτισμένη με την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Άλλωστε, στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η θρησκευτική ταυτότητα κατισχύει της εθνικής.

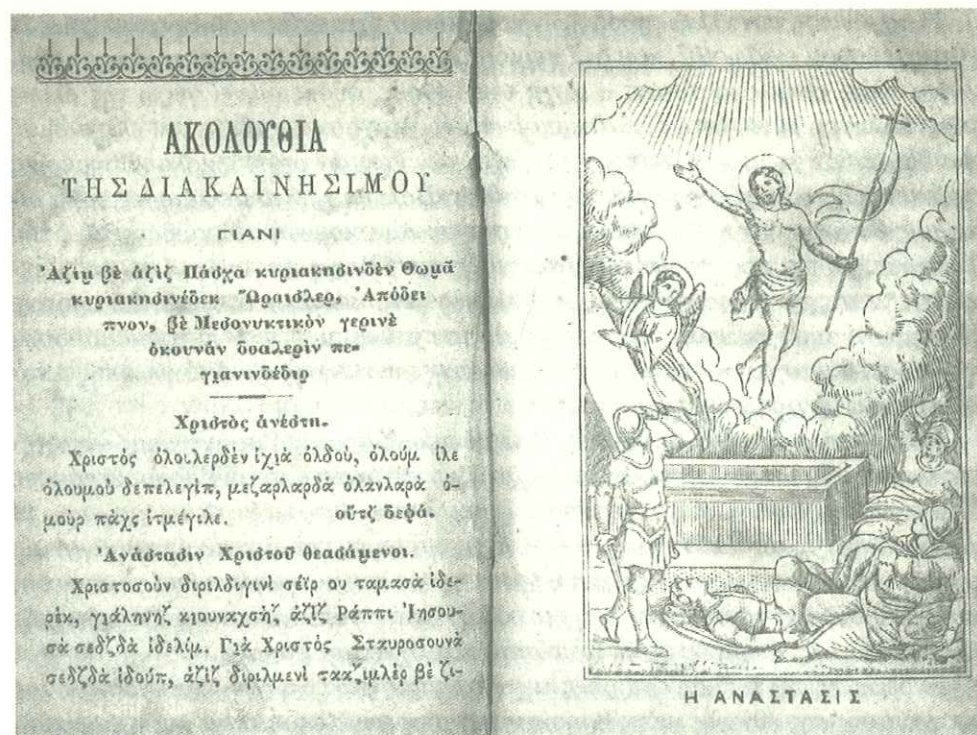
Ενδεικτική της βαθιάς επιρροής της εκκλησίας στη ζωή των Καππαδοκών και της ταύτισης της εθνικής με τη θρησκευτική τους συνείδηση είναι και η έκφραση «τούρκεψε», που χρησιμοποιείται από τους Σουλουτζοβαλήδες για τις λίγες περιπτώσεις γυναικών που «κλέφτηκαν» με Τούρκους.

Η αναγέννηση στα εκκλησιαστικά και πνευματικά ζητήματα που αφορούσαν την Καππαδοκία ξεκίνησε μετά το 1830. Συνδέεται κυρίως με σημαντικές προσωπικότητες της εκκλησίας, που κατέβαλαν υπεράνθρωπες προσπάθειες μέσα σε αντίξοες συνθήκες, που δεν έχουν σχέση μόνο με την καταπίεση του κατακτητή αλλά και με τον πνευματικό λήθαργο και την αποκοπή των Ελλήνων της περιοχής από τα αστικά κέντρα του ελληνισμού, που γνώρισαν πνευματική και οικονομική ανάπτυξη πριν από πολλές δεκαετίες.

Η προσωπικότητα που κυριαρχεί και ξεχωρίζει είναι ο μητροπολίτης Καισάρειας Παΐσιος (1832-1871), «Υπέριμος των υπερτίμων και έξαρχος πάσης Ανατολής». Η πνευματική αναγέννηση και αφύπνιση της επαρχίας του, η δημιουργία σχολείων, η αντιμετώπιση της προτεσταντικής προπαγάνδας, που έγινε ιδιαίτερα έντονη μετά το 1835 στην περιοχή και μάλιστα είχε ιδιαίτερη επιτυχία στους Αρμενίους, έγινε σκοπός ζωής, που προσπάθησε με συνέπεια να τον υπηρετήσει ο μητροπολίτης Καισάρειας Παΐσιος.

Η προσπάθειά του ξεκίνησε στρέφοντας το ενδιαφέρον του προς την ανακαί-

5. Ο Πατριάρχης θεωρείται από την Υψηλή Πύλη «Μιλλέτ μπασή» εθνάρχης, ανώτερος θρησκευτικός αλλά και πολιτικός αρχηγός των ορθόδοξων.

Σύνοψη του 1905 στην караμανλήδικη γραφή, που έφεραν μαζί τους οι Σουλουτζοβαλήδες από την Καππαδοκία.

νιση ή το χτίσιμο νέων εκκλησιών και προς τη δημιουργία και λειτουργία σχολείων, όπου οι δυνατότητες και οι συνθήκες το επέτρεπαν.

Την εποχή της αρχιερατείας του Παΐσιου κτίστηκαν 15 εκκλησίες στην περιοχή της Καισάρειας, ανάμεσα σ' αυτές και η μοναδική δωδεκάτρουλη εκκλησία του Αγίου Βασιλείου στο Μιστί, και ανακαινίσθηκαν άλλες 13. Κάτι ανάλογο έγινε και στην περιοχή του Ικονίου, όπου κτίστηκαν 7 και ανακαινίσθηκαν 8 εκκλησίες⁶. Ταυτόχρονα, μετά από αρκετές προσπάθειες ίδρυσε τυπογραφείο στη μονή Ιωάννου του Προδρόμου στο Ζιντζίντερε, υπό τη διεύθυνση του ιεροδιάκονου Λεοντίου, όπου τυπώνονταν αρκετά κείμενα σε караμανλήδικη γραφή, γεγονός που βοήθησε τους κατοίκους της περιοχής να διαβάζουν και να καταλαβαίνουν τα εκκλησιαστικά βιβλία, η ανάγνωση των οποίων ήταν η βασική γνώση που έδιναν τα σχολεία κυρίως στα μικρά χωριά.

Η Σουλούτζοβα εκκλησιαστικά υπαγόταν στη μητρόπολη Χαλδίας. Ο τίτλος

6. Βλ. και Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 432.

του μητροπολίτη ήταν: «Ο Χαλδίας των Χερροϊάνων υπέρτιμος και έξαρχος Ελενοπόντου». Η έδρα του μητροπολίτη ήταν στην Αργυρούπολη (Γκιουμουσχανέ) του Πόντου.

Η Σουλούτζοβα, όπως και οι άλλες ποντιακές αποικίες στο χώρο της Καππαδοκίας, ενώ γεωγραφικά θα έπρεπε να υπαγόταν στη μητρόπολη Καισαρείας λόγω της σχετικά μικρής απόστασης (83 χλμ. ΝΔ), εν τούτοις ανήκε στη μητρόπολη Χαλδίας.

Ο Αν. Λεβίδης στο χειρόγραφο του υποστηρίζει ότι οι κάτοικοι της Σουλούτζοβα είναι «υποκείμενοι εκκλησιαστικώς εις την μητρόπολη Χαλδίας»⁷, γεγονός που βρίσκει σύμφωνο και τον Αρχέλαο, ο οποίος σημειώνει και αυτός ότι η Σουλούτζοβα όπως και οι άλλες ποντιακές αποικίες είναι «εξαρτώμεναι εκκλησιαστικώς από της Αρχιεπισκοπής Χαλδίας»⁸.

Ο μητροπολίτης Χαλδίας υποστήριζε τη νομιμότητα των δικαιωμάτων του πάνω στις ποντιακές αποικίες, με το επιχείρημα ότι οι οικιστές προέρχονταν από την επικράτεια της δικής τους μητρόπολης⁹.

Η Σουλούτζοβα έως και την έξοδο των Ελλήνων, το 1924, παρέμεινε στην κυριότητα της μητρόπολης Χαλδίας. Η «αρρυνθμία» αυτή, σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο, δημιουργούσε κατά καιρούς προβλήματα, που καλούνταν να επιλύσουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και το Πατριαρχείο Αντιοχείας:

«Ούτω επί μακρά έτη η πλεονεξία των αρχιεπισκόπων Χαλδίας ετάραττε πλην της επαρχίας Τραπεζούντος και την επαρχία ετέρου κλίματος και διηνεκώς παρείχε πράγματα εις τας εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως και Αντιοχείας»¹⁰.

Με δεδομένο ότι η παιδεία των Ελληνοπαίδων στην επικράτεια του οθωμανικού κράτους είναι υπό την εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, διά των κατά τόπους μητροπολιτών¹¹, γίνεται αντιληπτό γιατί η εκπαίδευση στη Σουλούτζοβα είναι σε... νηπιακή κατάσταση. Η μεγάλη απόσταση που χώριζε τις ποντιακές αποικίες της Καππαδοκίας από την Αργυρούπολη, έδρα του εκκλησιαστικού –και όχι

7. ΚΜΣ, Χειρόγραφο Αν. Λεβίδη, σ. 657.

8. ΚΜΣ, Χειρόγραφο Σαραντίδου Αρχελάου, σσ. 133-134.

9. Ο Γεώργιος Θάναπας από το Ένεχιλ παρατηρούσε το 1949 στην ερευνήτρια του ΚΜΣ Σοφία Αναστασιάδη: «Εμείς ακούσαμε πως οι χριστιανοί της Σουλούτζοβα ήρθαν απ' το ακ-day Madén. Δεν ξέρουμε πότε. Και ως το τέλος ο Δεσπότης του ακ-day Madén τους έκανε κουμάντο. Στο ακ-day Madén πλέρωναν το φόρο για το Δεσπότη. Για να χειροτονηθούν οι παπάδες τους στο ακ-day Madén πήγαιναν και όχι στη Νίγηρ».

10. Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος, Η Εκκλησία της Τραπεζούντος, Αθήνα 1933, σ. 611.

11. «Γενικά η θέση του (Μητροπολίτη) στην επαρχία ήταν αποφασιστικής σημασίας για την πρόοδο των σχολείων... Αντίθετα η αδιαφορία μερικών μητροπολιτών ζημίωσε την υπόθεση της παιδείας στην περιφέρειά τους, ενώ η παρατεταμένη απουσία άλλων από την Μητρόπολή τους, υπήρξε ασύμφορη για την εκπαίδευση των νέων», Χρήστος Σολδάτος, Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922), Αθήνα 1990, τόμος Β', σ. 157.

μόνο— προϊσταμένου τους, δικαιολογεί το χαμηλό επίπεδο της παρεχόμενης παιδείας σε αυτές. Το γεγονός ότι μόνο μια φορά,¹² σε όλη τη διάρκεια ζωής του οικισμού, μητροπολίτης Χαλδίας επισκέφθηκε τη Σουλούτζοβα —ο Λαυρέντιος Παπαδόπουλος¹³— επιβεβαιώνει του λόγου το αληθές. Δυστυχώς οι διενέξεις για την εκκλησιαστική διοίκηση των ποντιακών αποικιών γίνονταν για την οικονομική ενίσχυση και μόνο των μητροπόλεων από το υστέρημα των Ποντίων μεταλλωρύχων.

Την ίδια ώρα η πλειονότητα των ιερέων στην Καππαδοκία αγνοεί την ελληνική γλώσσα, γι' αυτό και ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Σμύρνη, Σταμάτιος Αντωνόπουλος, ζητά να σταματήσει το Πατριαρχείο να χειροτονεί ιερείς που δεν μιλούν ελληνικά: «Ο παπάς ως επί το πλείστον εκτός της απλής αναγνώσεως και ταύτης ουκ απαισίου, ουδέ την εθνικήν γλώσσαν ομιλεί, ουδέ συναίσθησιν εαυτού και της αποστολής αυτού έχων, ουδέν πέραν του ευτελούς μεταλλικίου βλέπει και επομένως άχρηστος εις πάσαν οϊανδήποτε εθνικήν και εκκλησιαστικήν υπηρεσίαν»¹⁴.

Ωστόσο, ο ιερέας δεν περιορίζεται μόνο στα πνευματικά του καθήκοντα, αλλά παρεμβαίνει στη λειτουργική ζωή της κοινότητας, με πρωτεύοντα ρόλο στη δημογεροντία, καθώς και στην εκπαίδευση των νεαρών μελών της τοπικής κοινωνίας.

Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στη μνήμη του Αγίου Χαράλάμπους. Σχεδιάστηκε σε ρυθμό βασιλικής και χτίστηκε, σύμφωνα με μαρτυρίες Σουλουτζοβαλήδων, το 1882¹⁵ από τους Σουλουτζοβαλήδες μαστόρους Χατζησάββα, Παναϊώτουστα και Κυρέουστα, που έχτισαν και την εκκλησία του Ένεχιλ. Ήταν χτισμένη

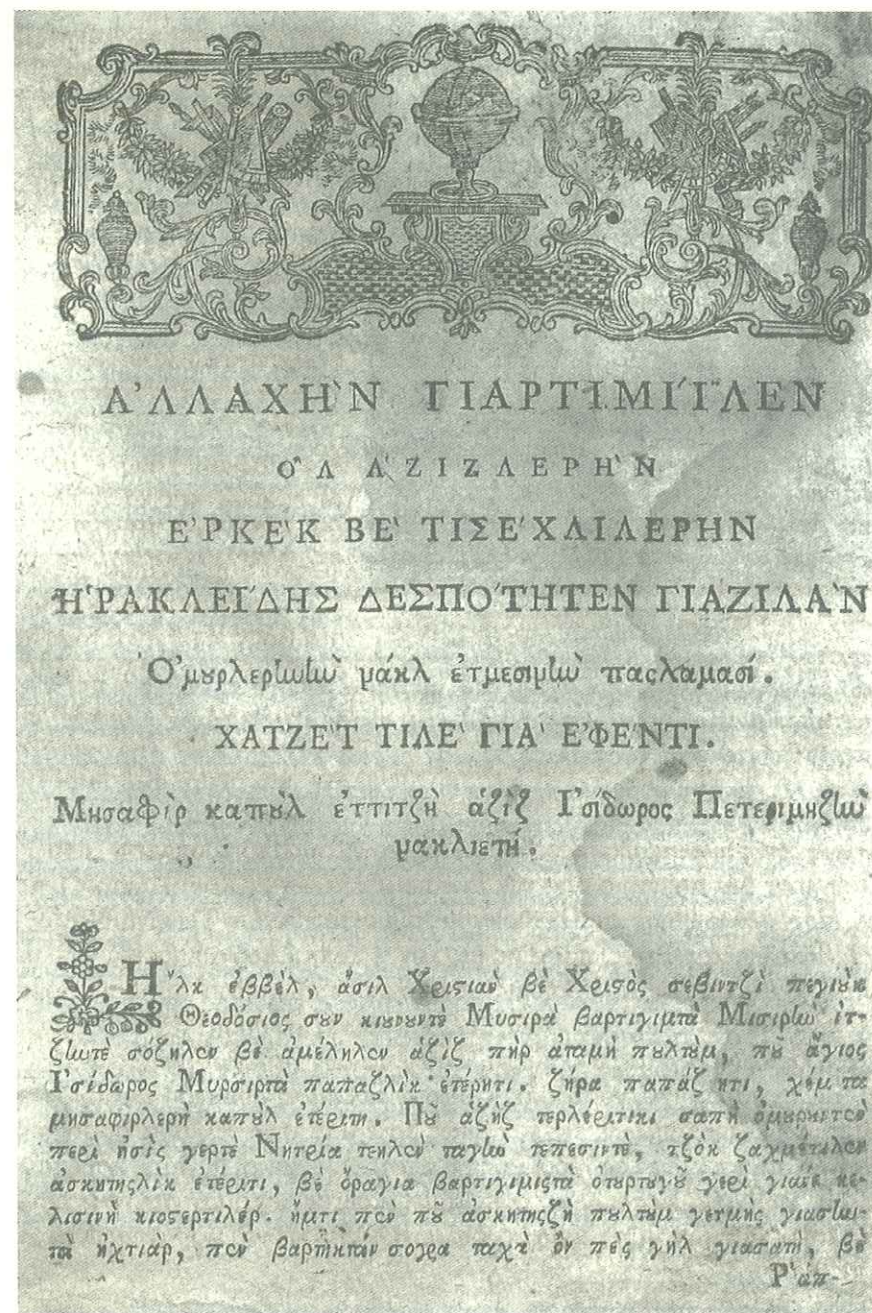
12. Σύμφωνα με μαρτυρία στον γράφοντα (1988) του Παναγιώτη Δ. Χατζηλιάδη, ο μητροπολίτης Χαλδίας Λαυρέντιος επισκέφθηκε τη Σουλούτζοβα πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους. Οι Σουλουτζοβαλήδες του επιφύλαξαν θερμή υποδοχή έξω από το χωριό. Συνοδευόμενος από Τούρκους τζανταρμάδες, έφιππος ο μητροπολίτης διήλθε το Καβλάκ Τεπέ και έφθασε στη Σουλούτζοβα, όπου και χοροστάτησε σε πανηγυρική Θεία Λειτουργία. Η επίσκεψη αυτή του κ. Λαυρέντιου ήταν η πρώτη και τελευταία επίσκεψη μητροπολίτη στη Σουλούτζοβα, από την ίδρυση του οικισμού ως και τη μαρτυρική έξοδο. Στο ταξίδι αυτό ο Λαυρέντιος χειροτόνησε νέους ιερείς στην Καισάρεια, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Βασίλης Λαζαρίδης απ' τη Σουλούτζοβα.

13. «Το θρόνο της επαρχίας Χαλδίας κοσμεί σήμερα η Α. Σ. ο Μητροπολίτης κ. Λαυρέντιος Β. Παπαδόπουλος, ιεράρχης δραστήριος και συνετός, φιλόμουσος και αγαθός ((1905)», Ξενοφάνης, 3ος τόμος, σ. 469.

Σύμφωνα με τον Ν. Γ. Φωτιάδη, *Οδοιπορικό-Μνήμες. Κωνσταντινούπολη-Πόντος-Καππαδοκία*, εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη ΑΕ, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 157: «Ο Μητροπολίτης Κερασούντος Λαυρέντιος, όπως όλοι οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας, ανέπτυξαν πλούσια εθνική δράση κατά τα δύσκολα εκείνα χρόνια. Το 1920 οι Τούρκοι ανακάλυψαν σημείωμα του Μητροπολίτη Λαυρεντίου, το οποίο έστειλε στον ηγούμενο της μονής Χουτουρά και έτσι αποκαλύφθηκε η δράση του. Έγκαιρα όμως ειδοποιήθηκε και έφυγε στην Κωνσταντινούπολη, ενώ καταδικάστηκε από τις τουρκικές αρχές σε θάνατο. Στο Οικουμενικό Πατριαρχείο έμεινε ως το 1922. Μετά ήρθε στην Ελλάδα και τοποθετήθηκε Μητροπολίτης Δράμας, όπου και πέθανε το 1928».

14. Σία Αναγνωστοπούλου, ό.π., «Προξενική αναφορά για την Καππαδοκία», σ. 594.

15. Η ημερομηνία, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ηλία Β. Αγγλόπουλου, είναι χαραγμένη στη σκεπή της εκκλησίας.

Συναξάρι αγίων στην караμανλήδικη (19ος αιώνας).
Τα περισσότερα βιβλία στα караμανλήδικα είναι θρησκευτικού περιεχομένου. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο υιοθέτησε την караμανλήδικη γραφή, προκειμένου να περισώσει θρησκευτικά και κατ' επέκταση και εθνικά δόγματα Καππαδόκες στην περίοδο της μακράς δουλείας τουρκοφώνησαν.

Η εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους μετά την έξοδο των Σουλουτζοβαλήδων μετατράπηκε από τους Τούρκους σε αχυρώνα. Η κεντρική είσοδος χτίστηκε και ανοίχθηκε άλλη μικρότερη που εξυπηρετεί τη νέα χρήση του κτιρίου.

ανταλλαγή (οι Σουλουτζοβαλήδες την ανέμεναν πάνω από χρόνο στη Νίγη, έχοντας μαζί τους ό,τι πολύτιμο από την εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους), με τον πανικό, που ακολούθησε στο λοιμοκαθακτήριο του Αγίου Γεωργίου στον Πειραιά, χάθηκαν οικογένειες, πόσο δε μάλλον η κινητή περιουσία της εκκλησίας. Έπειτα από αλλεπάλληλες οχλήσεις των Σουλουτζοβαλήδων προς τις αρμόδιες αρχές, τους δόθηκε ένας χρυσοκέντητος επιτάφιος ρωσικής τεχνοτροπίας, από κάποια άλλη, όμως, εγκαταλελειμμένη εκκλησία των χαμένων πατρίδων.

Μπορεί οι πρόσφυγες να μην περιέσωσαν τελικά το θησαυρό των βυζαντινών τους εικόνων και κειμηλίων, έφεραν όμως μαζί τους στην Ελλάδα τη στερεή και ακλόνητη πίστη τους στην ορθοδοξία, που αποτέλεσε και τη δύναμη, που, παρά τις δυσκολίες, τις κακουχίες και τις δοκιμασίες που συνάντησαν στη νέα πατρίδα, τους κράτησε όρθιους με το μέτωπο ψηλά. «Οι πρόσφυγες παρατηρούσαν περιή-

ολόκληρη από πελεκημένη πέτρα όπως και η σκεπή της. Στο εσωτερικό της εκκλησίας υπήρχε ξύλινο τέμπλο, το οποίο επισκευάστηκε, λίγα χρόνια πριν την έξοδο των Καππαδοκών, από τεχνίτη της Νίγδης.

Δυστυχώς, παρόλο που, τον Ιούνιο του 1923, οι τελευταίοι γέροι της Σουλουτζοβα¹⁶ τεμάχισαν το τέμπλο και το συσκεύασαν για να μεταφερθεί στη νέα πατρίδα, χάθηκε, όπως και οι εικόνες και τα λειτουργικά σκεύη της εκκλησίας. Η μόνη εικόνα που βρέθηκε μεταπολεμικά και σώζεται μέχρι σήμερα, στα Βούναινα, είναι του Παντοκράτορος Χριστού, που φιλοτεχνήθηκε το 1912 και είναι δωρεά «Παναϊώτ Πορλού ογλού». Αν και στην Καππαδοκία οι Έλληνες ήταν έτοιμοι για την

16. ΚΜΣ. Μαρτυρία του Γ. Χατζηλιάδη, καταγεγραμμένη το καλοκαίρι του 1953: «Κάποτε το πήρανε απόφαση οι τελευταίοι γέροι μας στη Σουλουτζοβα πως δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά, πως ήταν αναγκασμένοι και αυτοί να φύγουν. Σηκώθηκαν. Μόνοι τους τότε ξηλώσανε την εκκλησία μας, μόνοι τους ξηλώσανε το τέμπλο της εκκλησίας. Τα φορτώσανε τα πράγματά τους στα γομάρια και ήρθαν να μας συναντήσουν στη Νίγη. Ήταν, νομίζω, Ιούνιος».

φανα ότι αυτοί τηρούσαν καλύτερα τους θρησκευτικούς κανόνες και ήταν πιο αφοσιωμένοι από τους ντόπιους»¹⁷ στην εκκλησία.

Οι Σουλουτζοβαλήδες, όπως άλλωστε όλοι οι Καππαδόκες, ήταν βαθιά θρησκευόμενοι. Ιδιαίτερα ευσεβείς και θεοσεβούμενοι. Σημείο αναφοράς στη ζωή τους είχαν την Εκκλησία. Όλα άρχιζαν και τελείωναν εκεί. Ελάχιστο δείγμα αυτής της πίστης είναι το γεγονός ότι πρόσφυγες που έζησαν μέχρι και τη δεκαετία του 1980 χωρίς να μάθουν ποτέ ελληνικά ήταν ξεχωριστά υπερήφανοι απαγγέλλοντας το «Πάτερ ημών». Χαρακτηριστικά, άλλωστε, είναι τα λόγια του Γ. Χατζηλιάδη στην ερευνήτρια του ΚΜΣ, που επισκέφθηκε τα Βούναινα το καλοκαίρι του 1953: «Αχ, έπειτα μόνο καταλάβαμε τι πάθαμε και τι αφήσαμε πίσω μας! Απ' τη στιγμή που ανεβαίναμε τις σκάλες του βαποριού στη Μερσίνα και ακούσαμε για πρώτη φορά τις βρισιές και τις βλαστήμιες. Όταν ήρθαμε εδώ και τα βρήκαμε όλα άσχημα. Εδώ που δεν έχει εμπιστοσύνη. Εδώ που τα χάσαμε όλα. Εδώ που χάσαμε και τη θρησκεία μας. Εδώ που η Σαρακοστή έρχεται μονάχα μια βδομάδα πριν το Πάσχα!». Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούσε στους ντόπιους η προσήλωση των προσφύγων στην εκκλησία: «Αφάνταστα θρησκευόμενοι, παρόλο που η εκκλησία ήταν πάνω από χίλια μέτρα μακριά από τον οικισμό, όλοι οι πρόσφυγες εκκλησιάζονταν στον Άγιο Δημήτριο»¹⁸.

Η υπερτόνιση της θρησκευτικότητας των τουρκόφωνων προσφύγων λειτουργούσε και ως μηχανισμός αναγνώρισής τους από τους ντόπιους, ως μέλη ενός συνόλου με κοινή πίστη. Η ορθόδοξη πίστη ήταν ουσιαστικά η ταυτότητα που τους διαφοροποιούσε από τους Τούρκους, με τους οποίους συγκατοίκησαν επί αιώνες. Για τους τουρκόφωνους, η προσήλωσή τους στην ορθοδοξία είναι εθνотικό στοιχείο/σύμβολο αναγνωρίσιμο από τους Ελλαδίτες, γι' αυτό και προβάλλεται σε αντιδιαστολή με τη συμπεριφορά των ντόπιων.

17. Hirschop-Φιλίππακη Renee, «Μνήμη και ταυτότητα, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλης (επ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*, Αθήνα 1993, σ. 350.

18. Μαρτυρία στον γράφοντα του Σαρακατσάνου Θωμά Σπανού, στις 15.11.02.

1.7. Η συμβολή της εκπαίδευσης στην εθνική αφύπνιση των Ελλήνων της Ανατολής

«Απομονωμένες, αποκλεισμένες από την οικονομική και πολιτιστική ζωή των παραλίων οι κοινότητες της περιοχής της Καππαδοκίας, οι οποίες εκτός αυτού παρουσιάζουν σε όλη την περίοδο του 19ου-αρχών 20ού αι. δημογραφική κάμψη, δεν φαίνεται να έχουν τις κοινωνικο-οικονομικές δυνατότητες που θα οδηγούσαν σε οργανωμένες μορφές κοινοτικής διοίκησης και κοινοτικά μοντέλα, τέτοια που θα μπορούσαν να στηρίξουν ένα λίγο ως πολύ σημαντικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ωστόσο, και αυτές οι κοινότητες, ή τουλάχιστον αρκετές από αυτές, από τα τέλη του 19ου αι. γνωρίζουν μία σχετική εκπαιδευτική άνθιση, ενώ ο αριθμός των σχολείων σε κάποιες περιπτώσεις είναι δυσανάλογα μεγάλος προς την οικονομική κατάσταση των κοινοτήτων»¹.

Είναι αλήθεια ότι στις αρχές του 19ου αιώνα η μόρφωση των περισσότερων Μικρασιατών ήταν πολύ περιορισμένη. «Αυτοί που γνώριζαν ελληνικά δείχνονταν με το δάχτυλο κι αυτοί που γνώριζαν ανάγνωση εκκλησιαστικών βιβλίων κι εκκλησιαστική μουσική ήταν μόλις ένας στους εκατό»². Γρήγορα όμως οι Μικρασιάτες αντιλήφθηκαν ότι οι λησμονημένες επί αιώνες ελληνορθόδοξες κοινότητές τους θα έβγαιναν από την απομόνωση, με την ανάπτυξη της παιδείας. Ιδίως μετά το 1856³ παρατηρείται μία άνθηση των ελληνικών γραμμάτων με τη δημιουργία σχολείου και στο τελευταίο ρωμαίικο χωριό της οθωμανικής επικράτειας⁴. Συστηματική προσπάθεια για την ίδρυση σχολείων και την επάνδρωσή τους με δασκάλους που αποφοιτούσαν από σημαντικές ελληνικές σχολές, όπως η Μεγάλη του Γένους Σχολή ή η Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, ξεκινά μετά το 1830 με πρωτοβουλίες των μητροπολιτών, πρώτα της Καισάρειας και μετά του Ικονίου.

«Στην περιοχή της Καισάρειας λειτουργούσαν συνολικά 58 σχολές: 3 αλληλοδιδασκτικές, 25 μη πλήρεις αστικές, 9 πλήρεις αστικές, τριτάξια ή τετρατάξια “ελληνικά” (σχολαρχεία), 7 παρθεναγωγεία, 2 γραμματοδιδασκαλεία και 2 ιερατικές

1. Σία Αναγνωστοπούλου, ό.π., σ. 362.

2. Χρήστος Σολδάτος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας*, τόμος Α', Αθήνα 1989, σ. 27.

3. Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, σε μία προσπάθεια αφομοίωσης των μειονοτήτων, ο σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ ο Α' (1839 - 1861) υπέγραψε στις 18 Φεβρουαρίου του 1856 το Χάτι Χουμαγιούν, με το οποίο εξαγγελόταν η ισοπολιτεία μουσουλμάνων και χριστιανών. Το αυτοκρατορικό αυτό διάταγμα προσέφερε εγγυήσεις για την άσκηση των βασικών δικαιωμάτων όλων των υπηκόων του οθωμανικού κράτους, ανεξαρτήτως του θρησκευματός τους.

4. Το πρώτο οργανωμένο σχολείο που λειτούργησε στην περιοχή της Καππαδοκίας ήταν εκείνο της Σινασού το 1821, που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της συντεχνίας των Σινασιτών Χαβιαράδων της Κων/πολης και με τη συνδρομή του εθνικού ευεργέτη Ι. Βαρβάκη, που συνεργαζόταν μαζί τους. Η εγγραφή και η φοίτηση των παιδιών ήταν υποχρεωτική, ενώ επιβαλλόταν πρόστιμο σε όποιον δεν άφηνε το παιδί του να ολοκληρώσει τον κύκλο σπουδών.

σχολές. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στους 43 συνολικά οικισμούς που υπάγονται στην Μητρόπολη Ικονίου. Λειτουργούσαν συνολικά 54 σχολές: 2 νηπιαγωγεία, 25 αλληλοδιδασκτικά, 8 πλήρεις αστικές, 9 πλήρη ελληνικά και 10 τετρατάξια ή εξατάξια “παρθεναγωγεία”. Σταθμό, τέλος, στα εκπαιδευτικά ζητήματα της Καππαδοκίας αποτέλεσε η ίδρυση το 1882 του γυμνασίου αρρένων στο Ζιντζίντερε»⁵.

Τα αποτελέσματα, βέβαια, από τη λειτουργία των σχολείων αυτών δεν ήταν άμεσα και εντυπωσιακά. Το αλληλοδιδασκτικό σύστημα δεν μπόρεσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά στις φτωχές περιοχές, όπου τα χρήματα για τη συντήρηση των σχολείων ήταν λιγοστά, ενώ υπήρχαν συχνά έριδες στους κόλπους των κοινοτήτων. Επιπλέον, η βοήθεια από τη μητροπολιτική Ελλάδα ήταν ασήμαντη, καθώς επικέντρωνε το ενδιαφέρον της μόνο στα μεγάλα παραθαλάσσια αστικά κέντρα του ελληνισμού της Μικρασίας, και η προσαρμογή των δασκάλων ήταν δύσκολη στα ήθη, στη γλώσσα, στην νοοτροπία και το χαρακτήρα των Ελλήνων του εσωτερικού της Μικράς Ασίας. Τα αποτελέσματα όμως θα γίνουν πιο ορατά μετά το 1880, όταν όλη αυτή η φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα θα οργανωθεί πιο αποτελεσματικά, η οικονομική δύναμη των κοινοτήτων της Καππαδοκίας θα ανέβει σημαντικά και έτσι η εθνική αφύπνιση των Ελλήνων της περιοχής θα επιταχυνθεί με τη βοήθεια της εκκλησίας και της παιδείας.

Η διαδεδομένη πάντως χρήση της τουρκικής γλώσσας στους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς της μικρασιατικής ενδοχώρας αλλά και του δυτικού Πόντου (Μπαφραλήδες) επιβεβαιώνει «την περιορισμένη απήχηση των ελεγχόμενων από την Ελλάδα εκπαιδευτικών θεσμών, που εμφυτεύτηκαν στις κοινότητες αυτές των Ποντίων. Παρά τη συστηματική προσπάθεια του ελληνικού κράτους και του Πατριαρχείου στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα για ίδρυση σχολείων και τα αποτελέσματα που παρατηρήθηκαν, το “πρόβλημα” της τουρκοφωνίας έδειχνε δυσεπίλυτο. Εξάλλου, η προσπάθεια εκμάθησης ελληνικών ακόμη και μέσα στα σχολεία παρουσιάζεται συχνά ως κάτι το εξαιρετικά δύσκολο»⁶.

Στη Σουλούτζοβα λειτουργούσε σχολείο το τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα και αυτό με πρωτόγονα εποπτικά μέσα⁷, χωρίς συγκεκριμένη μέθοδο διδασκαλίας. Η διδασκαλία είναι σχεδόν απρογραμματίστη και στηρίζεται μόνο στις ικανότητες, την προπαίδεια και την ευσυνειδησία των δασκάλων, η συγκρότηση των οποίων τις περισσότερες φορές είναι απελπιστική. Το σχολείο λειτουργούσε –τα τελευταία τουλάχιστον χρόνια– πρωί και απόγευμα, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι η φοίτηση όλων των μαθητών ήταν τακτική. Η συνέπεια στην παρακολούθηση των μαθημάτων εξαργυρώταν άμεσα από τις αγροτικές ασχολίες των γονιών. Οι μαθητές πολλές φορές αναγκάζονταν να θυσιάσουν το μάθημα, προκειμένου να συμβάλουν στις αγροτικές ερ-

5. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 433.

6. Ν. Μαραντζίδης, ό.π., σ. 42.

7. Ούτε μαυροπίνακας δεν υπήρχε. Το μόνο εποπτικό μέσο ήταν το αμμοδοχείο, όπου με ένα ξυλάκι ή με το δείκτη του χεριού σχημάτιζαν οι μαθητές τα γράμματα.

ΣΤΑΜΠΟΛ ΠΑΤΡΙΓΙ
 3ΟΥΝΑΖΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ
 ΕΦΕΝΔΙ ΧΑΖΡΕΤΛΕΡΙ

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ'. Η φωτογραφία αυτή βρίσκεται σε καραμανλήδικη έκδοση του 1901 για την ιστορία του Αγίου Όρους (Άγιον Όρος Ταρχί).

σύνταξη ενός κανονισμού των σχολείων και την αποστολή στα Πατριαρχεία για έγκριση. Επειδή έγιναν παράπονα, πρέπει να υπάρχει κανονισμός αναγνωρισμένος και σύμφωνα με αυτόν να γίνονται οι διορισμοί και λοιπές σχολικές πράξεις»⁸.

Λόγος για άδεια άσκησης του διδασκαλικού επαγγέλματος δεν μπορεί να γίνεται. Δάσκαλοι ήταν συνήθως Καππαδόκες απόφοιτοι σχολαρχείου των γύρω προηγμένων κοινοτήτων: Νέβσεχιρ, Πόρου, Μπερεκετλί Μαντέν ή της Νίγδης. Οι γνώσεις που μετέφεραν ήταν περιορισμένες: γραφή, ανάγνωση και αριθμητική. Ικανές, όμως, για να διατηρήσουν άσβεστη τη φλόγα της εθνικής τους συνείδησης,

γασίες του νοικοκυριού. Βασική παιδευτική μέθοδος ήταν... το ξύλο. Η φοίτηση βεβαίως δεν ήταν υποχρεωτική.

Την κατάσταση που επικρατεί στα σχολεία της επαρχίας Ικονίου περιγράφει χαρακτηριστικά πατριαρχικό σιγίλιο προς αυτά, του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ του Γ' (α' πατρ. του 1878-1884), που υπογράφεται και από άλλους εννέα συνοδικούς αρχιερείς στις 8.11.1879. Το έγγραφο είναι στα καραμανλήδικα –μιας και η πλειονότητα των Καππαδοκών τα καραμανλήδικα γνωρίζει– και αναφέρει τα εξής: «Συμπεραίνουμε απ' όσα μας γράφετε ότι τα σχολεία σας βρίσκονται σε άθλια κατάσταση κι ότι δεν υπάρχει ένας κανονισμός, ότι οι δάσκαλοι βρίσκονται τυχαία, διορίζονται χωρίς κανονισμό και συχνά απολύονται προτού λήξει η θητεία τους. Σας ζητούμε τη

8. ΓΑΚ. Κωδ. 281 Τυάνων, σ. 77, αντίγραφο πατριαρχικού σιγιλίου στα καραμανλήδικα.

μιας και οι δάσκαλοι τις παιδαγωγικές γνώσεις που τους έλλειπαν τις αναπλήρωναν με το ζήλο και την πίστη τους. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή, που παρατηρείται μια πνευματική έκρηξη του ελληνισμού της Ανατολής, δεν έλειψαν και από τη Σουλούτζοβα φωτισμένοι δάσκαλοι, όπως ο «Καχραμάν Δάσκαλος» από το Ακ νταγ Μαντέν, που στις σχολικές εκδρομές δεν διστάζει (πάντα βέβαια με τις κατάλληλες προφυλάξεις) να μαθαίνει στους μαθητές του πατριωτικά τραγούδια⁹, προκειμένου να επιτύχει την εθνική τους αφύπνιση.

Τα δίδακτρα (τις περισσότερες φορές σε είδος) τα κατέβαλλαν οι γονείς των μαθητών, οι οποίοι επιπλέον εκ περιτροπής κάθε μέρα προσέφεραν το γεύμα στο δάσκαλο¹⁰. Όταν μια οικογένεια ήταν άπορη, τα δίδακτρα αναλάμβανε η εκκλησία. Την Κυριακή ήταν απαραίτητος ο εκκλησιασμός όλων των μαθητών. Ο καλύτερος θα διάβαζε τον Απόστολο και στους περήφανους γονείς του θα έδινε τα συγχαρητήριά του το εκκλησίασμα.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν ήταν τέσσερα: Το αλφαβητάριο, το προσευχητάριο (συνήθως η *Οκτώηχος* ή το *Συναξάρι*), η αριθμητική και τα τουρκικά. Στη διακριτική ευχέρεια ή τις γνώσεις των δασκάλων ήταν το κατά πόσον θα διδάσκονταν οι μαθητές πατριδογνωσία ή ελληνική ιστορία. Η αλήθεια είναι ότι το έργο των δασκάλων ήταν εξαιρετικά δύσκολο. Δεν είναι μόνο ότι πολλές φορές συναντούσαν την αδιαφορία, την καχυποψία ή ακόμη και την εχθρότητα των αγράμματων γονιών. Δίδασκαν τα ελληνικά σε μαθητές που στο οικογενειακό τους περιβάλλον, στο παιχνίδι και σε όλους τους χώρους εκτός σχολείου μιλούσαν τουρκικά.

«Οι τουρκόφωνοι Έλληνες μάθαιναν στα παλαιότερα χρόνια ανάγνωση και γραφή με τα ελληνικά γράμματα, χωρίς να καταλαβαίνουν τη γλώσσα. Έτσι αρχίζοντας από το Αλφάβητο προχωρούσαν στην Οκτώηχο και το Ψαλτήρι, δίχως να φωτίζονται από το περιεχόμενό τους. Εύπησαν όμως με τα καραμανλήδικα βιβλία και προχώρησαν στην ανάγνωση όχι μόνο θρησκευτικών βιβλίων αλλά και μορφωτικών»¹¹. Αναμφίβολα τα καραμανλήδικα αποτέλεσαν την πρώτη θαρραλέα προ-

9. Μαρτυρία στον γράφοντα του Δημήτριου Αθανηλίδη, με βάση αφηγήσεις του πατέρα του, Ηλία, που υπήρξε μαθητής του «Καχραμάν Δάσκαλου». Ο Καχραμάν στη συνέχεια ως Καχριμανίδης χρημάτισε φιλόλογος καθηγητής στο Α' Γυμνάσιο της Λάρισης.

10. Για τη συντήρηση του δασκάλου γράφει χαρακτηριστικά ο Γ. Μαυροχαλυβίδης: «Κάθε μέρα εκ περιτροπής κι αποβραδής, ο δάσκαλος όριζε σειρά φαγητού στα παιδιά: Σάββα, αύριο το ψωμί μ' εσύ να το φέρεις. Ο Σάββας κι όλο το σπιτικό του περήφανοι για την τιμή, που τους γένηκε, αλλά και για να υποχρεώσουνε το δάσκαλο να μάθει πιο πολλά και καλά γράμματα στο παιδί, φιλοτιμούνταν να παρασκευάσουν τ' γεματινόν το ψωμί τα' δ'ιασκάλ', το γέμα του δηλαδή, από τα καλύτερα που είχαν ή που προμηθεύονταν, καχαρό ψωμί, από σταράλευρο δηλαδή, γιατί οι ίδιοι μπορούσαν να τρων σικαλίσιο μαύρο, φασουλάδα πρώτης τάξης καλομαγειρεμένη στη χόβολη του τουνδούρ, αυγά ξοβωτά μάτια, ή βραστά ή σουγγάτος, γιαγούρτι, οξίγαλα όπως το λέγανε, καμιά φορά και μέλι και τα τσιαούτα», Γεώργιος Μαυροχαλυβίδης, *Η Αξό της Καππαδοκίας*, τόμος Α', Αθήνα 1990, σ. 166.

11. Χρήστος Σολδάτος, ό.π., τόμος Α', σ. 52.

σπάθεια εισαγωγής της ελληνικής γλώσσας στους τουρκόφωνους Έλληνες της Μικράς Ασίας.

Στα 1861 ιδρύεται στην Κωνσταντινούπολη ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», ο οποίος προσπαθεί να συστήσει εκπαιδευτικούς μηχανισμούς έξω από τους θρησκευτικούς θεσμούς. Άμεσος στόχος του είναι «η διάδοσις των γραμμάτων εν γένει εις τους εν τω οθωμανικώ κράτει ορθοδόξους λαούς (...)» και ακόμη πιο συγκεκριμένα «(...) η καλλιέργεια των γραμμάτων και η διάδοσις αυτών κατά την Ανατολήν, μάλιστα της κατωτέρας παιδείσεως ήτις εστίν ομολογουμένως η στερεά και ακράδαντος βάσις της επιστημονικής πυραμίδος εκάστου έθνους»¹².

Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος θα χαρακτηριστεί και «Υπουργείον της Παιδείας των εν Τουρκία Ελλήνων»¹³, γίνεται ένας σημαντικός φορέας ελληνοκεντρικής εκπαίδευσης για τους Ρωμιούς και αναπτύσσει ένα εκπαιδευτικό δίκτυο σε όλη σχεδόν την Ανατολή.

Από πολύ νωρίς εκφράζονται αμφιβολίες σχετικά με την απόδοση –στους τουρκόφωνους μαθητές– των πατριαρχικών προγραμμάτων, που ήταν κατάλληλα για ελληνόφωνους μαθητές. Γι' αυτό και σε συνεργασία με την Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή του Πατριαρχείου, ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως θα προχωρήσει στη σύνταξη μεθόδου για τους τουρκόφωνους Έλληνες.

Γεγονός πάντως είναι ότι η προσπάθεια εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας με τα αλφαριθμητικά των τελευταίων χρόνων που ήταν στην ελληνική και στα καραμανλήδικα, «*Ελένη, καλή μου κόρη, τι τα κάνεις τα άνθη, μικρά μου; / Ελένη, γίγ κίζιμ, νε γιαπατσάν κιουτσουγιούμ που τσιτσεκλερί*», δεν απέδωσε τα αναμενόμενα. Και τούτο, διότι τις περισσότερες φορές ούτε οι ίδιοι οι δάσκαλοι δεν γνώριζαν την ελληνική. Οι μαθητές απλώς παπαγαλίζαν το μάθημά τους (τόσο καλά που παρέμεναν εκφράσεις όπως οι παραπάνω), χωρίς όμως να μαθαίνουν ελληνικά. Ενδεικτική αυτής της αλήθειας είναι και η αποστήθιση περικοπής του αναγνωστικού από την Τοξάνα (Αλεξάνδρα) Χαρακάογλου, που μπορεί η ίδια να μην πήγε σχολείο και να μην έμαθε ποτέ ελληνικά, ωστόσο, παρακολουθούσε την προσπάθεια ανάγνωσης του μαθήματος της ημέρας από τον Γιωρίκα (Γεώργιο) Μερτζανίδη. Έλεγε λοιπόν με ανάλογη προφορά: «*Εις εν χωρίον της Σμύρνης ζούσεν ο γερο-Γεωργιάδης. Είχεν και τύο παιτία. Ο Πέτρον ήτο μεγαλύτερο του Νικολάου. Αγάπων πολύ τον πατέρα των και την μητέρα των και τεν έκαναν καμία φορά κακόν*».

Λέει χαρακτηριστικά ο Σάββας Καριπιάδης από το κοντινότερο στη Σουλούτζοβα χωριό, το Ένεχιλ¹⁴: «*Ένα χρόνο πήγα στο σχολείο του Ένεχιλ. Μόνο τον Οκτώηχο κάναμε. Άνοιγα το στόμα μου, διάβαζα και δεν καταλάβαινα τίποτε. Ούτε και ο δάσκαλος καταλάβαινε. Ψάλτης ήμουν. Εκεί (στην εκκλησία) παπαγαλί-*

12. Τ. Σταύρου, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Το Υπουργείο Παιδείας του Αλυτρώτου Ελληνισμού*, Αθήνα 1967, σ. 65.

13. Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα 1988, σ. 138, υποσημ. 7.

14. Αρχείο ΚΜΣ, Δελτία Ένεχιλ.

στικά διάβαζα. Κανένας δεν καταλάβαινε: Έξερα μόνο που να κάνω το σταυρό μου. Τον έκανα εγώ; Βλέπανε, τον έκαναν και οι άλλοι».

Από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα αναπτύσσεται η πολιτική της Μεγάλης Ιδέας. Το εθνικό κέντρο, αθόρυβα αλλά σταθερά, προωθεί την εθνική αφύπνιση των Ελλήνων της Ανατολής, με την προσπάθεια αναβίωσης της ελληνικής γλώσσας σε περιοχές που για αιώνες έχει σιγήσει. Φτάνει στο σημείο να χρηματοδοτεί διδασκαλεία νηπιαγωγών, όπως αυτό στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου στο Ζιντζίντερε της Καισάρειας, που δημιουργήθηκε με τη συμβολή του Συλλόγου Μικρασιατών της Αθήνας η «Ανατολή»¹⁵.

Και αυτό, γιατί «*η ίδρυσις Φροεβελειανών Νηπιαγωγείων είναι απαραίτητος εις τας κοινότητας της Μικράς Ασίας, διότι τα νήπια ευκόλως δύνανται να εθισθώσιν εις το διαλέγεσθαι ελληνιστί, μανθάνοντα κατά πρώτον εξ αυτών των πραγμάτων, εξ αυτής της φύσεως τα σχετικά ονόματα ελληνιστί και ελληνιστί μετ' αλλήλων να συνομιλώσιν...*»¹⁶.

Η πνευματική αφύπνιση των Ελλήνων της Καππαδοκίας ήταν μια συλλογική προσπάθεια, που ξεκίνησε όμως από λίγους φωτισμένους ανθρώπους. Στην προσπάθεια αυτή για την πνευματική αναγέννηση σημαντικός ήταν ο ρόλος των λογίων, που όχι μόνο δίδαξαν αλλά και με τη συγγραφική τους και εκδοτική τους δραστηριότητα πρόσφεραν πολλά στον ελληνισμό της Καππαδοκίας.

Στην εκδοτική προσπάθεια σημαντικός ήταν επίσης ο ρόλος πολλών επιφανών και πλούσιων Καππαδοκών, που πρόσφεραν χρήματα για τη λειτουργία των σχολείων, αλλά και για την έκδοση βιβλίων γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως: θρησκευτικού περιεχομένου βιβλία, ιστορικά εγχειρίδια, επιστημονικά, γεωγραφίες, γραμματικές, βιβλία με ελληνικά τραγούδια, παιδαγωγικά, όπως *Ο Γεροστάθης* και *Ο ΠαπαΧριστόφορος* του Λ. Μελλά. Αρκετές μάλιστα εκδόσεις γνώρισαν μεγάλη επιτυχία φτάνοντας τον καταπληκτικό για την εποχή αριθμό των 4.000 αντιτύπων.

Στην πνευματική αναγεννητική προσπάθεια των Ελλήνων της Καππαδοκίας σημαντική είναι η συμβολή του μεγάλου λόγιου και δασκάλου Αγαθάγγελου. Στα μέσα περίπου του 19ου αιώνα άφησε την Τεργέστη και ήρθε στην Καππαδοκία. Οργάνωσε τη σχολή της Μονής Ιωάννου Προδρόμου στο Ζιντζίντερε και συνέβαλε στο να γίνει σημαντικό θεολογικό και επιστημονικό ίδρυμα. Πολλοί μαθητές του τιμήθηκαν με μητροπολιτικούς θρόνους και καθηγητικές έδρες στη Χάλκη.

Σημαντική προσωπικότητα ήταν ο Φ. Αριστόβουλος, ο οποίος δίδαξε και οργάνωσε τα σχολεία του Νέβσεχιρ (Νεάπολη), δημοσίευσε μεταφράσεις ελληνικών έργων στα καραμανλήδικα, ανάμεσα στις οποίες και το *Γεροστάθης* του Λ. Μελλά. Από τα σχολεία αυτά προήλθαν δάσκαλοι του γένους, λόγιοι και επιστήμονες που

15. Πρόκειται για το μεγάλο Σύλλογο των Μικρασιατών που ζούσαν στην Αθήνα. Η συμβολή του στη δημιουργία σχολείων και γενικότερα στην άνηση της παιδείας στη Μικρά Ασία ήταν ανυπολόγιστη. Με υποτροφίες της «Ανατολής» σπούδασαν στρατιές δασκάλων που δίδαξαν την ελληνική και στο τελευταίο χωριό της Καππαδοκίας.

16. *Ξενοφάνης*, τόμος Ζ' (1910), σσ. 403-415, Αικ. Λασκαρίδου, «Φροεβελειανά νηπιαγωγεία στη Μ. Ασία».

διακρίθηκαν και στην Ελλάδα, όπως ο ιστορικός και βουλευτής του οθωμανικού Κοινοβουλίου Παύλος Καρολίδης.

Η εκπαιδευτική διαδικασία λοιπόν στην Καππαδοκία αποκτά εθνικό νόημα, καθώς επίκεντρό της αποτελεί η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Κι αυτό, γιατί η εθνική υπόσταση των τουρκόφωνων Ελλήνων τελεί υπό αμφισβήτηση λόγω της γλωσσικής τους αφομοίωσης που προηγήθηκε. Από τη στιγμή λοιπόν που η γλώσσα θεωρείται κριτήριο εθνικότητας¹⁷, επιβάλλεται η επανάκτηση της ελληνικής στις τουρκόφωνες κοινότητες της Καππαδοκίας. Η εκπαίδευση, επομένως, αναδεικνύεται σημαντικός παράγοντας ενίσχυσης του εθνικού φρονήματος των Ελλήνων της Ανατολής¹⁸.

Τελευταία δασκάλα στη Σουλούτζοβα ήταν η Μαρίκο Χατζηλιάδου (νύφη από τη Νίγη, γι' αυτό και τη φώναζαν και Σεχιρλί¹⁹). Όσο έλειπαν οι άνδρες στην Κιλικία, αυτή διάβαζε την αλληλογραφία στις γυναίκες του χωριού που δεν πήγαν σχολείο.

Το ότι οι Σουλουτζοβαλήδες γνώριζαν γραφή και ανάγνωση των ελληνικών χαρακτήρων μας το επιβεβαιώνει και ο Χαράλαμπος Αγγλόπουλος στο χειρόγραφο του (βλέπε παράρτημα 1): «*κι αλληλογραφία είχαμε με τους δικούς μας*» (προφανώς στα καραμανλήδικα).

Πάντως, αυτή η περιορισμένη έστω εκπαίδευση, που έλαβαν οι τελευταίοι Σουλουτζοβαλήδες, τους φάνηκε χρήσιμη όταν ήρθαν πρόσφυγες στην Ελλάδα, γιατί, όταν έμαθαν να μιλούν ελληνικά, ήταν ταυτόχρονα σε θέση να τα γράφουν και να τα διαβάζουν λόγω των καραμανλήδικων που γνώριζαν.

17. «Κατά την κατασκευή των κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων χρησιμοποιούνται ως εργαλεία εξωτερικά αναγνωρίσιμα εθνικά χαρακτηριστικά (φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, γλώσσα, θρησκεία παραδόσεις κ.ά.), τα οποία παίζουν τον ρόλο του συνοριακού φρουρού ή συνοριακού μηχανισμού μεταξύ εθνικών ομάδων», Νίκος Μαραντζίδης, ό.π., σ. 23.

18. Για τη σημασία του γλωσσικού κριτηρίου στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας βλέπε και Χάρης Εξερχτόγλου, «Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στην Κιλικία», ΔΚΜΣ, τ. 11ος, Αθήνα 1995-1996. Την έμφαση του στο γλωσσικό κριτήριο τονίζει ιδιαίτερα ο Semseddin Sami, από τους πρώτους εκφραστές της τουρκικής ιδέας για να προωθήσει την άποψή του για ενσωμάτωση στο τουρκικό έθνος των τουρκόφωνων ορθοδόξων: «*Όπως κάθε μουσουλμάνος δεν είναι Τούρκος, έτσι και κάθε ορθόδοξος δεν είναι Έλληνας. Η θρησκεία στηρίζεται στην πίστη αλλά η εθνικότητα στη χρήση της γλώσσας*», D. Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, London 1977, σσ. 52-53.

19. Σεχιρλί, τουρκ. Schirli / πολίτισσα.

1.8. Η κοινοτική οργάνωση

Το διοικητικό σύστημα των κοινοτήτων στην Καππαδοκία σε γενικές γραμμές δεν διέφερε στη διάρκεια της τουρκοκρατίας από τον τρόπο διοίκησης των κοινοτήτων στη μητροπολιτική Ελλάδα. Οι δημογέροντες είχαν τη γενική εποπτεία της εύρυθμης λειτουργίας όλων των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης και της ειρηνικής συμβίωσης μεταξύ των κατοίκων. Η δημογεροντία ήταν υπεύθυνη για όλα τα ζητήματα της κοινότητας. Η ανέγερση ή συντήρηση ναών, η ύδρευση του οικισμού, η είσπραξη των φόρων, η διάνοιξη ή επιδιόρθωση του οδικού δικτύου, η φροντίδα των σχολείων και η εποπτεία των διαφόρων ιδρυμάτων, που πλήθαιναν μετά τη δεκαετία του 1830, ήταν μεταξύ των αρμοδιοτήτων των δημογερόντων. Η δημογεροντία επίσης, όταν ο κόμπος έφτανε στο χτένι, ήταν εκείνη που κατήγγειλλε τις αυθαιρεσίες και τις αδικίες στην επαρχιακή διοίκηση. Εκτελούσε μάλιστα και χρέη κηδεμόνα, εφόσον πολλοί άνδρες ξενιτεύονταν αναζητώντας εργασία. Ο τρόπος διοίκησης των δημογερόντων και ο τρόπος λήψης των αποφάσεων ήταν συλλογικός. Ενδεικτική του συλλογικού πνεύματος των κοινοτήτων είναι η κοινοτική σφραγίδα, η οποία αποτελούνταν από πέντε συναρμολογήσιμα μέρη, που κρατούσαν από ένα ο πρόεδρος και τα τέσσερα μέλη. Το γεγονός αυτό αποτελούσε εγγύηση για τη δημοκρατική λήψη των αποφάσεων.

Ανώτερη βαθμίδα τοπικής αυτοδιοίκησης των ελληνικών κοινοτήτων της Καππαδοκίας ήταν το 12μελές επαρχιακό συμβούλιο, που εκλεγόταν από εκπροσώπους της επαρχίας και είχε πρόεδρο το μητροπολίτη Καισάρειας. Πάνω από το επαρχιακό συμβούλιο βρισκόταν το Μεικτό Συμβούλιο που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη¹.

«Κάτω από την ανώτατη αρχή της Εκκλησίας, η κοινοτική αυτοδιοίκηση υπήρξε πρωταρχικός πυρήνας για την επιβίωση του έθνους. Κατεύθυνε την οικονομική και εκπαιδευτική κίνηση των Ελλήνων, ασκούσε την αστική δικαιοσύνη και ήταν υπεύθυνη για τη συγκέντρωση και καταβολή των φόρων στον κατακτητή, σύμφωνα με το διανεμητικό σύστημα φορολογίας που ίσχυε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία»².

Στη Σουλούτζοβα δεν μπορεί να γίνει λόγος για οργανωμένη διοίκηση. Υπήρχε ο Μουχτάρης του χωριού μαζί με ένα συμβούλιο (αζά), οι οποίοι εκλέγονταν με συνοπτικές διαδικασίες διά βοής. Συνήθως διάλεγαν έναν άξιο εκπρόσωπο από κάθε σόι. Πολλές φορές οι αζάδες ήταν και εκκλησιαστικοί επίτροποι και αρμόδιοι για το σχολείο. Θολή παραμένει η έννοια της θητείας των δημογερόντων, που μπορεί να είχε και χαρακτήρα ισοβιότητας.

Ο Μουχτάρης ήταν η κεφαλή του χωριού. Ρύθμιζε όλα τα ζητήματα της κοινότητας που είχαν σχέση με την τουρκική διοίκηση. Ξεχωριστή σφραγίδα δεν είχε η κοι-

1. Βλ. και *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 432.

2. Χρήστος Σολδάτος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας, τόμος Α'*, Αθήνα 1989, σ. 20.

Η τετραμερής σφραγίδα της κοινότητας Σουλούτζοβα χρονολογείται από το 1895.

νότητα από την εκκλησία. Το χωριό από το 1895 είχε μια μεγάλη, στρογγυλή, τετραμερή, μεταλλική σφραγίδα, με την επιγραφή «ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΣΟΥΛΟΥΤΖΟΒΑ ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ». Στο μέσον έφερε τις μορφές τριών αγίων. Τα πέντε μέλη της δημογεροντίας είχαν από ένα μέρος της σφραγίδας (τέσσερα συν το στέλεχος) για την αποφυγή φαινομένων κατάχρησης εξουσίας.

Στο μοναδικό έγγραφο του 1922 που εντοπίσαμε και που φέρει τη σφραγίδα του χωριού είναι κενή η ένδειξη Μουχτάρης, ενώ ως «έφοροι της κοινότητας Σουλούτζοβα» υπογράφουν οι Αβραάμ Παράσο(γ)λου, Παναγιώτης Γεωργίου, Κ. Σαββίδης και Κων. Θεοδώρου (δύο υπογράφουν με επώνυμο και δύο με πατρώνυμο).

Η δημογεροντία θα συντονίζει την έξοδο από τη Σουλούτζοβα, αρχικά στη Νίγδη και από εκεί για το λιμάνι της Μερσίνας, ενώ είναι εκείνη που θα ορίσει επιτροπή, η οποία θα επιλέξει την τοποθεσία εγκατάστασης των προσφύγων. Η δημογεροντία, ουσιαστικά, τον πρώτο καιρό της εγκατάστασης των προσφύγων στη νέα πατρίδα συνεχίζει να εκπροσωπεί τους Σουλουτζοβαλήδες στις συναλλαγές τους με το επίσημο κράτος.

1.9. Οι σχέσεις των χριστιανών με τους Τούρκους

Οι ελληνορθόδοξες νησίδες της Καππαδοκίας, καθώς η ευρύτερη περιοχή δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο στρατηγικό ενδιαφέρον για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρέμειναν σχεδόν ανέπαφες και δεν γνώρισαν τη μανία του κατακτητή, που εκδηλωνόταν συχνά με σφαγές, διώξεις, εξορίες, λεηλασίες και βίαιες εξισλαμίσεις. Έτσι, παρά τη χρήση της τουρκικής γλώσσας, ο ελληνισμός αυτός κατάφερε να κρατήσει ακέραιο το εθνικό του φρόνημα και τις εθιμικές του παραδόσεις, ενώ οι σχέσεις του με το σύνολο στοιχείο των μουσουλμάνων δεν χαρακτηρίζονται από το φορτισμένο κλίμα που συναντούμε σε άλλες περιοχές, όπως, για παράδειγμα, στον Πόντο.

Οι σχέσεις των χριστιανών της Σουλούτζοβα με τους λίγους μουσουλμάνους του χωριού αλλά και με αυτούς των γύρω τουρκικών χωριών μέχρι την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες εντάσεις. Πολλές φορές, οι Μικρασιάτες μιλούν με καλά λόγια για τους Τούρκους γειτόνους τους, που αντιμετώπιζαν τις ίδιες δυσκολίες της ζωής. Πέρα όμως από τις φιλικές σχέσεις, που μπορεί να αναπτύσσονται με ορισμένες οικογένειες Τούρκων, αυτές δεν μπορούν να ξεπεράσουν την πραγματικότητα του σχήματος στο οποίο είναι δομημένη η Οθωμανική Αυτοκρατορία, και που δεν είναι άλλο από αυτό των εξουσιαστών/μουσουλμάνων επί των εξουσιαζομένων/χριστιανών, είτε αυτοί είναι Έλληνες είτε Βούλγαροι, Σέρβοι ή Αρμένηδες.

Άλλωστε, το Millet Sistemi¹, ο διαχωρισμός των εθνικών κοινοτήτων των υποδομένων, αποσκοπούσε και στην αποδυνάμωσή τους. Κατά βάση η οθωμανική εξουσία ακολουθεί την πολιτική «διαίρει και βασίλευε», φοβούμενη ότι ενιαία αντιμετώπιση των διαφόρων εθνοτήτων, που ζουν στην επικράτειά της, θα τους έωνε εναντίον της.

Καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής διοίκησης, η ζωή, η τιμή και η περιουσία των Ελλήνων είναι σχεδόν πάντα χωρίς ασφάλεια και βεβαιότητα, στην αυθαιρεσία των Τούρκων. Παρά τις κατά καιρούς φιλελεύθερες διακηρύξεις, στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, οι χριστιανοί έπρεπε με κάθε τρόπο, στην καθημερινή τους ζωή, να υποδηλώνουν την ιδιότητα του ραγιά. Από την ένδυσή τους μέχρι το βάδισμα στο δρόμο, όπου αν συναντούσαν Τούρκο θα έπρεπε να του παραχωρήσουν την άκρη βαδίζοντας οι ίδιοι (όπως τα υποζύγια) στο μέσον.

Βίαιοι ή ομαδικοί εξισλαμισμοί Ελλήνων δεν καταγράφονται στη Σουλούτζοβα. Οι δύο περιπτώσεις γυναικών που εξισλαμίζονται/«τούρκεψαν» έχουν να κάνουν με το γάμο τους με Τούρκους. Είναι όμως ενδεικτικές της αυθαιρεσίας των τελευταίων.

Επιγαμιαίες σχέσεις των χριστιανών Σουλουτζοβαλήδων με τους Τούρκους θεωρούνταν αδιανόητες. Έτσι, όπως σημειώνει το 1937 ο ερευνητής του ΚΜΣ Θ. Κωστάκης: «Στα 1895-97 μεταξύ των χριστιανών και Τούρκων κατοίκων του Σουλούτζο-

1. Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα ο διαχωρισμός των millet στην Οθωμανική Αυτοκρατορία γίνεται με βάση τη θρησκεία. Τότε θα αποκτήσει συγκεκριμένο εθνικό περιεχόμενο ο όρος millet.

βα συνέβη μεγάλη έρις, εξ αφορμής μιας γυναίκας, της Ζυμριτ, την οποία πήρε ένας Τούρκος (ήταν Χριστιανή). Η δίκη διήρκεσε 3 χρόνια και εστοίχισε τη ζωή τριών Χριστιανών, οι οποίοι σκοτώθηκαν στα βουνά. Η έρις αυτή διήρκεσε 10 χρόνια»².

Η δεύτερη περίπτωση εξισλαμισμού³ γυναίκας λαμβάνει χώρα τις παραμονές της εξόδου των Ελλήνων της Σουλούτζοβα. Τότε η χριστιανή Μιττή (Ευθυμία) Ιγγιλίζογλου «κλέφτηκε» από έναν Τούρκο της Σουλούτζοβα. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες η Μιττή «τούρκεψε» δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες. Κατ' άλλους «τούρκεψε γιατί αγαπούσε τον Τούρκο», ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι αναγκάστηκε να υποκύψει στις αξιώσεις του Τούρκου.

Οι σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων άρχισαν να επιδεινώνονται σταδιακά από την ψήφιση του Συντάγματος του 1908, που επέβαλε το κοιτάτο των Νεότουρκων «Ένωσις και Πρόοδος» (Ittihat ve Tarakki Cemiyeti).⁴

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας πίστεψαν τότε ότι το Σύνταγμα θα τους προστατέυε από την αυθαιρεσία της τουρκικής διοίκησης. Σύμφωνα με τον Παναγιώ-

2. ΚΜΣ, Δελτία Σουλούτζοβα.

3. Πολλοί είναι αυτοί που αναγκάστηκαν στη διάρκεια της μακράς δουλείας να «τουρκεψούν». Στις 21 Μαρτίου 1930, ενώ βρίσκονται σε εξέλιξη οι διαπραγματεύσεις για την υπογραφή του συμφώνου της Ελληνοτουρκικής Φιλίας, υποβλήθηκε «αίτημα των Σταυριοτών Κρυπτοχριστιανών, των οποίων αντιπροσωπία τους από τα βάθη της Μικράς Ασίας έφτασε στο Γενικό Προξενείο της Πόλης για να καταθέσει αίτηση με την οποία ζητούσε όπως από την Ερζουρούμη (ευρισκόμενη στην ανατολική Μικρά Ασία), όπου ζούσαν 350 οικογένειες, φαινομενικά τουρκικές αλλά στην ουσία ελληνικές και οι οποίες δεν μπόρεσαν να υπαχθούν στις διατάξεις της υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών, να μεταφερθούν και αυτές στην Ελλάδα. Όμως καμιά ενέργεια δεν έγινε και καμιά απάντηση δεν δόθηκε στους απόκληρους αυτούς της εσχαιάς του ελληνισμού», Νεοκλής Σαρής, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία*, Γόρδιος, Αθήνα 1992, σ. 241.

4. Νεότουρκοι ονομάζονταν τα μέλη του Κομιτάτου «Ένωσις και Πρόοδος», που ιδρύθηκε το 1887 ως παράνομη οργάνωση από σπουδαστές της Αυτοκρατορικής Στρατιωτικής Ιατρικής Ακαδημίας της Κωνσταντινούπολης, με κύριο αίτημα την επαναφορά του Συντάγματος του 1876, που κατέλυσε ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ ο Β' το 1877. Οι Νεότουρκοι ήταν οπαδοί φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων του οθωμανικού κράτους και υποστήριζαν την παραχώρηση ευρύτατης αυτονομίας στις εθνότητες της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, ο ρόλος του στρατού στο πραξικόπημα του 1908 και η συντριβή το 1909 της απόπειρας αντιπραξικοπήματος από το σουλτάνο μετατόπισαν το κέντρο βάρους της οργάνωσης από τους πολιτικούς στους στρατιωτικούς. Έτσι, σταδιακά, οι Νεότουρκοι, με το σύνθημα «η Τουρκία στους Τούρκους», εφαρμόζουν υπό την επίβλεψη της Γερμανίας μια πολιτική εθνικής καθαρότητας, που περιλαμβάνει απηνείς διωγμούς των μη μουσουλμανικών εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας. Η γενοκτονία 1.500.000 Αρμενίων το 1915 και η εξαφάνιση εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων την ίδια περίοδο είναι αποτελέσματα της φρικαλέας συμπεριφοράς των Νεότουρκων με επικεφαλής την τριανδρία Εμβέρ, Ταλλάτ και Τζεμάλ. Η ήττα της Γερμανίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό της οποίας είχε ταχθεί η Τουρκία, οδήγησε στην κήρυξη εκτός νόμου του Κομιτάτου και στην καταδίκη σε θάνατο κορυφαίων μελών του, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Πολλά μέλη του «Ένωσις και Πρόοδος» προσχώρησαν τελικά στο κίνημα του Κεμάλ και συμμετείχαν στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση.

τη Δ. Χατζηλιάδη⁵, οι Έλληνες της Τουρκίας πανηγύρισαν την ψήφιση του Συντάγματος: «Με το Χουριέτ γινόμαστε πια όλοι ίσοι. Ισότητα, Δικαιοσύνη, Αδελφότητα. Χριστιανοί και μουσουλμάνοι γινόμαστε ένα». Η δράση των Νεότουρκων που διέπονταν από το σύνθημα «η Τουρκία στους Τούρκους» και η αναγκαστική πλέον στράτευση των χριστιανών στον τουρκικό στρατό διέψευσαν γρήγορα τις φρούδες ελπίδες των Ελλήνων της Ανατολής.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι τέντωσαν ακόμα περισσότερο το σχοινί στις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων. Αν και οι Σουλουτζοβαλήδες αναγκάστηκαν να πολεμήσουν στο πλευρό των Τούρκων⁶ στο βαλκανικό μέτωπο, δεν ξεχνούσαν οι τελευταίοι ότι κι αυτοί ήταν «γκιαούρηδες» και μπορεί μια μέρα να αμφισβητήσουν την εξουσία τους. Η απώλεια των βαλκανικών εδαφών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτέλεσε την ευκαιρία επανόδου του κοιτάτου –που απώλεσε την εξουσία στις εκλογές του 1912– με πραξικόπημα στις 23 Ιανουαρίου του 1913. Με επικεφαλής τον Εμβέρ, η «Ένωσις και Πρόοδος» επιβάλλεται ως η απόλυτη εξουσία με αιχμή της πολιτικής της τη «σωτηρία του κράτους», το οποίο απειλείται από τις μη μουσουλμανικές μειονότητες, με πρώτη εκείνη των Ρωμίων, που προσβλέπουν ως αλύτρωτοι στο εθνικό τους κέντρο. Την εποχή αυτή παρατηρούμε μια σταδιακή περιχαράκωση των Ελλήνων.

«Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος που φέρνει την οθωμανική εξουσία στο πλευρό του Άξονα οξύνει το κλίμα καχυποψίας κατά των χριστιανών, πολύ περισσότερο που οι τελευταίοι, ύποπτοι για συνεργασία με τις δυνάμεις της Αντάντ, δεν αργούν να θεωρηθούν ως εχθροί του κράτους, άρα υπονομευτές της ύπαρξής του»⁷. Άλλωστε, σύμφωνα με τις συμβουλές της Γερμανίας, η αναγωγή της συμμετοχής της Αυτοκρατορίας στον πόλεμο σε Τζιχάντ (Ιερό Πόλεμο) διεύρυνε το χάσμα μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων⁸.

Για τους Καππαδόκες, παρότι «ζούσαν σε περιοχές που απείχαν πολλές εβδομάδες δρόμο από τη ζώνη των πολεμικών επιχειρήσεων, είναι ευνόητο ότι οι Τούρκοι εθνικιστές δεν χαιρόνταν καθόλου, νιώθοντας στα νώτα τους τους μακρινούς συγγενείς των Ελλήνων εχθρών τους»⁹.

5. Μαρτυρία στον γράφοντα, το 1988. Ο Παναγιώτης Χατζηλιάδης ζούσε τότε στην Κωνσταντινούπολη. Πανηγυρισμοί υπέρ του Συντάγματος δεν καταγράφονται στην Καππαδοκία, όπου όλες οι ειδήσεις, άλλωστε, φτάνουν με καθυστέρηση.

6. Βλ. και κεφ. «Η στράτευση των χριστιανών στον τουρκικό στρατό αιτία μετανάστευσης».

7. Όπως ομολόγησε ο πρέσβης της Γερμανίας στην Κωνσταντινούπολη, Βαρόνος Von Vaguenhaim, στον Αμερικανό ομόλογό του: «Η ίδια η Τουρκία δεν έχει μεγάλη σημασία. Ο στρατός της είναι αδύναμος και δεν περιμένει κανείς και πολλά πράγματα από αυτήν. (...) Μας ενδιαφέρει ο μουσουλμανικός κόσμος. Αν κατορθώσουμε να κινητοποιήσουμε τους μουσουλμάνους εναντίον των Αγγλων και των Ρώσων, θα υποχρεώσουμε τους τελευταίους να συνθηκολογήσουν», Η. Morgenthau, *Τα Μυστικά του Βοσπόρου*, Αθήνα, σ. 135.

8. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19ος αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία σε θρύφαλα, 1913-1918*, Ελληνικά Γράμματα, σ. 523.

9. *The National Geographic Magazine*. Άρθρο του Melville Chater για την ανταλλαγή πληθυσμών Ελλάδας - Τουρκίας, Νοέμβριος 1925.

Η κορύφωση της επιδείνωσης των σχέσεων παρατηρείται στη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας και Καταστροφής: «Το 1918 συνέβη μεγάλη αναταραχή στη Σουλούτζοβα. Τη χρονιά εκείνη, όπως πάντα, ο έφορος¹⁰ είχε έρθει για την συγκέντρωση της λεγόμενης “δεκάτης” που ουσιαστικά ήταν το 1/8 της παραγωγής. Μετά τη συγκέντρωση του φόρου σε συγκεκριμένο χώρο, οι κάτοικοι του χωριού με πρωτοπόρες τις γυναίκες αντέδρασαν δυναμικά και κατάφεραν να πάρουν πίσω την παρακρατημένη σοδειά τους. Το γεγονός αυτό ίσως να οφείλεται στη μικρή παραγωγή που πιθανόν σημειώθηκε τη χρονιά εκείνη. Παρά την ανταρσία αυτή, δεν υπήρξε αντίδραση από το επίσημο “χοκουμάτ”. Πρόεδρος του χωριού ήταν τότε ο Παναγιώτης Καριπίδης¹¹».

Το παραπάνω γεγονός, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Δ. Χατζηλιάδη, έλαβε χώρα μεταξύ 1920-1922, και οφείλεται στην παρουσία του ελληνικού στρατού στη Μικρασία, που δημιούργησε ελπίδα και θάρρος στις ψυχές των αλύτρωτων Ελλήνων της Καππαδοκίας. Εκδήλωση αυτού του θάρρους ήταν και η αντίσταση, η άρνηση καταβολής φόρου. Άλλωστε, η Σουλούτζοβα ήταν μεταξύ των ελληνικών κοινοτήτων της Καππαδοκίας που υπέγραψαν την έκκληση προς τον ελληνικό στρατό για προέλασή του και απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό¹².

Το ίδιο διάστημα, οι Τούρκοι αρχίζουν να προκαλούν και να βιαιοπραγούν εναντίον των Ελλήνων. Οι σχέσεις των χριστιανών με τους λίγους Τούρκους του χωριού σημαδεύονται πλέον από το παρακάτω γεγονός: «Γύρω στα 1920, ο Χασάν εφέντης, Αγάς του Καβλάκ Τεπέ, έδωσε νήμα στην Κερεκί (Κυριακή) Αθαναηλίδου για να τον υφάνει χαλιά. Οι Τούρκοι της Σουλούτζοβα έκλεψαν το νήμα. Τότε ο Αγάς έστειλε απόσπασμα με τσανταράδες από τη Νίγη για να συλλάβουν τους κλέφτες. Την πρώτη φορά δεν τα κατάφεραν. Τη δεύτερη όμως τους συνέλαβαν. Ο Μιχάλης Κ. Μερτζανίδης πήγε το μήνυμα στον Αγά. Οι κλέφτες ήταν οι: Μουσταφάς, Ταχίρ και Χασάν, οι οποίοι και άλλες φορές είχαν κλέψει μικροπράγματα στο χωριό. Ο Μουσταφάς σκοτώθηκε επιτόπου από σφαίρα. Οι άλλοι δύο, αφού χτυπήθηκαν, οδηγήθηκαν στη φυλακή¹³».

Είναι γεγονός ότι «στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στη Μικρασιατική Καταστροφή και την έξοδο (1922-1924) οι Έλληνες της Καππαδοκίας δοκίμασαν έμμεσα τη γεύση της εξορίας, βλέποντας να καταφθάνουν στα χωριά τους εξόριστοι από άλλες επαρχίες της Μικρασίας. Στις μαρτυρίες των πληροφορητών αναφέρονται ελάχιστα επεισόδια εξισλαμισμού των Χριστιανών. Σφαγές του ελληνικού πληθυ-

10. Ο φοροεισπράκτορας λεγόταν Αναστάσης. Ερχόταν στη Σουλούτζοβα συνοδευόμενος από δύο φύλακες. Μαρτυρία του Ηλία Αγγλόπουλου στον γράφοντα, στις 12.9.87.

11. Σε έγγραφο του 1923 (στη Νίγη) σχετικά με τα περιουσιακά στοιχεία των Σουλουτζοβαλήδων, ο Παναγιώτης Καριπίδης υπογράφει ως Παναγιώτης Γεωργίου. Η οριστικοποίηση των επωνύμων θα γίνει μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών.

12. Το έγγραφο είναι στη γαλλική και βρίσκεται στο αρχείο του κ. Ακύλα Μήλα.

13. Μαρτυρία στον γράφοντα του Ηλία Β. Αγγλόπουλου, στις 5.4.88.

μού από τσέτες σημειώθηκαν στην περιφέρεια της Νίγδης (Ποντιακές Αποικίες και Σουλούτζοβα 1922) καθώς και στις Αποικίες Φαράσων (Κουρούμζα 1923)¹⁴.

Την εποχή αυτή πραγματοποιούνται από τους Τούρκους αλλεπάλληλοι βιασμοί και κακοποιήσεις των απροστάτετων γυναικών της Σουλούτζοβα, που οι άνδρες τους βρίσκονται είτε αποκλεισμένοι στην Κιλικία –που τελεί υπό γαλλική κατοχή– είτε έχουν περάσει μέσω Σμύρνης –όσοι εργάζονταν εκεί– στην Ελλάδα.¹⁵

Στην περιφέρεια Νίγδης η μεγάλη σφαγή έγινε στο Μπερεκετλί Μαντέν: «Το 1923 τσέτες πάτησαν τη Σουλούτζοβα. Οι άνδρες είχαν αποκλειστεί εδώ και χρόνια στην Κιλικία, που τελούσε υπό γαλλική κατοχή, ενώ ο παπα-Χαράλαμπος ήταν κάτοικος στο κρεβάτι. Οι Τούρκοι αντάρτες συγκέντρωσαν τα γυναικόπαιδα σε ορισμένο σημείο με σκοπό να τα κακοποιήσουν και επιδόθηκαν στο πλιάτσικο. Οι Σουλουτζοβαλήδες γλίτωσαν χάρη στο εξής γεγονός: καθώς οι τσέτες λεηλατούσαν το σπίτι του παπα-Χαράλαμπου άνοιξαν το μπαούλο, με τα άμφια, τα οποία άρχισαν να πετούν εδώ κι εκεί. Ενώ άδειαζαν το μπαούλο, τα επιμανίκια της ιερατικής σχολής (χοτζάχ) στάθηκαν το ένα επάνω στο άλλο. Βλέποντας αυτό οι Τούρκοι φοβήθηκαν και έφυγαν. Το γεγονός αυτό καθώς επίσης και η παρέμβαση του Χασάν εφέντη του κοινοτικού Καβλάκ Τεπέ απέτρεψαν την αιματοχυσία στη Σουλούτζοβα. Οι τσέτες, κάπου 150, προχώρησαν στο Μπερεκετλί Μαντέν όπου και έσφαξαν 80 χριστιανούς¹⁶.

Η είδηση της επιδρομής των τσετών στη Σουλούτζοβα και το Μπερεκετλί Μαντέν διαδόθηκε γρήγορα στα γύρω χριστιανικά χωριά: «Τότε άρχισαν γύρω μας να γίνονται σφαγές και να απλώνεται ο τρόμος. Ένας Καρακιάζιμ Πασάς που ήταν αρχηγός στους τσέτες, στην Κιλικία, πάτησε το Μπερεκετλί Μαντέν, άρπαξε 80 χριστιανούς, τους τράβηξε στο Ντεμίρ Καζίλ και τους έσφαξε. Τσέτες λίγο αργότερα πάτησαν τη Σουλούτζοβα, σφάζανε δύο παλικάρια και δύο γυναίκες. Άδειασε τότε απ' τον τρόπο η Σουλούτζοβα. Οι μισοί στο Ένεχιλ, οι άλλοι μισοί στη Νίγη φύγανε¹⁷.

Αλλά και η συμπεριφορά των Τούρκων, που προστάτεψαν τους χριστιανούς, τους δύσκολους εκείνους καιρούς, και αυτή, παρά το μίσος που δημιουργεί ο πόλεμος, δεν λησμονήθηκε: «Στο Καβλάκ Τεπέ, του Χατζή Μουσταφά ο γιος, ο Χασάν εφέντης –ο ανεψιός του πρώτου μας Ουστάμπαση–, αυτός προστάτεψε τους χριστιανούς της Σουλούτζοβα και του Καβλάκ Τεπέ. Δεν άφησε τους τσέτες να τους σφάζουν. Έτσι, οι τσέτες, στη Σουλούτζοβα, μόνο μια νύφη από την πόρτα της μέσα σκότωσαν¹⁸.

Η Καντίκ (Αικατερίνη) Περτσεμλίδου, γυναίκα ιδιαίτερα όμορφη, γίνεται στό-

14. ΚΜΣ, Η έξοδος, τόμος Β', Αθήνα 1982, σσ. 3-4.

15. Στις βιασθείσες συγκαταλέγονται η Ελισάβετ Χατζηγεωργίου, σύζυγος του Ιωακείμ Καριπίδη, η Ουρανία Χατζησάββα και η Δέσποινα Καριπίδου. Η Καντίκ (Αικατερίνη) Περτσεμλίδου αντιστεκόμενη βρήκε φρικτό θάνατο.

16. Μαρτυρία στον γράφοντα, στις 4.4.88, των Θεόδωρου Αγγλόπουλου και Ανέστη Χατζηλιάδη.

17. ΚΜΣ, Δελτία Ένεχιλ. Μαρτυρία Θεόφιλου Χατζηπαρασκευά, το 1952, στη Σοφία Αναστασιάδη.

18. ΚΜΣ, Δελτία Μπερεκετλί Μαντέν. Μαρτυρία Σουλτάνας Τσολακίδου, το καλοκαίρι του 1953, στη Σοφία Αναστασιάδη. Η νεκρή είναι η Καντίκ (Αικατερίνη) Περτσεμλίδου.

χος των Τούρκων. Το βράδυ που οι Τούρκοι θα επιχειρήσουν να εισβάλουν στο σπίτι της, κρατά με το σώμα της την πόρτα και δέχεται τις μαχαιριές των Τούρκων. Το ίδιο βράδυ άλλα δύο άτομα που θα βρεθούν στον τόπο του εγκλήματος θα δολοφονηθούν και αυτά (ο Θεόδωρος Καριπίδης και η Αναστασία Εβρενίδου) για να μην υπάρξουν μάρτυρες. Την επομένη, «η αστυνομία βρήκε την Καντίκ να κολυπάει στο αίμα και το μωρό της να θηλάζει τη νεκρή μάνα»¹⁹.

Η ζωή πλέον των Σουλουτζοβαλήδων είναι κάτω από διαρκή φόβο και αβεβαιότητα για το αύριο: «Το χωριό μας, όπως και το Μανέν, άδειασε πολύ πριν τα άλλα χριστιανικά χωριά. Εμείς είδαμε σφαγές και πολύ τρομάξαμε. Την άνοιξη του 1922, Τούρκοι που γύριζαν απ' το στρατό σκότωσαν στο χωριό μας μια νέα γυναίκα, μια γριά κι ένα παιδί. Έπειτα, την άνοιξη του 1923, έγινε η σφαγή στο Μανέν. Θα μας σφάζανε κι εμάς τότε, όμως ο Χασάν εφέντης του Καβλάκ Τεπέ μας προστατέψα. Οι μανάδες μας όλο κλαίγανε τότε, κι εμείς πολύ φοβόμαστε. Άντρας, πες, δε βρισκόταν στο χωριό. Οι πατεράδες μας από χρόνια είχαν αποκλειστεί στην Κιλικία. Οι μάνες μας θέλαν να μας στείλουν κοντά τους κι εμάς στην Κιλικία να γλιτώσουμε, όμως οι δρόμοι ήταν κλεισμένοι. Μέναμε λοιπόν στο χωριό αναγκαστικά και τρέμαμε»²⁰.

Λίγους μήνες μετά την επιδρομή των τσετών πέρασαν από τη Σουλούτζοβα γύρω στους 300 Αρμένηδες, οι οποίοι και προσφέρθηκαν να πάρουν μαζί τους τα γυναικόπαιδα και τους εναπομείναντες γέρους. Οι Σουλουτζοβαλήδες αρνήθηκαν, γιατί ελπίζανε στην επιστροφή των δικών τους από την Κιλικία και ίσως γιατί πίστευαν ότι η μοίρα των Αρμένηδων ήταν χειρότερη από τη δική τους²¹.

Μετά τα κρούσματα των βιασμών, οι Σουλουτζοβαλήδες αποφάσισαν να στείλουν –όπως και έπραξαν– τα κορίτσια και τις νέες γυναίκες, των οποίων οι άνδρες δεν ήταν στο χωριό, σε φιλικές οικογένειες στη Νίγδη.

Συμπερασματικά θα έλεγε κανείς ότι στα μάτια των προσφύγων το ιστορικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής διαφοροποιεί την εικόνα τους για τους Τούρκους. Οι τραγικές εμπειρίες που έζησαν οι Σουλουτζοβαλήδες μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους ενίσχυσαν τη διαφορετικότητά τους από τους «άλλους».

19. Το έγκλημα αυτό, λόγω της φρικαλεότητάς του, μνημονεύεται πολλές φορές, ακόμη και σήμερα, στα Βούναινα, από πρόσφυγες δεύτερης γενιάς. Μαρτυρία Μέλπω Χατζηλιάδη, 5.4.1988.

20. ΚΜΣ, *Η έξοδος*, τόμος Β', Αθήνα 1982, σ. 243, Σουλούτζοβα, Μαρτυρία Γ. Χατζηλιάδη, Λάρισα. Λόγω της μεγάλης απόστασης από την τέλεση των γεγονότων, παρατηρείται πολλές φορές σύγχυση στις χρονολογίες. Η μαρτυρία του Γ. Χατζηλιάδη που έζησε ο ίδιος τα γεγονότα είναι νομίζω η πιο αξιόπιστη, γιατί καταγράφηκε νωρίς (1953).

21. Μαρτυρία στον γράφοντα, στις 4.4.88, των Θεόδωρου Αγγλόπουλου και Ανέστη Χατζηλιάδη.

1.10. Τα επώνυμα των Σουλουτζοβαλήδων και οι ρίζες τους

Στη Σουλούτζοβα, όπως άλλωστε συνέβη και στο μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας, η οριστική καθιέρωση των επωνύμων τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Την εποχή αυτή και οι Έλληνες υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υποχρεώνονται να αποκτήσουν επώνυμα. Μέχρι τότε, οι Έλληνες της Καππαδοκίας, λόγω του πατριαρχικού τρόπου οργάνωσης της οικογένειας, προσδιορίζονταν με το πατρώνυμό τους και κυρίως με το βαπτιστικό όνομα του γενάρχη τους (π.χ. Χατζηλιαλάρ, Ισπυριλέρ κ.λπ.). Την εξέλιξη της χρήσης των επωνύμων στη Σουλούτζοβα τη βλέπουμε μέσα από επίσημα έγγραφα, όπου άλλοτε οι κάτοικοι υπογράφουν χρησιμοποιώντας μόνο το όνομα και το πατρώνυμο, άλλοτε με το επώνυμο στην τουρκική και άλλοτε με το «εξελληνισμένο»¹.

Έτσι, λοιπόν, τα επώνυμα των Σουλουτζοβαλήδων είναι κατά βάση πατρωνυμικά² (π.χ. Μιχαηλίδης). Τα λίγα σύνθετα (π.χ. Χατζησαββίδης) έχουν ως πρώτο συνθετικό το Χατζής που υποδηλώνει τον προσκυνητή των Αγίων Τόπων.

Στην κατηγορία των πατριδωνυμικών επωνύμων συναντούμε μόνο δύο επώνυμα, αυτό του Πορλίδη (από το Πορλού-ογλού = του καταγόμενου από τον Πόρο) και του Αϊ-Κωνσταντίνογλου = του καταγόμενου από τον Αϊ-Κωνσταντίνο (Βερέκι). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι Σουλουτζοβαλήδες ήταν αρκετά κλειστή κοινωνία.

Ελάχιστες ήταν οι επιγαμιαίες σχέσεις τους με τις κοντινές χριστιανικές κοινότητες³. Και σε αυτές τις λίγες περιπτώσεις μόνο έδιναν ή έπαιρναν νύφες. Μαρτυρία για γαμπρό από τη Σουλούτζοβα σε άλλο χωριό δεν έχουμε. Ο Πορλούογλου και ο Αϊ Κωνσταντίνογλου είναι οι μόνοι γαμπροί στη Σουλούτζοβα από άλλα χωριά.

1. Έτσι, το ίδιο πρόσωπο υπογράφει σε έγγραφα της Μεικτής Επιτροπής Ανταλλαγής άλλοτε ως Παναγιώτης Γεωργίου (πατρώνυμο), άλλοτε ως Παναγιώτης Πορλούογλου και άλλοτε ως Παναγιώτης Πορλίδης.

2. Για την κατάταξη των επωνύμων με βάση τη ρίζα τους σε πατρωνυμικά, πατριδωνυμικά, σύνθετα, επαγγελματικά κ.λπ. βλ. και Βάσος Η. Βογιατζόγλου, *Τα πεισιδικά, βαπτιστικά και επώνυμα*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 1988.

3. Αρχείο ΚΜΣ, Δελτία Μπερεκετλί Μανέν. Μαρτυρία Δαμιανού Παπαδόπουλου, το 1937, στον Θ. Κωστάκη: «Είχαν συγγενείς (οι Σουλουτζοβαλήδες) στο Περκετλί και είχαν τώρα στενές επιγαμιαίες μεταξύ τους τα δύο χωριά. Οι οικογένειες της Σουλούτζοβα ήταν κυρίως: Οικ. Μερτζάνογλου, Χατζηλιάδου, Μιχαηλίδου, Καρίμπογλου, Χατζησάββα, Χαρακίδου και Μουράτογλου. Μερικές ακόμα οικογένειες ήταν από το Κιουμούς Χανές, Έλληνες και Τούρκοι». Ο πληροφορητής προφανώς γνωρίζοντας τις οικογένειες της Σουλούτζοβα (διότι είχε θητεύσει ως δάσκαλος εκεί) αναφέρει άλλες με τα επώνυμα όπως ήταν στην Τουρκία και άλλες με τα επώνυμα που ο ίδιος εικάζει πως μεταφράστηκαν στην Ελλάδα. Έτσι παρουσιάζει τις οικογένειες Μερτζάνογλου, Καρίμπογλου, Χατζησάββα και Μουράτογλου να κρατούν ως είχε στην Τουρκία το επώνυμό τους, ενώ στην Ελλάδα έγιναν Μερτζανίδη, Καριπίδη, Χατζησαββίδη και Μουρατίδη αντίστοιχα. Για τις οικογένειες Χατζηλιάδου και Μιχαηλίδου η μαρτυρία του είναι ακριβής, ενώ την οικογένεια Χαρακίογλου την παρουσιάζει ως Χαρακίδου αντί του ορθού Χαρακίοπουλου αλλά και Χαρακιάδη. Σε μαρτυρία του, ένα χρόνο νωρίτερα, το 1936, αναφέρει: «οι περισσότερες οικογένειες είναι Σπυρίδαι, Μιχαήλογλου, Καριπίδου, Τικταπανίδου».

Από τις λίγες περιπτώσεις όπου μέλη της ίδιας οικογένειας γράφτηκαν στην Ελλάδα με διαφορετικό επίθετο ήταν η οικογένεια του Παύλου Χαρακαΐδη (πρώτος από δεξιά με το πένθος στο πέτο). Όλη η υπόλοιπη οικογένεια Χαρακάογλου γράφτηκε ως Χαρακόπουλος.

Λίγα είναι, επίσης, τα επαγγελματικά επώνυμα. Αυτά δηλαδή που έχουν ως βάση το επάγγελμα του γενάρχη τους, π.χ. Αρτοποιιάδης.

Ακόμη και σήμερα, οι γεροντότεροι στα Βούναινα θυμούνται πως χαρακτηριζόταν περιπαικτικά κάθε οικογένεια, από κάποια αδυναμία της. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

Σουμουκλού-Παμπουκλάρ = Μυξιάρηδες Βαμβακιδαίοι.

Γιαραλού-Τιριτλέρ = Πληγιάρηδες Τριτοπουλαίοι.

Τεμπέλ-Χαρακαλάρ = Τεμπέληδες Χαρακοπουλαίοι.

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών επιχειρήθηκε ο εξελληνισμός των επωνύμων με τουρκογενή ρίζα. Τις περισσότερες φορές γίνεται απλή μετάφραση στην ελληνική του επωνύμου, ενώ η κατάληξη -ογλού αντικαθίσταται από το -πούλος και πιο συνηθισμένα από το -ίδης ή το -ιάδης.

Τα επώνυμα των Σουλουτζοβαλήδων που συναντούμε στα Βούναινα είναι τα ακόλουθα:

- Αγγελίδης. Πατρωνυμικό επίθετο από το Άγγελος.
- Αγγλόπουλος. Τουρκ. Ιγγιλίζογλου⁴. Από την οικογένεια Χατζηλία ο γενάρ-

4. Σε επίθεση έφιππων ληστών ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στην αντιμετώπισή τους, κατευθύνοντας τους συντρόφους του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να καταφέρει να πλαγιοκοπήσει τους ληστές και να τους τρέψει σε άτακτη φυγή. Λόγω της επιτυχίας του αυτής, που απαιτούσε στρατηγικό σχεδιασμό, ονομάστηκε Ιγγιλίζογλου, καθώς θεωρήθηκε ότι διαθέτει «εγγλέζικο μυαλό, εγγλέζικη πολιτική». Είναι αξιοσημείωτο ότι στις αρχές του 19ου αιώνα, που πρέπει να έλαβε χώρα το συμβάν, ο απόηχος της αγγλικής διπλωματίας είχε φτάσει στη μακρινή Καπαδοκία.

1	Ηγία Παναχολιάς	
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8	Χαλκιάς Η. Αγγελοπούλου	
9	Βασιλείου Δ. Μεχαλιδίου	σελ. 94
10	Χαλκιάς Γ. Αγγελοπούλου	σελ. 907
11	Καλκιάς Ν. Σαββίδη	
12	Αδωνίου Γ. Καϊμακίδη	
13	Εφραίμ Ν. Αδωνίου	
14	Σαββίδη	
15	Αδωνίου Ν. Αδωνίου	
16	Αδωνίου Γ. Αδωνίου	
17	Σαββίδη Γ. Αδωνίου	
18	Αδωνίου Γ. Αγγελοπούλου	
19	Σαββίδη Γ. Χαλκιάς	σελ. 103
20	Αδωνίου Γ. Χαρακαλάρ	
21	Αδωνίου Γ. Καϊμακίδη	
22	Αδωνίου Γ. Μαρία	σελ. 95
23	Αδωνίου Α. Αδωνίου	
24	Χαλκιάς Γ. Αδωνίου	
25	Μαρία Γ. Χαλκιάς	
26	Αδωνίου Γ. Αδωνίου	
27	Αδωνίου Α. Αδωνίου	
28	Αδωνίου Σαββίδη	
29	Παναχολιάς Α. Αδωνίου	

Στα εκκλησιαστικά κατάστιχα του 1939 καταχωρούνται οι οικογένειες των προσφύγων που έχουν δοσοληψίες με την εκκλησία.

χης των Αγγλοπουλαίων. Λόγω της ευστροφίας του (Igiliz akilli / εγγλέζικο μυαλό) ονομάστηκε Ιγγιλίζογλου.

• **Αθαναηλίδης.** Τουρκ. Ταναήλογλου. Πατρωνυμικό επίθετο από το Ναθαναήλ ή το Δανιήλ. Ένα μέρος της οικογένειας εγγράφηκε στην Ελλάδα ως Δανιηλίδης.

• **Αρτοπιιάδης.** Τουρκ. Εκμεκτσιόγλου. Επαγγελματικό επίθετο από την τουρκική λέξη Ekmecki=αρτοποιός, ψωμάς. Η οικογένεια κατάγεται από το Μπερεκτλί Μαντέν. Ήρθε στα Βούναινα στην Κατοχή.

• **Βαμβακίδης.** Τουρκ. Παμπούκογλου ή Παμούκογλου από το Pamuk / βαμβάκι. Στη Σουλούτζοβα είχε επικρατήσει η παραφθορά Παμπόγλου. Επαγγελματικό επίθετο που μαρτυρά ενασχόληση με το βαμβάκι.

• **Δανιηλίδης.** Τουρκ. Ταναήλογλου. Βλ. Αθαναηλίδης.

• **Εβρενίδης.** Τουρκ. Εβρενλέρ. Από το τουρκ. εβρέν/σύμπαν.

• **Καριπιδής.** Τουρκ. Κεγίσογλου αλλά και Καρίπογλου από το τουρκικό garip.

• **Κουριουξίδης.** Τουρκ. Κεγίσογλου και Καρίπογλου. Πιθανόν από το τουρκ. kuyruk/ουρά. Κουϊρουσκουζ = χωρίς ουρά, κολοβός.

• **Λαζαρίδης.** Από την οικογένεια Καρίπογλου. Πατρωνυμικό επίθετο από το Λάζαρος.

• **Μερτζανίδης.** Τουρκ. Μερτζάνογλου. Επίθετο του πρώτου οικιστή της Σουλούτζοβα (Ηλία Μερτζάνογλου, μετέπειτα Χατζη-Ηλία).

• **Μιχαηλίδης.** Τουρκ. Μιχαήλογλου. Πατρωνυμικό επίθετο από το Μιχαήλ.

• **Νικολαΐδης.** Τουρκ. Νικόλογλου. Πατρωνυμικό επίθετο από το Νικόλαος. Η οικογένεια κατάγεται από τη Νεάπολη (Νέβσεχιρ). Εγκαταστάθηκε στα Βούναινα την περίοδο της Κατοχής.

• **Παλαιοχωρλίδης.** Από την οικογένεια Χατζησάββα. Άγνωστης προέλευσης.

• **Παπαδόπουλος.** Τουρκ. Παπάζογλου. Από την τουρκ. λέξη papaz / ο ιερέας, ο παπάς.

• **Περτσεμλίδης.** Τουρκ. Περτσεμλή. Από την τουρκ. λέξη perçem/τσουλούφι, φράντζα.

• **Πορλίδης.** Τουρκ. Πορλούογλου. Πατριδωνυμικό επίθετο. Ο καταγόμενος από τον Πόρο της Καππαδοκίας.

• **Πτηνόπουλος.** Τουρκ. Κούσογλου. Από την τουρκ. λέξη Kus/πουλί, πτηνό. Ένα μέρος της οικογένειας παρέμεινε Κούσογλου. Η οικογένεια αυτή δεν ήρθε στα Βούναινα. Εγκαταστάθηκε στους Φιλίππους (Ράχτσα) Καβάλας.

• **Σαρηγεωργίδης.** Σύνθετο πατρωνυμικό επίθετο από το Γεώργιος που είναι Sari = ξανθός.

• **Σαρηκυριάκογλου.** Σύνθετο πατρωνυμικό επίθετο από το Κυριάκος που είναι Sari = ξανθός.

• **Σπυρίδης.** Από την οικογένεια Παπάζογλου (οόι με πολλούς ιερωμένους). Στα Βούναινα καταγράφηκαν Σπυρίδης από τον παππού τους Σπύρο. Πατρωνυμικό επίθετο.

• **Σταυρίδης.** Πατρωνυμικό επίθετο από το Σταύρος. Η οικογένεια Σταυρίδη

όμως έχει γενάρχη τον Αϊ-Κωνσταντίνογλου. Πατριδωνυμικό επίθετο, που υποδηλώνει τον καταγόμενο από τον Αϊ-Κωνσταντίνο (Βερέκι). Ως μέλος της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων υπογράφει ως Καλλίνικος Αϊ-Κωνσταντίνογλου.

• **Συμεωνίδης.** Τουρκ. Συμεώνογλου. Πατρωνυμικό επίθετο από το Συμεών. Η οικογένεια δεν κατάγεται από τη Σουλούτζοβα. Εγκαταστάθηκε στα Βούναινα την περίοδο της Κατοχής.

• **Συμπίλογλου.** Από το τουρκ. Sümbül/ζουμπούλι. Θα μπορούσε να είχε μεταφραστεί όπως και έγινε σε άλλες περιπτώσεις σε Ανθόπουλος. Η οικογένεια με καταγωγή από το Μαντέν εγκαταστάθηκε στα Βούναινα την περίοδο της Κατοχής.

• **Ταταρόπουλος.** Τουρκ. Τατάρογλου. Η καταγωγή της οικογένειας είναι από το Μπερεκτλί Μαντέν.

• **Τικταπανίδης.** Τουρκ. Ντικταμπάν από τις τουρκ. λέξεις dik/κάθετος, απότομος, ορθός, στητός και taban/βάση, πατούσα. Αυτός που είναι στητός.

• **Τριτόπουλος.** Τουρκ. Τιρίτογλου. Άγνωστης προέλευσης.

• **Τσακμακίδης.** Τουρκ. Τσακμάκογλου. Από την τουρκική λέξη çakmak/αναπήρας, αλλά και έξυπνος, τετραπέρατος, τζίνι. Η οικογένεια έχει καταγωγή από τα Ποτάμια.

• **Χαρακόπουλος.** Τουρκ. Χαρακάογλου. Άγνωστης προέλευσης. Ένα μέρος της οικογένειας εγγράφηκε στην Ελλάδα με το επίθετο Χαρακαΐδης.

• **Χατζηγεωργίου.** Τουρκ. Χατζιγιωρλάρ. Σύνθετο, πατρωνυμικό επίθετο από το Γεώργιος που έγινε Χατζής βαπτιζόμενος στα νερά του Ιορδάνη.

• **Χατζηηλιάδης.** Τουρκ. Χατζηηλιαλάρ. Σύνθετο, πατρωνυμικό επίθετο από το Ηλίας που έγινε Χατζη-Ηλίας όταν προσκύνησε τους Αγίους Τόπους.

• **Χατζησαββίδης.** Τουρκ. Χατζησάββαογλου. Σύνθετο, πατρωνυμικό επίθετο από το Σάββας που επισκεπτόμενος τα Ιεροσόλυμα έγινε Χατζη-Σάββας.

1.11. Τα βαπτιστικά ονόματα των Σουλτουζοβαλήδων μαρτυρία της βυζαντινής τους συνέχειας

«Είναι πλέον κοινή παραδοχή πως τα ονόματα και τα επώνυμα ενός έθνους αποτελούν τη ζώσα παρακαταθήκη όλων των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτιστικών μεταβολών ενός λαού». Είναι «μοναδική ιστορική μαρτυρία διάρκειας, αντοχής και επιβίωσης του Ελληνισμού»¹.

Τους στενούς δεσμούς των Ρωμιών της Ανατολής με την ορθόδοξη εκκλησία μαρτυρούν και τα βαπτιστικά ονόματα που απαντούμε στην Καππαδοκία. Ονόματα λίγο πολύ άγνωστα στους Ελλαδίτες (γι' αυτό και παράξενα) τα συναντούμε συχνά στους Καππαδόκες. Κι αυτό, γιατί πολλές φορές όταν γεννιόταν ένα παιδί του έδιναν το όνομα του Αγίου που γιόρταζε εκείνη την ημέρα. Η επιμονή στη χρήση ονομάτων, που σχετίζονται άμεσα με τη βυζαντινή παράδοση, συντείνει στη διαμόρφωση και διακρίση της εθνικής μνήμης και συνείδησης των Καππαδοκών.

Τα ελληνικά βαπτιστικά ονόματα για τους τουρκόφωνους Μικρασιάτες είναι ίσως η ισχυρότερη απόδειξη της εθνικής και θρησκευτικής τους ιδιαιτερότητας. Αποτέλεσαν τον άρρηκτο κρίκο του ελληνισμού της Ανατολής με το λαμπρό του παρελθόν, τονίζοντας τη διαφορετικότητα από το σύνολο στοιχείο των μουσουλμάνων. Γι' αυτό και η βάπτιση των Καππαδοκών γινόταν τους πρώτους βρεφικούς μήνες. Είναι άλλωστε «*χαρακτηριστική η ευχή που έδιναν οι συγγενείς και φίλοι την ημέρα αυτή (Ιομίν-ινέν γιασασίν: να ζήσει με το όνομά του, δηλαδή να μην εξισλαμιστεί...)*, καθώς και η ιδιαίτερη βαρύτητα που δινόταν στην ονομαστική εορτή των χριστιανών»². Παραφθορά αυτής της ευχής συναντάμε ακόμα και σήμερα στα Βούναινα, «*να χαίρεσαι τη γιορτή σου*», «*να χαίρεσαι το όνομά σου*». Οι ονομαστικές εορτές προσφέρονται για επισκέψεις και κοινωνικές επαφές σε αντίθεση με τη γιορτή των γενεθλίων, που ήταν άγνωστη στους Μικρασιάτες και την ανακάλυψαν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα.

Έτσι, λοιπόν, οι Μικρασιάτες, όταν ήρθαν πρόσφυγες, εμπόλιασαν την ελληνική κοινωνία με χριστιανικά ονόματα όχι απλώς σπάνια αλλά στις περισσότερες φορές άγνωστα μέχρι τότε στους Ελλαδίτες.

Το γεγονός αυτό δυσκόλεψε ακόμα περισσότερο την κοινωνική ένταξη και αφομοίωση των προσφύγων στην ελλαδική πραγματικότητα. Με την προφορά και μόνον του ονόματός τους, οι πρόσφυγες γνωστοποιούσαν την καταγωγή τους, την ιδιαιτερότητά τους. Ακόμα και σήμερα Μικρασιάτες τρίτης γενιάς που έχουν «*κληρονομήσει*» ονόματα των παππούδων τους, όπως Ιωσήφ, Αβραάμ, Μωυσής κ.λπ., πολλές φορές πρέπει να δίνουν εξηγήσεις για τη... μη εβραϊκή καταγωγή τους.

1. Β. Η. Βογιατζόγλου, *Τα πισιδικά, βαπτιστικά και επώνυμα*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 1988, σ. 15.

2. Β. Η. Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 21.

Πάντως, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια σταδιακή «αυτολογοκρισία» στην ονοματοδότηση των παιδιών με σπάνια ονόματα παππούδων. Η «Παρθένα», π.χ., που συναντάται πολύ συχνά στο παρελθόν στο γυναικείο πληθυσμό όλο και αποφεύγεται πλέον. Αξιοπρόσεκτες είναι επίσης άλλες τρεις περιπτώσεις στα Βούναινα. Στην πρώτη, το όνομα του παππού Χρυσόστομου έγινε στον εγγονό Χρήστος. Στη δεύτερη, το Γεβράσιος έγινε στον εγγονό του Γεράσιμος, ενώ, στην τρίτη, ο Σωφρόνιος καθιερώθηκε ως Σωκράτης. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται και στο γεγονός ότι ο ιερέας του χωριού, που δεν είναι Μικρασιάτης, αδυνατεί να κατανοήσει τη ρίζα του ονόματος από την τουρκική παραφθορά που ακούει. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το όνομα Αθηνά, ξένο στους Σουλτουζοβαλήδες, που δόθηκε σε πρόσφυγα δεύτερης γενιάς, γιατί ακουστικά μοιάζει με το Hatina (από το Κατίνα/Αικατερίνη) που ζητούσαν οι γονείς να δοθεί στην κόρη τους.

Τα φαινόμενα αυτά, όμως, αποτελούν εξαίρεση στο γενικό κανόνα, που θέλει τα παιδιά να συντηρούν τη μνήμη των παππούδων τους, φέροντας τα ονόματά τους.

Μελετώντας τα ονόματα των Σουλτουζοβαλήδων παρατηρούμε ότι:

α. Συχνή είναι η χρήση προσωνυμίων που συνοδεύουν τα βαπτιστικά (Κοτζά-Γιουβάνιζ, Καρά-Ατανάζ, Ζαζά-Ηλίας, Κουρού-Ισπύρ κ.λπ.).

β. Το Χατζής (τούρκικα *haci*=προσκυνητής) το συναντάμε σε βαπτιστικά αλλά και επώνυμα, όταν αυτός που το φέρει έχει προσκυνήσει στους Αγίους Τόπους.

Ο «πατριάρχης» της οικογένειας των Χατζηλιαδέων, Ηλίας Μερτζάνογλου, μετά το προσκύνημά του στα Ιεροσόλυμα έγινε Χατζη-Ηλίας και οι απόγονοί του κληρονόμησαν αυτό το πατρώνυμο ως επίθετο. Άλλο παράδειγμα η Μαρία Χαρακοπούλου, γνωστή ως Χατζη-Μαρία, γιατί στα παιδικά της χρόνια περπάτησε και αυτή στους Αγίους Τόπους.

γ. Ακόμη και στα μεταπολεμικά χρόνια, τα βαπτιστικά ονόματα χρησιμοποιούνται στην καθημερινότητα με την τουρκική τους παραφθορά (π.χ. Παναϊώτ, Γιορντάν κ.λπ.).

δ. Σε ηλικιωμένους ή πρόσωπα που χαίρουν κύρους, απολαμβάνουν κοινωνικής αναγνώρισης και καταξίωσης από την τοπική κοινωνία, το βαπτιστικό όνομα το ακολουθεί η προσωνυμία *ağa* (π.χ. Μωύς - *ağa*, Μαξιμός - *ağa*, Μουχαήλ - *ağa*, Γιουβάνις - *ağa* κ.λπ.).

ε. Λόγω των επιγαμιαίων σχέσεων των Σουλτουζοβαλήδων με τους κατοίκους των γύρω χριστιανικών χωριών (Φάρασα, Ένεχιλ, Μπερεκελί Μαντέν, Πόρος, Νίγδη), τα βαπτιστικά συνοδεύονται από πατριδωνυμικά (π.χ. Φαράσαλι Ελισό/Ελισάβετ από τα Φάρασα, Ενεχιλί Σοφία/Σοφία από το Ένεχιλ, Μαντεντζί Σοφία/Σοφία από το Μαντέν, Σεχερλί/Νίγδελι Ευθαλία/Ευθαλία από την πόλη, τη Νίγδη). Στην τουρκική η κατάληξη -li υποδηλώνει την καταγωγή.

Τα βαπτιστικά ονόματα που συνήθιζαν να χρησιμοποιούν οι Σουλτουζοβαλήδες και όλα όσα βρέθηκαν καταχωρημένα στα μητρώα αρρένων και τα δημοτολόγια της κοινότητας Βουναίνων είναι τα ακόλουθα:

Από την Παλαιά Διαθήκη

Αβραάμ (τουρκ. Avram)
 Ανανίας (τουρκ. Anania)
 Δανιήλ (τουρκ. Danil)
 Δαβίδ (τουρκ. ως έχει)
 Δανίδα (Από το Δαβίδ, τουρκ. Tavita)
 Ελισάβετ (τουρκ. ως έχει αλλά και Eliso)
 Ζαχαρίας (τουρκ. Zahari)
 Ηλίας (τουρκ. Ilias)
 Ιερεμίας (τουρκ. ως έχει)
 Ιωσήφ (τουρκ. Yusuf)
 Μουσής (τουρκ. Moyisa)
 Ναούμ (τουρκ. Naum)
 Ραχήλ (τουρκ. Irahil)
 Ρεβέκκα (τουρκ. ως έχει)
 Σαμουήλ (τουρκ. ως έχει)
 Σολομών (τουρκ. ως έχει)
 Σουσάννα ή Σουζάννα (τουρκ. Susa και Sona)

Από το ορθόδοξο χριστιανικό αγιολόγιο

Αγαθάγγελος (τουρκ. Agatagelos)
 Αγαθή (τουρκ. Agati)
 Αγάπιος (τουρκ. Agapioz)
 Αθανάσιος (τουρκ. Atanaz και Tanas)
 Αικατερίνη (τουρκ. Kadin ή Kadinko, αλλά και Kateri και Hatina)
 Αιμιλία (τουρκ. Miliya)
 Αναστασία (τουρκ. Annis και Otoksia)
 Αναστάσιος (τουρκ. Anastas)
 Ανατολή (τουρκ. ως έχει)
 Ανδρέας (τουρκ. ως έχει)
 Ανέστης (τουρκ. ως έχει)
 Άννα (τουρκ. Anne και Annika)
 Αντώνιος (τουρκ. Anton)
 Αποστόλης (τουρκ. Apostol)
 Βασίλειος (τουρκ. Vasil)
 Γαβριήλ (τουρκ. ως έχει)
 Γερβάσιος (τουρκ. Yovraz)
 Γεώργιος (τουρκ. Yor ή Yorcucu αλλά και Yorika)
 Γλυκερία (τουρκ. ως έχει)
 Γρηγόριος (τουρκ. Yligor)

Δαμιανός (τουρκ. Damiani)
 Δέσποινα (τουρκ. Despin)
 Δημήτριος (τουρκ. Dirmit αλλά και Dimitro)
 Ελένη (τουρκ. Elek και Eles)
 Ελευθερία (τουρκ. ως έχει)
 Ελευθέριος (τουρκ. Lefter)
 Ελπίδα (τουρκ. Elpiz)
 Εμμανουήλ (τουρκ. Manol)
 Ευαγγελία (τουρκ. Evengiliz)
 Ευάγγελος (τουρκ. Vagel)
 Ευγενία (τουρκ. Evgeni)
 Ευδοκεία (τουρκ. Evtik)
 Ευδόκιμος (τουρκ. Murat)
 Ευθυμία (τουρκ. Timiya και Timisa)
 Ευθύμιος (τουρκ. Eftim)
 Ευλαμπία (τουρκ. Evloz)
 Ευστάθιος (τουρκ. Stati)
 Ευτυχία (τουρκ. Eftik)
 Ευφραιμία (τουρκ. ως έχει)
 Ευφροσύνη (τουρκ. Efres)
 Ζηνοβία (τουρκ. ως έχει)
 Θεοδόσιος (τουρκ. Todos)
 Θεοδώρα (τουρκ. Todora)
 Θεόδωρος (τουρκ. Todor)
 Θεοπίστη (τουρκ. Topisti)
 Θεόφιλος (τουρκ. Tofili)
 Θωμάς (τουρκ. Toma)
 Ιάκωβος (τουρκ. Yakov)
 Ιγνάτιος (τουρκ. ως έχει)
 Ιορδάνα (τουρκ. Yordana)
 Ιορδάνης (τουρκ. Yordan)
 Ιωακείμ (τουρκ. Yakim)
 Ιωάννης (τουρκ. Yuvanıs και Yanikos)
 Καλλίνικος (τουρκ. ως έχει)
 Κοσμάς (τουρκ. Kosma)
 Κυριακή (τουρκ. Kereki)
 Κυριάκος (τουρκ. Kyre)
 Κωνσταντίνος (τουρκ. Kosti και Kostadin)
 Λάζαρος (τουρκ. Lazar)
 Λαυρέντιος (τουρκ. Lavred)
 Μαγδαληνή (τουρκ. Magdus)

Μακρίνα (τουρκ. Makina)
 Μάξιμος (τουρκ. Maksimo)
 Μάρθα (τουρκ. Marta)
 Μαρία (τουρκ. Marik, Mariko και Marika)
 Ματθαίος (τουρκ. Mateyos)
 Μιχαήλ (τουρκ. Muhal)
 Νικόλαος (τουρκ. Nikola)
 Οσία (τουρκ. ως έχει)
 Παΐσιος (τουρκ. ως έχει)
 Παναγιώτα (τουρκ. ως έχει)
 Παναγιώτης (τουρκ. Panayiot)
 Παντελής (τουρκ. Pantili)
 Παρασκευάς (τουρκ. Paraskeva)
 Παρθένα (τουρκ. Parten και Partis)
 Παύλος (τουρκ. Pavlo)
 Παχώμιος (τουρκ. ως έχει)
 Πολυξένη (τουρκ. Iksani)
 Πολυτίμη (τουρκ. Politim)
 Πρόδρομος (τουρκ. Bodos)
 Ρωμανός (τουρκ. Romani)
 Σάββας (τουρκ. Sava)
 Σοφία (τουρκ. Sofi)
 Σπυρίδων (τουρκ. Ispir)
 Σταύρος (τουρκ. Stavr)
 Στέφανος (τουρκ. Istefan)
 Στυλιανή (τουρκ. ως έχει)
 Στυλιανός (τουρκ. Istil)
 Συμεών (τουρκ. Simion)
 Σωτηρία (τουρκ. Sotik)
 Σωφρώνιος (τουρκ. Sofron)
 Φώτιος (τουρκ. Foti)
 Χαράλαμπος (τουρκ. Haralambos και Hambos
 αλλά και Harelem)
 Χαρίτων (τουρκ. Harito)
 Χρήστος (τουρκ. Hristo και Hritsos)
 Χρυσόστομος (τουρκ. Hriso και Hurso)

Ανθωνμικά

Ευανθία (τουρκ. ως έχει)
 Πασχαλία (τουρκ. Paskal)
 Τριαντάφυλλος (τουρκ. Triyadafil)

Χρυσάνθη (τουρκ. ως έχει)
 Χρυσάνθος (τουρκ. Hrisadem)

Αρχαία

Αγλαΐα (τουρκ. ως έχει)
 Αλεξάνδρα (τουρκ. Loksi αλλά και Toksana)
 Αλέξανδρος (τουρκ. Alek)
 Δημοσθένης (τουρκ. Dimos)
 Ευθαλία (τουρκ. Eftali)
 Ευπραξία (τουρκ. Erpeksi)
 Ηρακλής (τουρκ. ως έχει)
 Θεανώ (τουρκ. Teano)
 Καλλιόπη (τουρκ. ως έχει)
 Μελέτιος (τουρκ. Meledi)
 Μελομένη (τουρκ. Melpo)
 Ουρανία (τουρκ. Uras)
 Φίλιππος (τουρκ. Filipos)
 Χαρίκλεια (τουρκ. ως έχει αλλά και Harik)

Ξένης προέλευσης

Βικτωρία (τουρκ. Viktor)
 Ιουλία (τουρκ. ως έχει)
 Όλγα (τουρκ. Olha)
 Σεβαστή (τουρκ. ως έχει)
 Σουλτάνα (τουρκ. ως έχει)
 Χριστίνα (τουρκ. Hristina)

Άγνωστης προέλευσης

Αρχοντία (τουρκ. Arhonza)
 Μερτζάνα (τουρκ. ως έχει)
 Παρέσα (τουρκ. ως έχει)
 Πιπέρα (τουρκ. Piperik)

1.12. Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Ανατολή

Στην τουρκοφώνηση των Καππαδοκών και στο γεγονός ότι η τοπική εκκλησία κήρυττε στην τουρκική βασίστηκε η απόπειρα δημιουργίας από τους Τούρκους εθνικιστές, στη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας και πριν την οριστική εγκατάλειψη της Μικράς Ασίας από τους Έλληνες της Ανατολής –όπως όριζε η συνθήκη της Λοζάνης–, τουρκορθόδοξης εκκλησίας.

Θιασώτης του τουρκορθόδοξου κινήματος ήταν μια αινιγματική προσωπικότητα, ο παπα-Ευθύμ¹. Με στόχο την αποδυνάμωση της οικουμενικής ακτινοβολίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι κεμαλικές αρχές υποβόηθησαν με κάθε τρόπο τον ορθόδοξο, τουρκόφωνο, έγγαμο ιερέα από το Ακ νταγ Μαντέν, παπα-Ευθύμ Καραχισαρίδη² στην ίδρυση τουρκορθόδοξης εκκλησίας της Ανατολής με έδρα αρχικά την Καισάρεια και από το 1924 την Κωνσταντινούπολη.

Ο φόβος του διαμελισμού της Μικράς Ασίας, μετά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και την εμφάνιση αυτονομιστικών τάσεων στους γηγενείς ελληνικούς και αρμενικούς πληθυσμούς, οδήγησε τον θεωρητικό του τουρκικού εθνικισμού, Semsettin Sami, να ισχυριστεί ότι και οι χριστιανοί της Ανατολής είναι Τούρκοι. Οι ιδέες αυτές άρχισαν να βρίσκουν όλο και περισσότερο πρόσφορο έδαφος στον τουρκικό τύπο, που προσπαθούσε με καινοφανείς θεωρίες³ να αποδείξει ότι οι τουρκόφωνοι Καππαδόκες έχουν τουρκική ρίζα. Το γεγονός ότι το καλοκαίρι του 1921 οι ελληνικές δυνάμεις προέλαυναν προς την Άγκυρα έθετε εκ των πραγμάτων τους χριστιανούς Καππαδόκες για πρώτη φορά μετά τη μάχη του Μαντζικέρτ (1071) στο επίκεντρο ενός ελληνοτουρκικού πολέμου. Η αναγνώριση από τους Τούρκους της ελληνικότητας των τουρκόφωνων ορθοδόξων της Ανατολής θα έδινε ηθικό έρεισμα στην προέλαση του ελληνικού στρατού στη μι-

1. «Πιθανολογείται ότι αμέσως μετά την ανακωχή του Μούδρου (1918), πριν ακόμα φουντώσει το Κεμαλικό κίνημα, ο παπα-Ευθύμ τάχθηκε με το μέρος του ελληνικού συλλόγου του Κεσλίν (που έφερε το όνομα «Φτάνει ο Ύπνος», όπως επίσης και η εφημερίδα που εξέδιδε) και μετείχε στο κοινό διάβημα Ελλήνων και Αρμενίων προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την αποστολή συμμαχικών στρατευμάτων για την προστασία των χριστιανών της περιοχής από τις άτακτες ομάδες Τούρκων εθνικιστών.

Αργότερα όμως, και κυρίως μετά το 1919, συναναστρέφεται με Κεμαλικούς παράγοντες, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο βουλευτής Αδριανουπόλεως Μεχμέτ Σεφέρ, με τον οποίο συνδέθηκε στενά, και σιγά σιγά ταντίζει όλο και περισσότερο με το τουρκικό εθνικιστικό κίνημα», Νικόλαος Γεωργίου Φωτιάδης, *Οδοιπορικό-Μνήμες*. Κωνσταντινούπολη-Πόντος-Καππαδοκία, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 78.

2. Για τη δράση του παπα-Ευθύμ βλ. Αλέξης Αλεξανδρής, «Η απόπειρα δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας στην Καππαδοκία», *Δελτίο ΚΜΣ*, 4 (1983), σσ. 159-210.

3. Για την κεμαλική θεωρία που θέλει τους Τούρκους αρχαιότερο λαό του κόσμου και την τουρκική γλώσσα μητέρα όλων των άλλων γλωσσών (Γλωσσική θεωρία του Ήλιου/ Guney Dil Teorisi) βλ. και Π. Χιδιόρογλου, *Τουρκική Ελληνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 20.

κρασιατική ενδοχώρα, καθώς θα θεωρούνταν απελευθερωτικός στρατός.

Για να αποφύγουν αυτή την εξέλιξη, οι Τούρκοι, με τη βοήθεια του φιλόδοξου Ευθύμ, άσκησαν αφόρητες πιέσεις στον μητροπολίτη Ικονίου Προκόπιο για την ανακήρυξη ανεξάρτητου «Ρωμαϊκού Πατριαρχείου της Ανατολής» (Anadolunda Rum Patrikligi). Οι πιέσεις αυτές για τη δημιουργία αυτοκέφαλής εκκλησίας των «Τούρκων χριστιανών» (Hiristiyan Turkler) ατόνησαν μετά την ήττα της Ελλάδας στο μικρασιατικό μέτωπο.

Μάλιστα, στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στη Λοζάνη με τον Ισμέτ Ινονού, ο Ελευθέριος Βενιζέλος αρχικά συναίνεσε στην «παραμονή των 50.000 τουρκόφωνων ορθοδόξων της Ανατολής»⁴. Ωστόσο, στην τουρκική αντιπροσωπεία επικράτησε τελικά η άποψη ότι η παραμονή των Καππαδοκών θα μπορούσε στο μέλλον να εξελιχθεί σε αγκάθι για την Τουρκία, καθώς θεωρήθηκε βέβαιη η επιρροή που ασκούσε σε αυτούς το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁵, και έτσι απαιτήθηκε να χαρακτηρισθούν και αυτοί ανταλλάξιμοι. Μετά από αυτές τις εξελίξεις, ο παπα-Ευθύμ κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου με την ενθάρρυνση των κεμαλικών επιχείρησε και κατάληψη του πατριαρχικού μεγάρου (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1923).

Στα γεγονότα αυτά λέγεται ότι συμμετείχε και Σουλουτζοβαλής, ο οποίος φυγαδεύθηκε σε συγγενείς του στην Κωνσταντινούπολη για να αποφύγει τη στράτευση⁶. Η δημιουργία της εκκλησίας αυτής στηρίχθηκε στην επιστημονικά ατεκμηριώτη θεωρία περί της τουρκικής καταγωγής των ορθοδόξων της Καππαδοκίας, οι οποίοι σύμφωνα με τον παπα-Ευθύμ δεν ήταν Έλληνες αλλά εκχριστιανισθέντες Τούρκοι.

Ο εξωμότης ιερέας από το Ακ νταγ Μαντέν, παπα-Ευθύμ Καραχισαρίδης, ηγήθηκε της απόπειρας δημιουργίας τουρκορθόδοξης εκκλησίας. (Από το βιβλίο του Νεοκλή Σαρρή, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία*.)

4. Harry J. Psomiades, «The Ecumenical Patriarchate under the Turkish Republic: The first ten years», *Balkan Studies*, 2(1961), σσ. 51-53.

5. «Εν Λοζάνη η Τουρκ. Αντιπροσωπεία αντιπαρέβαλε την στάση του τουρκορθόδοξου ομίλου του Παπαευθύμ προς την του ελληνορθόδοξου πληρώματος. Και ενώ μεθ' ικανοποίησεως ανεφέρθη εις τους παπαευθυμιακούς ως "συνδέποτε αξιόσαντες να τύχων διαφόρου μεταχειρίσεως της των μουσουλμάνων συμπατριωτών των", αντιθέτως μετά τινός πικρίας διεπίστου ότι εξ όλων των εν Τουρκία Μειονοτήτων μόνον οι ελληνορθόδοξοι διεκδικούν τ' αναγνωριζόμενα εις τας Μειονότητας υπό των μεταπολεμικών Συνθηκών δικαιώματα», Αυρήλιος Α. Σπάθαρης, *Ο ιδιαίτερος προσωπικός θεσμός του ελληνορθόδοξου Τούρκου υπηκόου* (Άρθρο 42 Συνθήκης Λοζάνης), Αθήνα 1947, σ. 15.

6. Μαρτυρία Παναγιώτη Χατζηλιάδη στον γράφοντα (1988). Πιθανόν ως λιποτάκτης, ο Σουλουτζοβαλής να παρασύρθηκε από τις υποσχέσεις του παπα-Ευθύμ για γενική αμνηστία στους χριστιανούς που θα τον ακολουθούσαν.

Παρά τους ισχυρισμούς του εξωμότη ιερέα, που αργότερα αυτοχειροτονήθηκε Πατριάρχης⁷ των τουρκορθόδοξων / «*Türk Ortodokslarin Ruhani Reisi*», οι ελληνορθόδοξοι Καππαδόκες χαρακτηρίστηκαν Έλληνες το γένος ακόμη και από τους ίδιους τους Τούρκους και ως τέτοιοι κρίθηκαν ανταλλάξιμοι με τη συνθήκη της Λοζάνης, καθώς βασικό κριτήριο εθνικού προσδιορισμού αναγνωρίστηκε η θρησκεία και όχι η γλώσσα.

Μετά την υπογραφή της Ελληνοτουρκικής Φιλίας, ο Βενιζέλος ικανοποιώντας το αίτημα των Τούρκων απέλασε τα αντικεμαλικά στοιχεία της μειονότητας της Δυτικής Θράκης αξιώνοντας ως αντιστάθμισμα την απομάκρυνση από την Κωνσταντινούπολη του ταραχοποιού παπα-Ευθύμ. Αν και αρχικά οι Τούρκοι δεσμεύτηκαν να απελάσουν στη Ρουμανία τον παπα-Ευθύμ και 27 οπαδούς του, τελικά δεν το έπραξαν, διατηρώντας ένα μέσο πίεσης προς το Πατριαρχείο⁸. Έτσι «ένας απλός ιερέας από την Καισάρεια, είχε κατορθώσει με αρκετή πονηριά να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στους Κεμαλικούς κατά τη διάρκεια του μικρασιατικού πολέμου. Επειδή βρισκόταν σε περιοχή, που τελούσε κάτω από την κυριαρχία των Κεμαλικών, η στάση του φιλικά προσκείμενη προς αυτούς ενίσχυσε την πεποίθηση στους μεν τελευταίους να τον προβάλλουν ως όργανό τους κατέναντι του πατριαρχείου, στον δε ίδιο ότι θα μπορούσε, ιδιαίτερα μετά την επικράτηση της Άγκυρας, να δραματίσει πρωτεύοντα ρόλο στα θέματα του πατριαρχείου και της ελληνικής κοινότητας. Σε αυτό προφανώς είχε συντελέσει και η σφαλερή γνώμη του πατριαρχείου, που σε ώρες απόγνωσης τον απέστειλε ως έξαρχο στους νικητές Κεμαλικούς. Μια σειρά από λάθη στο χειρισμό του θέματος ενίσχυσαν τον Ευθύμιο, πίσω από τον οποίο βρισκόταν η κυρίαρχη βούληση της τουρκικής κυβέρνησης για έλεγχο του πατριαρχείου και της κοινότητας»⁹.

7. Μετά την αποτυχία κατάληψης του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο παπα-Ευθύμ κατέλαβε βίαια τις ελληνορθόδοξες εκκλησίες του Γαλατά: της Παναγίας Καφατιανής το 1924 και του Σωτήρος Χριστού το 1926. Πέθανε το 1968 και τάφηκε στο ελληνορθόδοξο νεκροταφείο του Σισλή παρά τις αντιδράσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Τα επιχειρήματα του παπα-Ευθύμ παρουσιάζονται στο βιβλίο του Teoman Ergene, *Istiklal Harbinde Türk Ortodoksları (Οι τουρκορθόδοξοι στον πόλεμο της ανεξαρτησίας)*, Istanbul 1951.

8. Σε επιστολή του στην εφ. *Ελεύθερο Βήμα* της 8.12.1934, ο Βενιζέλος επιβεβαιώνει ότι είχε αξιώσει από τον Ισμέτ Ινονού να δοθεί τέλος στο «σκάνδαλο του παπα-Ευθύμ».

9. Νεοκλής Σαρρής, *Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία*, ό.π., σ. 242.